

POSAVJE

I

BREŽICE MCMLVII

POSAVJE I

POSAVJE

I

Brežice

1997

IZDAL SVET ZA PROSVETO IN KULTURO (M. J. BREŽICE)

BORCEM BREŽIŠKE ČETE

POSAVJE

I

10320

0. 1281 / 1030

Brežice

1957

IZDAL SVET ZA PROSVETO IN KULTURO OBČINE BREŽICE

POSVAJE

10950

0 1961/1680

Brežice

1957

IZDAL SVET ZA PROSVETO IN KULTURO OBČINE BREŽICE

F. Stiplovšek: Brežiški grad.

BREŽICE V SREDNJEM VEKU

Dr. Milko Kos

Posavje okoli Brežic je ozemlje, ki je bilo v časih pred prihodom Slovencev v te kraje sorazmerno gosto naseljeno. Kaj bogati so sledovi ljudstev, ki so tod stanovala pred Slovenci, to se pravi, najprej v obdobjih pred prihodom Rimljanov, potem pa v času, ko so bili ti kraji vključeni v rimsko državo. Že zgolj naštevanje naselij, utrjenih postojank, potov, grobišč in še drugega, kar so dognali in našli starinoslovci v Posavju okoli Brežic, bi izpolnilo obsežen seznam.

Ko so prišli okoli začetkov našega letoštetja ti kraji pod gospodstvo Rima, ljudstva, ki so tod prej prebivala, niso izginila. To, Ilirom in Keltom pripadajoče prebivalstvo, pa je vendarle več ali manj v teku dolgih stoletij rimskega gospodstva zapadalo romanizaciji, to je, več ali manj je prevzemalo latinski jezik, običaje in navade rimskega zavojevalca. Ceste in pota so prepregala naše ozemlje že v predrimskih in rimskih časih. Od teh je najpomembnejša cesta, ki je preko Dolenjske in ob Krki navzdol vodila v okoliš današnjega Krškega polja in potem ob desni strani Save v smeri proti jugovzhodu. Ob tej cesti in njenem bližnjem območju so nam iz rimskih časov znane nekatere pomembne naselbine in postojanke. Naj navedem samo dve najvažnejši v okolišu današnjih Brežic. Pri vasi Drnovo sredi Krškega polja je stala meščanska naselbina z imenom Neviodunum, ki sega po nastanku nazaj še v predrimske čase in ki ji je dalo ime keltsko ljudstvo Latobikov. Pri Velikih Malencah, nedaleč Brežic, pa je stalo gradišče že v predrimskih časih; prav tam je bila v poznejših rimskih časih postavljena utrjena postojanka, ki je služila še v V. stoletju po našem štetju.

To pa so bili že časi, ko so važna pota ob Savi in Krki navzgor uporabljala razna ljudstva, ki so vdirala na ozemlje rimske države in jo končno tudi zrušila. Gospodstvo Rimljanov je prenehalo in po kratkotrajnem gospodovanju raznih drugih ljudstev so se v naših krajih v drugi polovici VI. stoletja pojavili Slovenci, ki so se v sorazmerno kratkem časovnem obdobju — pred kakimi 1350 leti — ob koncu VI. in v začetku VII. stoletja nastanili in ustalili tudi v Posavju v širokem okolišu današnjih Brežic.

Naši predniki so v brežiškem okolišu v dobi svojega naseljevanja poselili predvsem hribovit svet, izogibali so se pa sprva ravnih in proti vzhodu odprtih predelov. Smeri slovenskega naseljevanja gredo po vrhovih in obronkih, se drže gorskih prehodov in potov, izogibajo pa se

ravninskega sveta, ki ga marsikje zaraščajo obsežni gozdovi. Na mestu meščanske naselbine iz starega veka z imenom Nevioudunum ni na primer v srednjem veku nastalo nobeno pomembnejše in večje slovensko naselje. Naselbine, starejše po nastanku, so postavljene v glavnem na višine in obronke. S tem pa ni rečeno, da se na ravninskem svetu Slovenci v prvih stoletjih po svojem prihodu v novo domovino sploh niso naseljevali. Da so se, dokazujejo imena nekaterih krajev, ki kažejo nedvomno na starino in ki jih najdemo tudi v ravninskem svetu.

Eno takih krajevnih imen je Gradišče. Utrjene postojanke iz pred-slovenske dobe ali sledove takih utrjenih postojank, na katere so še naleteli ob svojem prihodu v novo domovino, so Slovenci imenovali gradišče. Takih gradišč, po izvoru in nastanku iz pred-slovenskih časov, je bilo nekaj tudi v brežiškem okolišu in marsikje so ob njih zrasle po prihodu Slovencev njihove vasi. Največ takih gradišč je bilo na hribih in obronkih, ki obkrožajo ravninski svet ob Savi in Krki, nekaj pa jih je bilo tudi v ravninskem svetu. Eno med temi je Gradišče, ki je stalo v območju današnjih Brežic. Prav s tem brežiškim Gradiščem pa so povezani začetki Brežic.

Brežice kot meščanska naselbina imajo torej, kar zadeva povezavo kraja z nekim starejšim gradiščem, podoben začetek kot na primer Ljubljana ali Novo mesto. Srednjeveška Ljubljana kot meščanska naselbina je nastala blizu ruševin rimskega mesta Emone, ki so jih Slovenci ob svojem prihodu imenovali Gradišče. To je bil kraj, kjer je nekdanja utrjena postojanka, a je bila takrat že v ruševinah. Še danes se del Ljubljane, ki stoji na mestu antične Emone, imenuje Gradišče. Novo mesto pa se je strnilo v meščansko naselje z že poprej tamkaj obstoječo vasjo z imenom Gradec.

Brežiško Gradišče se omenja v XIV., XV. in XVI. stoletju. V XIV. stoletju so šli dohodki iz vasi Gradišče, ki se je združila z meščanskim naseljem Brežice, za vzdrževanje grajske straže v Brežicah. Leta 1432 je dobila Ana, žena Ulrika Kallingerja, v fevd dve kmetiji v Gradišču, gradišče in »otok« Gradišče. »Otok Gradišče« je pravzaprav polotok, oziroma pomol v reko Savo; omenja se tudi leta 1404. Pod »Zgornjim otokom« ali »Gradiškim otokom« leži 1525 »Spodnji otok« ali Dolenje Zasavje (Dolene Sasaue). V teh stoletjih, ko se še omenja vas z imenom Gradišče, pa se omenja tudi že ob njej nastala in s to vasjo polagoma povsem zrasla meščanska naselbina, pomaknjena na »brežec« nad Savo, reko, ki je — kot tudi še v polovici prvega stoletja — v svojem glavnem toku tekla nekdanj tik pod današnjim mestom. Po »brežcu« nad Savo imajo Brežice tudi ime.

Z nemško označbo za »brežec«, »breg«, se nova naselbina imenuje v pisanih virih prvič sredi XIII. stoletja: 1241 (Rein), 1246 (Rein), 1248 (Rein), 1249 (Reyne, Rayne), 1253 (Raine).

Toda kaj je bilo z Brežicami pred sredino XIII. stoletja, ko se kraj s svojim današnjim imenom pojavi prvič v pisanih zgodovinskih virih, kaj je bilo s tem krajem, oziroma njegovim okolišem od prvih stoletij po prihodu Slovencev v to pokrajino pa do njegove prve omembe?

Na njegovem mestu je, kot povedano, stala majhna vas Gradišče, dočim se Brežice s tem imenom še dolgo ne omenjajo. Zakaj je na tem mestu sorazmerno pozno nastala in se sorazmerno pozno omenja meščanska naselbina? Za odgovor na to vprašanje moramo poseči nekoliko nazaj v starejšo srednjeveško preteklost teh krajev.

Slovenci so po prihodu v novo domovino le kakih 200 let živeli samostojno politično življenje, potem pa so prišli pod politično oblast Nemcev in srednjeveške nemške države. S politično oblastjo so začeli prihajati v naše kraje Nemci, jih deloma začeli tudi naseljevati z naseljenci iz nemških dežel, hkrati pa seveda začeli tudi širiti ozemlje države in utrjevati njene meje. Kaj važna je bila meja na vzhodno stran. V okolišu današnjih Brežic jo je država pomaknila nekako do rečice Sotle in na spodnjo Krko. S poklanjanjem obsežnih zemljiških predelov, zlasti ob mejah, uglednim in kroni zvestim, so skušali nemški vladarji meje utrditi in zavarovati. Tako se je zgodilo tudi v obmejnem odseku okoli Brežic, s čimer v zvezi je najstarejša znana srednjeveška omemba krajev v brežiškem Posavju.

Rod bavarskih plemičev, iz katerega je bila tudi znana koroška grofica Hema, je prejel leta 895 kot dar kralja med drugim tudi Rajhenburg in Krško ob Savi. Nedolgo za tem je začelo kot druge tudi kraje v našem Posavju napadati ljudstvo Madžarov. Ti so uničili tamkajšnjo posest omenjenega bavarskega plemiškega rodu. Ko so madžarski navali v drugi polovici X. stoletja prenehali, je bila posest bavarskih plemičev v Posavju hkrati z državnimi mejami v tem odseku obnovljena. V prvi polovici XI. stoletja je nato glavni obseg zemljiške posesti v tem delu Posavja prešel na nadškofijsko cerkev v Salzburgu, ki je bila bogat svetni posestnik tudi velikih delov slovenske zemlje. Leta 1043 je prešlo tudi posestvo, imenovano Rajhenburg, na Salzburg. Na jugu je mejilo na tok reke Save, na zapadu je k temu posestvu spadala še Sevnica z okolico, na severu pa je bil obseg tak, da današnji kraji Planina, Pilštajn, Kozje in Podsreda niso spadali več pod Salzburg. Vprašanje je, kako daleč je sprva ta salzburška posest segala ob Savi navzdol v smeri proti Brežicam, ki se s tem imenom vse do srede XIII. stoletja v virih še ne omenjajo. Vse kaže, da leta 1043, ko si je Salzburg pridobil posest v Posavju, rečica Sotla še ni bila meja te posesti proti vzhodu. Podobno kot drugod na vzhodu se tudi v salzburškem Posavju obmejni odnosi srednjeveške nemške države do sosednje države v Posavju, Hrvatske, dolgo niso ustalili. O kaki mejni črti še dolgo ni govora, kvečjemu o mejnem pasu, v čigar območju pa so bili na dnevnem redu spopadi in vdori in ozemlje od te in druge strani. Vpadi sosedov od vzhoda so segali globoko v notranjost, pri čemer je prišlo večkrat do pustošenj in razdejanja. Med porušeni gradovi se omenja enkrat tudi Rajhenburg. Razume se, če ni bilo miru na mejah in če je bil porušen celo trdni Rajhenburg, ni moglo biti prilike, da bi se večja meščanska ali vojaška postojanka mogla razviti mnogo niže doli ob Savi, t. j. na mestu današnjih Brežic.

V prvi polovici XII. stoletja pa so se razmere temeljito spremenile. Leta 1131 je bil sklenjen mir s sosedi na vzhodu, z Ogrri in Hrvati. Rajhenburg je dal salzburški nadškof znova pozidati, meja proti Hrvatski se je ustalila na spodnji Sotli in spodnji Bregani in za vse kraje v tem delu Posavja, na široko odprte proti vzhodu, se je začela nova doba, ki je nedvomno v znamenju velikega gospodarskega vzpona. Kar se naseljevanja tiče, so nastajale ob redkih starejših vsepovsod nove vasi in se večale stare. Intenzivna kolonizacija je zasegla vse predele dol do spodnje Sotle.

Razvoj je z utrditvijo meje proti Hrvatski in z novo kolonizacijo osvojenega ter sedaj na zaledje tesneje prislonjenega ozemlja zahteval nedvomno pomembnejšo strateško postojanko, pa tudi upravno in gospodarsko središče za ta del Posavja. Vendar, kot kaže, razvoj v to smer ni bil prenegel. Četrto stoletje po sklenitvi miru z Ogrri (leta 1131) se v neki listini iz leta 1155, izdani v Vidmu ob Savi, v kateri se omenjajo številne priče, nobena še ne imenuje po Brežicah in noben plemič po tem kraju. Takrat, sredi XII. stoletja, Brežice očitno še niso bile vojaška, upravna in gospodarska postojanka Salzburga na vzhodu; verjetno je, da vobče pod tem imenom tedaj še niso obstajale kot naselja zase.

Šele za drugo polovico XII. in za začetek XIII. stoletja moremo domnevati nastanek, takrat pa že sorazmerno nagel porast Brežic. Ko se kraj s tem imenom v virih prvič pojavi, se nam predstavi kot pomembna gospodarska, strateška in upravna postojanka. Dejstvo, da se to ime pojavi tako nenadno hkrati z vrsto gospodarskih, vojaških in upravnih funkcij, govori prej za do neke mere umetno tvorbo kot pa za počasno in organsko rast kraja.

Brežicam gre v XIII. stoletju, ko se s tem imenom v virih pojavijo, velik pomen v strateškem, upravnem in gospodarskem oziru. V strateškem oziru so Brežice s svojim gradom, ki se omenja prvič leta 1249, s svojimi vitezi, ki se omenjajo prvič leta 1241, in s svojo posadko, ki se omenja prvič leta 1292, važna utrjena postojanka, postavljena nedaleč od hrvatske meje v okrepitev in v obrambo tamkajšnjega salzburškega in z njim državnega ozemlja.

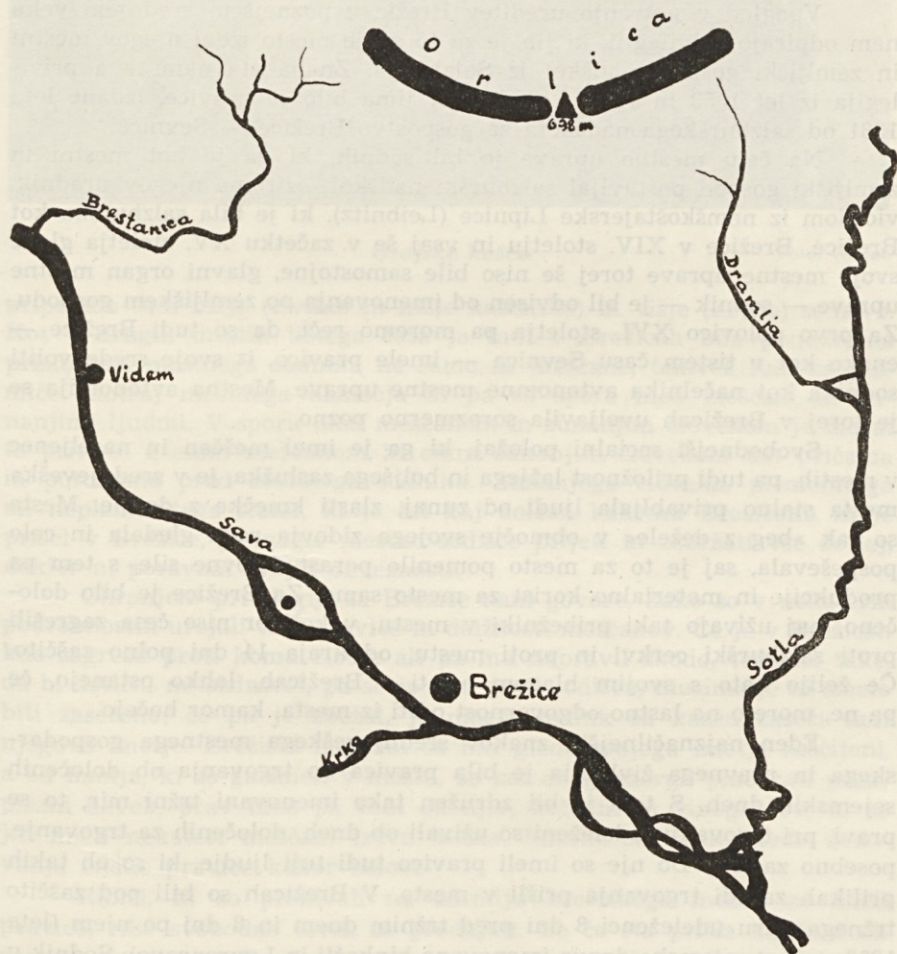
V upravnem oziru so Brežice središče obsežnega urada salzburškega zemljiškega gospodarstva, ki zajema številne, tudi na novo ustanovljene in kolonizirane vasi v kotu med Savo in Sotlo. Urad Brežice je omenjen prvič leta 1248.

V gospodarskem oziru pa so postale Brežice važno tržišče in središče za širok domač okoliš in izhodišče za trgovanje, ki je segalo iz Brežic daleč na vzhod. V zvezi s tem je omeniti kovnico novcev, ki je bila urejena v Brežicah že okoli leta 1220. Kovanci iz kovnice so služili za promet s pokrajinami, ki so v ozemeljskem oziru zajemali današnjo Hrvatsko in Madžarsko. Brežiška kovnica je cvetela do velikega vpada Tatarov na Ogrsko in Hrvatsko (1241), ki je prekinil močne trgovske zveze naših krajev z vzhodom, potem pa je začela propadati in v tretji četrtini XIII. stoletja povsem zamrla. Pa tudi po propadu kovnice in po izgubi pomena, ki ga je kovanje denarja v tem kraju

imelo za trgovino proti vzhodu, so se Brežice obdržale kot pomemben kraj. Oblikujejo se v meščansko naselbino z vsemi potezami, ki so značilne za razvoj takih naselbin pri nas. Trg se imenuje Brežice prvič leta 1315, mesto (civitas) leta 1322, nekaj let za tem (1330) pa zopet trg. Stanovalci v Brežicah so meščani (cives). Označba »trg« ali »mesto« je bila torej tudi pri Brežicah — kot pri mnogih naših srednjeveških mestnih naselbinah — v začetku nestalna in neenotna.

Brežice v XIV. stoletju so sedež mestnega sodnika in sodišča (prvič leta 1322 — iudicium civitatis) in mitnice (prvič leta 1322 — muta). Mitnica je bila zlasti pomembna za trgovski promet proti Hrvatski in je prinašala bogate dohodke.

V mestu je grad; upravlja ga poseben kastelan, ki ima manjšo posadko. V prvi polovici XIV. stoletja je bilo mesto že obzidano, v

Obseg brežiškega urada.

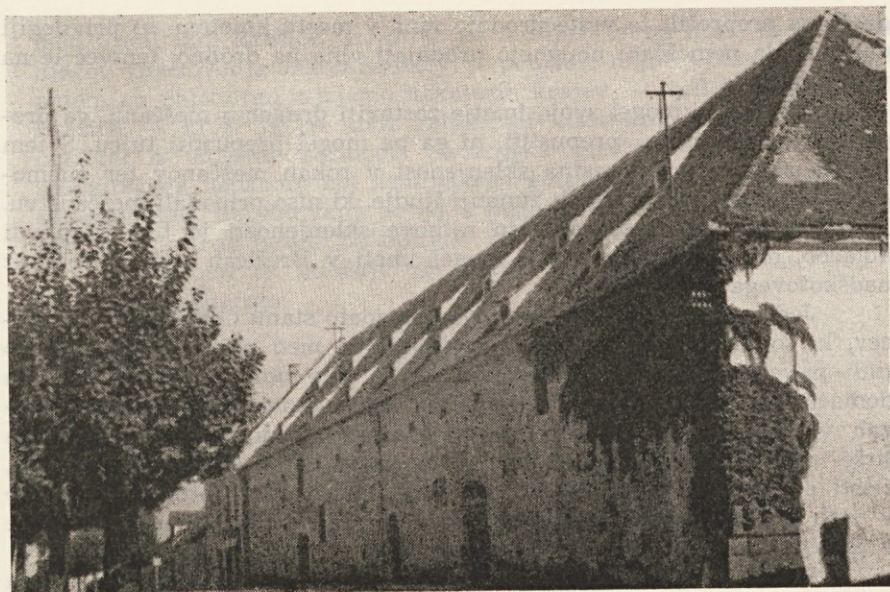
obzidju je bilo več stolpov, skozi obzidja pa so vodila »Spodnja vrata«, ki so bila pri gradu, in »Zgornja vrata«. V mestu so stale hiše in domci, vmes med njimi pa so bili marsikje vrtovi. Cerkvena uprava je bila v rokah vikarja, ki se omenja prvič leta 1354 in je bil podrejen prafari v Vidmu pri Krškem. Vrhovni cerkveni gospod je bil oglejski patriarh, ne pa salzburški nadškof, kajti Brežice so bile le njegovo svetno zemljiško gospostvo. To kaj obsežno svetno zemljiško gospostvo Salzburga v Posavju je bilo razdeljeno na sevniški in brežiški urad, Brežice so bile sedež drugega. Meja brežiškega urada na jugu je bila Sava od Vidma do ustja Sotle, na zahodu približno potok Brestanica, na severu hribovje do vrhov Orlica in Špiček, na vzhodu pa Dramlja in Sotla. Po Brežicah se je imenoval tudi deželosodni okraj, v katerem je sodnik imel pravico do višjega sodstva.

Vpogled v notranjo ureditev Brežic v poznejšem srednjem veku nam odpirajo privilegiji, ki jih je za to svoje mesto izdal njegov mestni in zemljiški gospod, nadškof iz Salzburga. Znana sta nam taka privilegija iz let 1353 in 1408, a dodati bi jima bilo še pravice, izdane leta 1381 od salzburškega nadškofa za gospostvo Brežice — Sevnica.

Na čelu mestne uprave je bil sodnik, ki ga je kot mestni in zemljiški gospod postavljala salzburški nadškof, oziroma njegov uradnik, vicedom iz nemškoštajerske Lipnice (Leibnitz), ki je bila salzburška kot Brežice. Brežice v XIV. stoletju in vsaj še v začetku XV. stoletja glede svoje mestne uprave torej še niso bile samostojne, glavni organ mestne uprave — sodnik — je bil odvisen od imenovanja po zemljiškem gospodu. Za prvo polovico XVI. stoletja pa moremo reči, da so tudi Brežice — enako kot v tistem času Sevnica — imele pravico, iz svoje srede voliti sodnika kot načelnika avtonomne mestne uprave. Mestna avtonomija se je torej v Brežicah uveljavila sorazmerno pozno.

Svobodnejši socialni položaj, ki ga je imel meščan in naseljencev v mestih, pa tudi priložnost lažjega in boljšega zaslužka, je v srednjeveška mesta stalno privabljal ljudi od zunaj, zlasti kmečke z dežele. Mesta so tak »beg z dežele« v območje svojega zidovja rada gledala in celo pospeševala, saj je to za mesto pomenilo porast delovne sile, s tem pa produkcije in materialno korist za mesto samo. Za Brežice je bilo določeno, naj uživajo taki pribežniki v mestu, v kolikor niso česa zagrešili proti salzburški cerkvi in proti mestu, od kraja 14 dni polno zaščito. Če želijo nato s svojim blagom ostati v Brežicah, lahko ostanejo, če pa ne, morejo na lastno odgovornost oditi iz mesta, kamor hočejo.

Eden najznačilnejših znakov srednjeveškega mestnega gospodarkega in pravnega življenja je bila pravica do trgovanja ob določenih sejmskih dneh. S tem je bil združen tako imenovani tržni mir, to se pravi, pri trgovanju udeleženi so uživali ob dneh, določenih za trgovanje, posebno zaščito. Do nje so imeli pravico tudi tuji ljudje, ki so ob takih prilikah zaradi trgovanja prišli v mesto. V Brežicah so bili pod zaščito tržnega miru udeleženci 8 dni pred tržnim dnem in 8 dni po njem (leta 1353 sta kot sejmska dneva imenovana binkošti in Lovrencovo). Sodnik v Brežicah ni bil le najvišji upravni uradnik v mestu, temveč mu je

Grajske kašče.

Foto: Grame

pripadalo tudi nižje (civilno in nižje kazensko) in višje (krvno) sodstvo. Kot v drugih mestih tistega časa je tudi v Brežicah bila poudarjena pristojnost mestnega sodnika ne samo za meščane, temveč tudi za plemiče znotraj mestnega območja in pa za spore med meščani in zunanji ljudmi. V sporu med meščanom in zunanjim človekom je moral ta priti še z enim meščanom in enim zunanjim človekom kot pričama in porokoma pred mestnega sodnika. Zunanjega človeka, plemenitega ali neplemenitega stanu, ki je bil kaj dolžan kakemu Brežičanu in je prišel v Brežice, je moglo mestno sodišče prijeti in zadržati vse dotlej, dokler ni poravnal svojih obveznosti.

Ohranjeni privilegiji za Brežice nam govore, kako so v nekaterih podrobnostih urejali tudi pravice in dolžnosti meščanov. Če je v Brežicah kdo zagrešil proti komu zločin ali pa mu napravil škodo, toda ne take, da bi dotični ne ozdravel, pa se je sam javil sodišču, mu imetje ni smelo biti zaseženo; če pa je zbežal, je mogel sodnik za kazen zaseči tudi njegovo imetje. Brežiški meščani so bili glede svojega imetja zaščiteni, a od imetja, ki so ga imeli v mestu, so kot drugi morali plačevati predpisani davek, prav tako pa tudi od njiv, krčevin in vinogradov, ki so jih imeli nekateri meščani izven mesta. Hčerke so imele glede dedovanja enake pravice kakor sinovi.

Ribiči, ki so prebivali na ozemlju brežiškega mesta, so imeli pravico, ribe svobodno loviti in prodajati. Le če sta prišla nadškof ali njegov vicedom v Brežice, so jima morali postreči z ribami. Prodaja vina na drobno v mestu samem je meščanom donášala velik dobiček,

da bi pa preprečili te vrste prodajo vina v mestu kmetom, so privilegiji določali, da nemeščani ne smejo prodajati vina na drobno, temveč le na vedra in sode.

Meščan je mogel svoje imetje zastaviti drugemu meščanu, ga prodati ali ga »za dušo« prepustiti, ni ga pa mogel prepustiti tujcu. S tem je bila zavarovana posestna sklenjenost v rokah meščanov ter onemogočeno, da bi vanjo posegali zunanji ljudje, ki niso pripadali meščanstvu. V smislu zaščite meščanstva in njihove sklenjenosti je tudi razumeti določbo, da zunanji človek ni mogel imeti v Brežicah svoje hiše brez nadškofovega dovoljenja.

Jedro prebivalstva v mestu je pripadalo stanu obrtnikov in trgovcev, ki so mogli biti različnega izvora in so med njimi bili nedvomno tudi priseljenci od zunaj. Medtem ko je bila obrt navezana bolj na domači kraj in najožji krog odjemalcev ter je v nekaterih obrtnih panogah vladala močna konkurenca od kmečkih ljudi, je imela trgovina širše območje. Živahna je bila prav posebno s sosednjo Hrvatsko, zlasti z živino. Meščani so bili za svoje blago prosti mitnine in carine v vseh tistih salzburških mestih in trgih, ki so uživali enake pravice v Brežicah.

O tem, kar bi mogli imenovati zunanjo zgodovino mesta, ni za Brežice do druge polovice XV. stoletja povedati kaj posebnega. Šele v zvezi z vojnimi vihrami, ki so v drugi polovici XV. stoletja prizadejale slovenski zemlji toliko gorja, se omenjajo Brežice v zvezi z dogodki širšega pomena. Pot ob Savi navzgor je bila v drugi polovici XV. stoletja ena glavnih črt turških vpadov v naše dežele. Že leta 1469, ko se začenja desetletja trajajoča doba skoraj vsakoletnih turških napadov na slovenske kraje, so se pojavili Turki v brežiškem okolišu in potem še večkrat v XVI. stoletju. Pri Brežicah so se turški navalni usmerjali po dolini Krke navzgor ali pa preko Save v pokrajine na njenem levem bregu. Obzidanega mesta se Turki niso lotevali.

Slovenske dežele so tem bolj občutile turške navale, ker so se tem pridružile in jih spremljale še domače vojne razprtije in nadloge. V sporu med Habsburžanom cesarjem Friderikom in ogrskim kraljem Matijo Korvinom so bile prizadete tudi Brežice in brežiški okoliš. Že dalj časa trajajoča napetost med Habsburžanom in Korvinom je prišla do izbruha, ko je hotel cesar Friderik nekdanjega škofa iz ogrskega Ostrogona, ki je pribežal k njemu pred Korvinom, odškodovati s salzburško nadškofijo, medtem ko se je dotedanji salzburški nadškof, ki ni maral odstopiti in ga je zato cesar ogrožal, zatekel v varstvo ogrskega kralja. V teku vojnega spopada, ki se je začel leta 1479, je ogrski kralj zasedel zemljiško posestne postojanke cerkve svojega salzburškega varovanca na Štajerskem in Koroškem, med drugimi tudi Brežice. Deset let trajajoče vojskovanje in sovražnosti med Habsburžanom in Korvinom se je končalo leta 1489 najprej s premirjem, potem pa z mirom, ki je bil sklenjen leta 1491 že po smrti kralja Matije Korvina. S smrtjo Korvinovo se je zrušila oblast Ogrov v vzhodnoalpskih deželah, med drugim tudi na posestvih salzburške cerkve. Vrsta salzburških gradov in mest,

med njimi tudi Brežice, ki jih je po Matijeви smrti držal še nekaj časa njegov vojskovodja Jakob Szekely, je pripadlo najprej cesarju Frideriku, potem pa Salzburgu z izjemo nekaterih krajev — med temi so bile tudi Brežice — ki si jih je tudi Friderikov naslednik cesar Maksimilijan pridržal iz vojaških razlogov. Avstrijsko-ogrška vojna je zrušila moč salzburškega nadškofa kot zemljiškega gospoda v Podravju in Posavju; zmagovitemu Habsburžanu se je s pogodbami iz let 1494 in 1497 posrečilo izriniti iz dežele Salzburg.

In s tem se končuje zgodovina srednjeveških Brežic pod gopostvom Salzburga.

NEVIODUNUM

Sribar V. — Petru P.

Ni slučaj, da je rimska magistrala Aquileia — Siscia vodila skozi Neviodunum, in tudi to ne, da je mesto pod Flavijci dobilo municipalne pravice. Za obe pod Rimljani pridobljene prednosti, t. j. za cesto in municipij, se ima Neviodunum zahvaliti dejstvu, da je bil že prej središče Latobijcev in da je držal v rokah ključ vrat, skozi katera pelje najboljša in najbližnja pot iz Italije v Panonijo. Kakor bomo videli, je Neviodunum znal izkoristiti te svoje prednosti. Razvil se je v bogato in veliko mesto, ki po svoji ureditvi niti najmanj ni zaostajalo za italijanskimi mesti. To nam potrjuje obsežnost mesta, пристanišče na Savi, vodovod z Gorjancev, kopališča, gosta mreža poti itd.

Upravno je Neviodunum spadal pod Panonijo superior. Meja mestnega neviodunskega okraja je na zahodu višnjegorski greben, na severu pa zelo verjetno Sava, medtem ko je na vzhodu mejil na mestno okrožje Siscie.

V začetku III. stoletja dobi Neviodunum svojo postajo beneficiarijev. Razloge za to je iskati v razmejitvi, izvršeni leta 215 med Panonijo superior in inferior. Z Dioklecijanovo reformo pa je tudi Neviodunum priključen Italiji. Sedaj je italska meja samo še 20 MP severno od Siscie.

Preko Drnovega, t. j. Neviodunuma, je verjetno šel val Trajanovih čet ob njegovem pohodu v Dacijo. O tem zgovorno priča besedilo Trajanu posvečenega spomenika v Mokricah. Neviodunum so s svojim obiskom počastili cesarji Hadrijan, Mark Avrelij in Septimij Sever. Ni izključeno, da je Neviodunum igral pomembno vlogo tudi v borbi med Konstantinovimi nasledniki.

Starejša naša arheologa Rutar in Premerstein trdita, da so Neviodunum obiskali na svojem bojnem pohodu tudi Markomani v letu 166. Novci, najdeni na tem sektorju, pa ne gredo čez Valensa (364—378). To kaže na to, da tudi Neviodunum spada v vrsto mest, ki so bila prizadeta od Gotov leta 380. Naslednji napad je Neviodunum preživel leta 401, ko je Alarih po glavni cesti korakal proti Italiji. Leta 452 je skozi Neviodunum šel verjetno tudi Atila.

Toliko o zgodovini Neviodunuma, kar nas najprej zanima. Pozornost smo posvetili bolj arheološki problematiki, in to poglavjem, ki doslej še niso obdelana.*

S Krškega polja v ožjem pomenu besede, t. j. z ozemlja med Savo, Krko in Krakovskim gozdom, pozna slovenska arheologija nekaj tisoč najdb in skoraj enako število najdišč. Najdbe in najdišča so po svoji vsebini zelo pestre. Tu odkrivamo predmete od grobega lonca za domačo uporabo do najbolj prefinjenih oblik fibul, kakor tudi množico novcev, napisnih kamnov in nagrobnikov, ohranjen cestni tlak, grobišča, kopaljšča in palače.

Ustvariti si grobi zgodovinski okvir pričujočega arheološkega kompleksa ne bo pretežka naloga, ker je na razpolago dovolj zgodovinskih podatkov in različnih arheoloških dokazov. Veliko težje je opisati oziroma rekonstruirati podobo vsakdanjega življenja. To pomeni, da je treba rešiti vse probleme, povezane z osrednjo antično arheološko postojanko na ozemlju med Savo in Krko: MUNICIPIUM FLAVIUM LATOBICORUM NEVIODUNUM, današnje Drnovo. Arheološki teren Neviodunuma ne obsega samo ostaline pri Drnovem, temveč ves teren med Veliko vasjo in Malencami. To je kompleks, ki po svoji velikosti in bogastvu najdb niti malo ne zaostaja za Emono, Poetoviom in Celejo.

Arheološka analiza najdb in najdišč s tega terena je zelo otežkočena, ker ni bilo sistematičnih izkopavanj. Vse, kar hočemo zvedeti, moramo zvedeti iz najdb, za katere vemo samo to, da so izkopane na raznih grobiščih okoli Drnovega. Dokumentarna, oziroma topografska rekonstrukcija najdišč ali celega kompleksa, v kolikor jo tudi naredimo, je lahko samo približna.

Zaradi vseh teh težav in netočnosti, ki bi se lahko prikradle pri poskusu detaljnega podajanja arheološke stvarnosti Neviodunuma, se moramo za sedaj zadovoljiti samo z grobim zgodovinskim okvirom in zbiranjem arheoloških podatkov, ki so nujni pred začetkom sistematičnih raziskovanj. Sem spada historiat dosedanjih raziskovanj, topografija najdišč, kratek pregled kulturnega inventarja in rekonstrukcija cestne mreže.

Tudi ti skromni podatki, v kolikor bodo pravilno podani, so dovolj močni, da nam pričarajo veličastnost te antične pokrajine.

Šest kilometrov južno od Krškega je vas Drnovo, označena že pri Valvazorju kot prostor, na katerem je stal antični Neviodunum¹. Res je, da tudi danes, kjerkoli kopljemo, bodisi na vzhodnem delu vasi, na njivah bližnje ali širše okolice, skoraj vedno zadenemo na ostanke rimskega zidovja, grobove z mnogimi pridevki itd.

Po tabuli Peutingeriani je Neviodunum ležal med Emono in Siscio in sicer 64 rimskih milj (LXIV millia passum) oddaljen od Emone. Tako j

* Osnovo tega razglabljanja predstavljajo Müllerjevi zapiski o neobjavljenem delu J. Pečnika. Ob tej priložnosti bi se rad zahvalil ravnatelju Narodnega muzeja v Ljubljani, ki mi je omogočil in pomagal, da sem se lahko pečal z nadvse zanimivo problematiko Neviodunuma.

je treba poudariti, da se ta distanca ne ujema popolnoma z lego današnjega Drnovega oz. antičnih ostankov na njegovi vzhodni strani. Razlika znaša od 2 do 3 kilometre. Tako bi za lokalizacijo Neviodunuma prišel v poštev teren med vasjo Brege in Mrtvice. Razume se, da kljub temu nesoglasju s tabulo Peutingeriano obstaja največja verjetnost, da je Neviodunum treba iskati v ruševinah pri Drnovem. To mnenje bo vsekako veljalo, dokler bo Drnovo najbogatejši arheološki teren na tem sektorju. Do sedaj sta na ozemlju najdena tudi dva napisna kamna, ki vsebujeta ime Neviodunum². V Hudem pri Stični je bil ob domnevanem Acervu najden miljnik iz časa Hadrijana³, na katerem je označena razdalja od Neviodunuma do Arcerva; znašala je 44000 korakov (XLIV millia passum).

Po Linhartu je ležal Neviodunum kot vojaška postojanka na terasi pri vasi Malence⁴, kot civilna naselbina pa pri Drnovem.

Po napisnem kamnu, ki je izkopan v Drnovem in je sedaj vzdian v mokriškem gradu, se vidi, da je Neviodunum pod Vespazijanom dobil municipalne pravice in bil dodeljen v tribus Flavia.

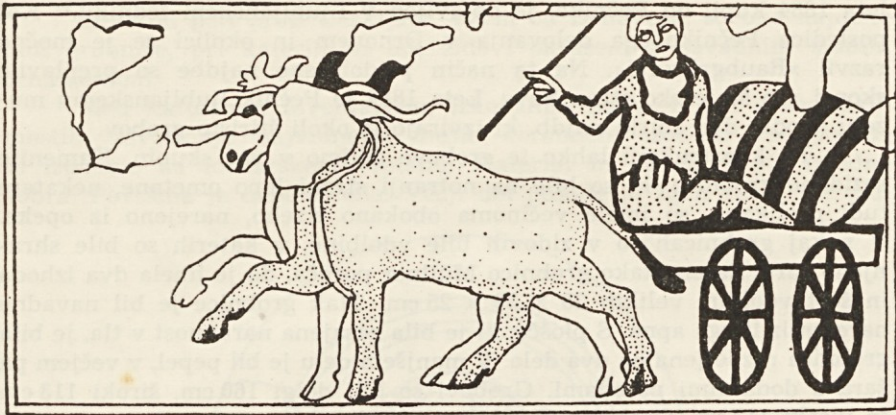
Napis se glasi:

I. O. M.
et genio
Municipi Fl. Neviod.
Sacrum
L. Pompeius
ingenus
Cos. V. S. L. M⁵.

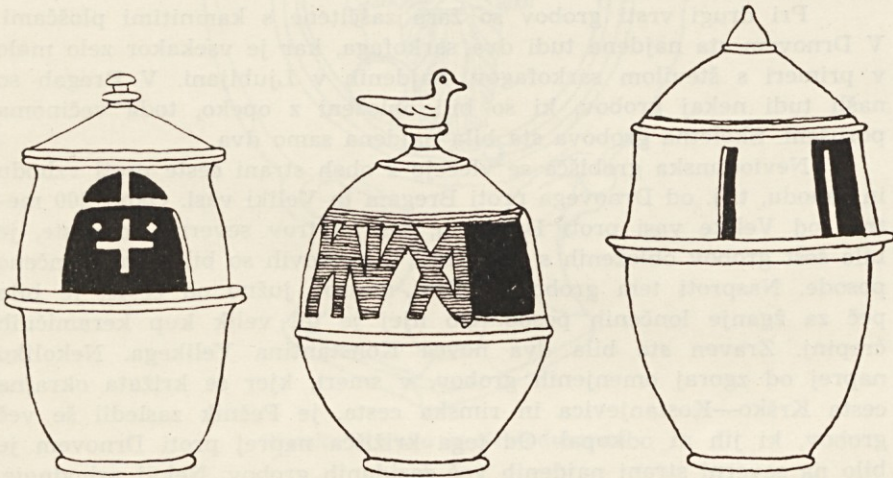
Prvi raziskovalec drnovskih tal je bil dr. Gaspar Tunkelsteiner konec sedemnajstega stoletja⁶. Prva sistematična izkopavanja v Drnovem je vodil konzervator ing. Leinmüller v letih 1857 do 1860. Povod za izkopavanje je dala debata med strokovnjaki v Ljubljani, kdo naj bi bili prebivalci Neviodunuma, Kelti ali Slovani. Leinmüller je mislil, da Kelti, in je to tudi dokazal⁷.

Na križišču cest Brege—Cerklje je Leinmüller odkril rimsko kopaljšče⁸, levo od ceste Drnovo—Cerklje pa večje količine rimskega novca in nekaj bronastih predmetov. Novci časovno segajo od Galbe do Gracijana (68—383). Te novce je opisal in objavil numizmatik Jelovšek⁹.

Večjo količino rimskih novcev si je pri kmetih nabral Wilhelm Dollhof, okrajni inženir v Novem mestu v letih od 1826 do 1863. Pomembno zbirko novcev si je ustvaril tudi župnik Jarc Franc iz Mirne. Novci te zbirke časovno segajo od Avgusta do Teodozija. Razstavljeni so bili kot objekt Carniola antiqua na deželni razstavi leta 1883. Opis te zbirke je bil objavljen 1883 v Ljubljani¹⁰. Najbolj pogostoma so zastopani Galijen, Klavdij, Gotik, Konstantin in njegovi sinovi. O ostalih svojih najdbah na tem terenu je Jarc pisal v hrvaški arheološki literaturi¹¹. Ljubljanski narodni muzej je od Jarca med ostalim inventarjem dobil tudi grobo izdelano glavo barbara iz kamna, verjetno podobo Kelta.

Fragment stenskega slikarstva v grobni edikuli v Neviodunumu.

Značilne urne rimskih grobov v Neviodunumu.

V uvodu v svojo zbirko novcev Jarc omenja tudi bronasto statuo Jupitra, Venero na podstavku in glavo Meduze. Vsi ti komadi so prešli v last kneza Ernesta Windischgrätza. Jarc omenja, da so leta 1881 pred podružno cerkvijo v Drnovem odkrili dve kopalnici s hipokausti.

V popolnoma novo fazo so stopila raziskovanja leta 1883, ko se je za Neviodunum začel zanimati »starinoslovec« Pečnik.

C. k. centralna komisija je Pečnikova izkopavanja podpirala tudi denarno s pogojem, da najdbe proda C. k. kabinetu novcev in antik na Dunaju. Formalni vodja izkopavanj je bil vikar Johann Knaus iz Krškega. Kratek pregled najdb, ki jih je ljubljanski muzej »Rudolfinum«

leta 1884 kupil od Pečnika, je objavljen v Ljubljanskem tedniku.¹² Kot posledica Pečnikovega delovanja v Drnovem in okolici se je močno razvil »Raubgräberei«. Na ta način pridobljene najdbe so preplavile skoraj vso štajersko stran Save. Leta 1884 je Pečnik ljubljanskemu muzeju prodal dve zbirki najdb, ki izvirajo iz okoli štiristo grobov.

Po konstrukciji lahko te grobove delimo v več skupin. Kamenite sezidane grobnice, ki so bile na notranji strani lepo ometane, nekatere tudi poslikane, so imele večinoma obokano streho, narejeno iz opeke. V nekaj grobnicah so v zidovih bile vdolbine, v katerih so bile shranjene žare. Za eno tako grobnico Müllner poroča, da je imela dva izhoda in šest vdolbin, velikih $35 \times 33 \times 25$ cm. Tlak grobnice je bil navadno narejen iz litega apna. S ploščo, ki je bila zasajena naravnost v tla, je bila grobnica razdeljena na dva dela. V manjšem delu je bil pepel, v večjem pa žara z dodatnimi posodami. Grobovi so bili dolgi 160 cm, široki 113 cm in visoki 113 cm. Grobnice so stale v vrstah od severa proti jugu v enakomerni razdalji druga od druge. Zanje je uporabljen kamen iz okolice Krškega, ki je transportiran v Drnovo po Savi.

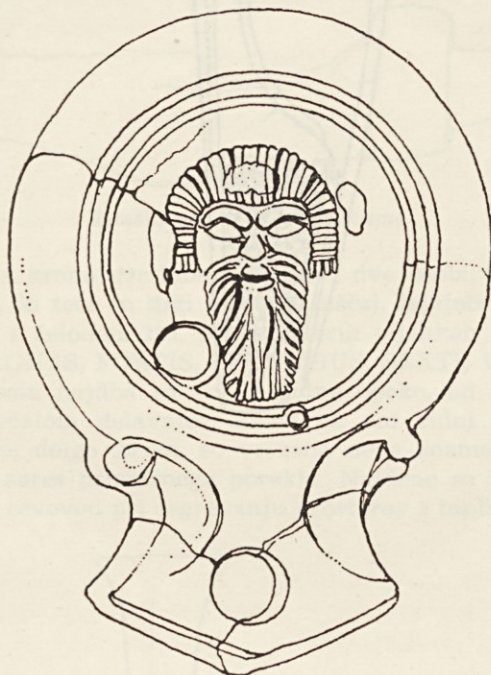
Pri drugi vrsti grobov so žare zaščitene s kamnitimi ploščami. V Drnovem sta najdena tudi dva sarkofaga, kar je vsekakor zelo malo v primeri s številom sarkofagov, najdenih v Ljubljani. V Bregah so našli tudi nekaj grobov, ki so bili obloženi z opeko, toda večinoma porušeni. Skeletna grobova sta bila najdena samo dva.

Neviodunska grobišča se vlečejo z obeh strani ceste proti vzhodu in zahodu, t. j. od Drnovega proti Bregam in Veliki vasi. Okoli 200 metrov od Velike vasi proti Drnovem, šest metrov severno od ceste, je bilo šest grobov obloženih s ploščami. V grobovih so bile samo lončene posode. Nasproti tem grobovom, šest metrov južno od ceste, je bila peč za žganje lončenih posod. Ob njej je bil velik kup keramičnih črepinj. Zraven sta bila dva novca Konstantina Velikega. Nekoliko naprej od zgoraj omenjenih grobov, v smeri, kjer se križata okrajna cesta Krško—Kostanjevica in rimska cesta, je Pečnik zasledil še več grobov, ki jih ni odkopal. Od tega križišča naprej proti Drnovem je bilo na severni strani najdenih več zazidanih grobov. Nekaj vzhodneje, 30 metrov severno od ceste, je bilo najdenih nadaljnjih 150 grobov, obdanih s ploščami raznih velikosti. V neposredni bližini, 15 metrov oddaljena od ceste, je bila najdena grobnica z odlično ohranjenimi freskami na notranji strani zidov. Opis te grobnice je objavil profesor Patschnig¹³.

Tudi z obeh strani ceste Drnovo—Brege so bili odkriti grobovi. Na tej strani je najdeno večje število posod terra cotta. Severno od ceste Drnovo—Brege so bili najdeni grobovi, obdani s ploščami, na južni strani poti pa so bile grobnice. V grobovih severno od ceste je bila najdena večja množina ohranjenega keramičnega materiala. Najbolj pogosto je zastopan vrč trebušaste oblike z enim ročajem in ozkim vratom. Tudi te grobnice so imele v zidovih odprtine, v katerih so bile shranjene žare.

Levo od poti proti Cerkljam, 400 m od Drnovega, so bile najdene tudi grobnice, pri katerih so bili zidovi okrašeni z navadnim zidnim ornamentom.

Med kulturnim inventarjem, izkopanim na vseh teh arheoloških mestih, zavzemajo najvidnejše mesto keramični izdelki. Vse posode so izdelane na lončarskem vretenu. Material in obdelava sta izredno dobra. Površina je nepološčena. Večji del posode je žgan rdeče. Jè tudi

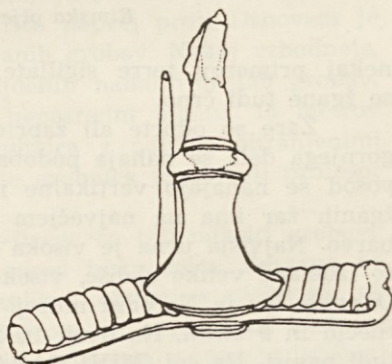
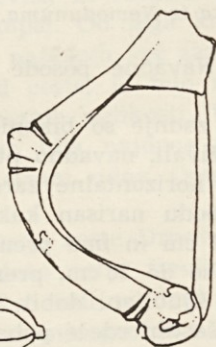
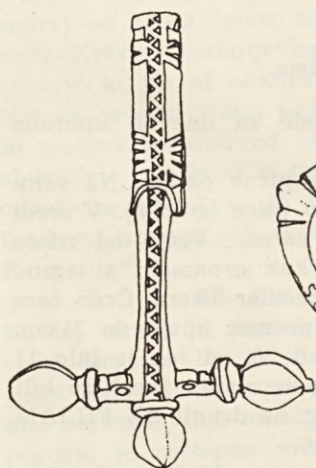
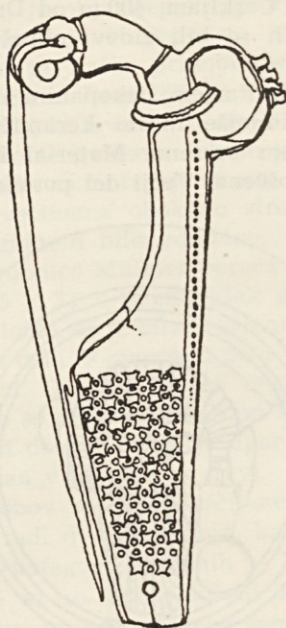

Rimska oljenka iz Neviodunuma.

nekaj primerov terre sigillate. Navadne posode za dnevno uporabo so žgane tudi črno.

Žare so odprte ali zaprte; zadnje so bikonične oblike. Na vrhu gornjega dela se nahaja podoba živali, navadno ptice (goloba). V sredi posod se nahajajo vertikalne in horizontalne zareze. Večji del rdeče žganih žar ima na največjem obodu narisan kak ornament s temno barvo. Najvišja urna je visoka 24 cm in ima premer 15 cm. Črne žare so izdelane veliko slabše, visoke so do 28 cm, premer imajo do 21 cm. Odprtih žar je Narodni muzej v Ljubljani dobil 20, od teh je bilo 11 rdečih in 9 črnih. Na dveh trebušastih, rdeče pobarvanih žarah so bili tudi napisi. Na eni: MIHI CARA CLAUDIAM in na drugi: EX FILIAM CLAUDIAM. Drugače so te žare bile neokrašene.

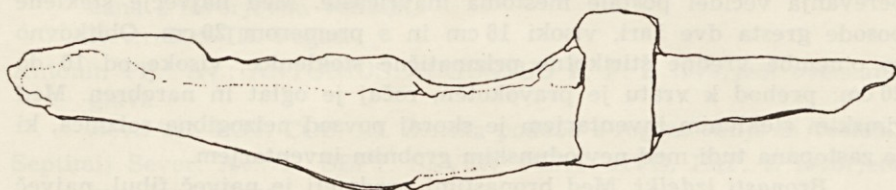
Vse te posode so bile brez ročajev, razen ene, ki je imela dva. Med keramičnimi izdelki so bogato zastopane miniaturne posode, obli-

Rimske fibule iz Neviodunuma.

kovane kot skodelice, odprte žare ali lončki. Nekatere teh posod so tako majhne, da jih lahko imamo za otroške igrače, ali pa so izdelane v kulturne in kozmetične namene. Večji del miniaturnih posod je žgan rdeče. Nekatere od teh so našli v sosednjih grobovih ali v žarah.

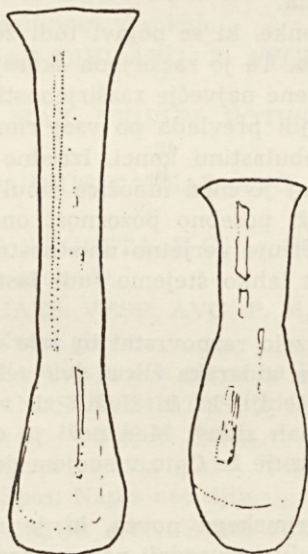
Iz drnovskega sektorja ima Narodni muzej v Ljubljani tudi 37 oljenk, rdeče žganih, navadne oblike. Vse so brez ročajev. Na njihovi gornji strani so v nizkem reliefu prikazane naslednje podobe: glava

Rimski nož iz Nevioudunuma.

sončnega boga s krono svetlobnih žarkov, dve osebi, stoječi ob strani neke are, deček, ki teče in drži v rokah piščal, lajajoči pes, delfin, riba, hrastova vejica z želodom itd. Na nekaterih oljenkah so vtisnjeni tudi pečati tovarn: AGILIS, FORTIS, LEONETIUS, SEXTI, VERI itd.

Zelo pogosta najdba so velike zidne opeke, od katerih do sedaj ni nobene s pečatom delavnice. Samo na eni zidni opeki kvadratne oblike s stranico, dolgo 20 cm, so vrezana neka znamenja, ne more pa se trditi, da so zares primarnega porekla. Najdene so tudi votle opeke, ki so služile kot cevovod pri segrevanju prostorov s toplim zrakom.

Solznic iz Nevioudunuma.

Stekleni predmeti so številni. Ker se steklo pričinja masovno uporabljati komaj v II. stoletju, dobimo steklene izdelke v glavnem samo v poznih grobovih. Vsekakor pa moramo priznati antičnim izdelovalcem precejšnjo spretnost. Tako vidimo na ogrlici iz IV. stoletja skrbno in lepo obrušene jagode, na posodi iz istega časa zopet izredno spretnost pri pihanju, saj so mojstrsko oblikovali človeško nogo. Vse posode so iz tankega zelenkastega stekla in so zaradi začetnega procesa preperevanja večidel postale mestoma mavričaste. Med največje steklene posode gresta dve žari, visoki 18 cm in s premerom 20 cm. Oblikovno so omembe vredne štirikotne prizmatične steklenice, visoke od 10 do 20 cm: prehod k vratu je pravokoten, ročaj je oglat in narebren. Med rimskim steklenim inventarjem je skoraj povsod neizogibna solznica, ki je zastopana tudi med nevioudunskim grobnim inventarjem.

Bronasti izdelki. Med bronastimi predmeti je največ fibul, največ jih je najdenih v grobovih. Dajejo nam nekoliko drugačno sliko kot nagrobniki. Verjetno je to treba pripisati dejstvu, da so odkopali le del grobišč, ki pripadajo I.—II. in IV. stoletju. Možno pa je, da je grobišče iz III. stoletja na Dunaju, kajti gradiva tega časa je zelo malo v drnovskem inventarju ljubljanskega muzeja. Ker so bile fibule modni predmet, se je njih oblika hitro menjavala; zato je fibula v arheologiji najboljši vodič za zanesljivo časovno opredelitev. Med fibulami, najdenimi na drnovskem sektorju, izstopajo naslednje oblike: *noriško-panonska tečajasta fibula*, ki je značilna za I. stoletje n. št. Razvila se je iz latenske fibule, ki je imela nogo in nazaj zavihan betič noge, spojen s ploščo. Ta plošča se kasneje prebode z eno, dvema ali več luknjicami, dokler na koncu ne postane mrežasta.

Drugi primer zaponke, ki se pojavi tudi že v I. stoletju, je tako imenovana *sidrasta fibula*. Ta je razširjena skoraj izključno na jugoslovanskem ozemlju. Čas njene največje razširjenosti je II. stoletje.

V kasnejših stoletjih prevlada po vsej rimski državi en sam tip fibule. To je fibula s čebulastimi konci. Izredno popularnost te oblike izpričuje tudi Drnovo, saj je med množico fibul teh največ. Med najdenimi zaponkami zasluži posebno pozornost ona, katere rob je oblikovan kot žival, kar izpričuje verjetno umetnostne tendence domačinov — Keltov. — Med nakit lahko štejemo tudi lastnice, pasne spone, zapestnice in uhane.

Železni izdelki so zelo raznovrstni in zelo dobro ohranjeni. Predvsem je zastopano orodje: zidarska žlica, dva velika svedra, nekaj vrst nožev ter dolgi železni žebliji, ki so služili za vezavo opek. Te žeblje so vedno našli v ruševinah zidov. Med noži je omembe vredna oblika »falax arborea«, ki jo opisuje že Cato v svojem delu »De re rustica« kot vrtno orodje.

Novci. Večji del rimskega novca, ki je najden v Drnovem in njegovi okolici, so najditelji razprodali na vse strani. Vendar ga je kljub temu prišlo nekaj tudi v Narodni muzej v Ljubljani. Med te spada tudi

naslednja skupina, ki do sedaj še ni bila objavljena. Njen najditelj je isti kot za ves zgoraj navedeni inventar, Jernej Pečnik.

Srebrni novci:

Vespazijan: Av.: IMP. CAESAR VESPASIANUS. Glava, ovenčana z lovorjevim vencem.

Rev.: COS. ITER. TR. POT. Korakajoči Mars.

Domicijan: Av.: CAESAR AUGUSTUS F. DOMITIANUS. Glava, ovenčana z lovorjevim vencem.

Rev.: COS III. Pegaz.

Antonin Pij.: Av.: ANTONIUS AUGUSTUS P. F. Z lovorjem ovenčana glava.

Rev.: TR. POT. COS. III. Ženska podoba z rogom obilja in veslom.

Septimij Sever: Av.: L. SEPT. SEVER. PERT. AVG. IMP. Z lovorjem ovenčana glava.

Rev.: PROVIDENTIA AVG. — odgovarjajoča boginja.

Aleksander Sev.: Av.: IMP. C. M. AVR. ALEXAND. AVG. Z lovorjem ovenčana glava.

Rev. FIDES MILITUM — Stoječa ženska podoba.

b) Av.: kot zgoraj.

Rev.: P. M. TR. P. VIII. COS. III. P. P. — Mars s trofejami.

Bakreni novci:

Av gust: Vv. AVGUSTUS PATER — Nepokrita glava.

Rev.: S. C. — Sveženj bliskov s krili.

b) Rev. Ara — od spodaj PROVIDENT.

Agripa: Av. M. AGRIPA. L. F. COS. III. — Agripina glava.

Rev.: Neptun z delfinom v rokah.

Tiberij: Av.: TI. CAESAR DIVI AVG. F. AVGUSTUS IMP. VII. Nepokrita glava.

Ref. PONTIFEX MAX. TRIBUN. POTEST. VII. S. C. — Sedeči Ceres.

Kaligula: Av.: TI. CLAUDIUS CAESAR AVG.. P. M. TR. POT. Nepokrita glava.

Rev.: LIBERTAS AVGUSTA S. C. — Stoječa ženska podoba, v desnici drži kapo svobode.

Vespazijan: Av.: IMP. CAES. VESP. AVG. P. M. TR. POT. COS. VIII — Z lovorjem ovenčana glava.

Rev.: S. C. — Nada obrnjena z glavo na levo.

Hadrijan: Av.: HADRIANUS AVGUSTUS. Z lovorjem ovenčana glava.

Rev.: COS. III. S. C. — Stoječi Salus.

b) Av.: Dobro ohranjena podoba glave. Napis nečitljiv.

Rev. Korakajoči Spes. Napis nečitljiv.

Antonin Pij: Av.: ANTONIUS AVGUSTUS PIUS P. P. TR. POT. COS. III — Z lovorjem ovenčana glava.

Rev. S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI S. C. v lovorjevem vencu.

- Mark Avrel: Av.: Z lovorjevim vencem ovenčana glava. Napis nečitljiv.
Rev.: TR. POT. X. S. C. Podoba sedeče ženske z rogom obilja in krmilom.
- Faustina Junior: Av.: AVG. P. II. AVG. FIL. Podoba ženske glave.
Rev.: IUNO. — Boginja s skodelico in kačo.
- Filip Pater: Kolonialni novc iz Viminatiuma — A. N. VIII — dvojni.
Filip Filius: Av.: M. IV. PHILLIPUS — Nepokrita glava.
Rev. PRINCIPI IUVENT. CAESAR v paludamentu s kopjem in labarom.
- Galijen: Av.: Glava z avrelo iz svetlobnih »žarkov.
Rev.: APOLLINI CONS. AVE. Pegaz.
b) Rev.: APOLLINI
c) Rev. AETERNITAS AVG. Sonce z globusom.
d) Rev. FIDES MILITUM — Ženska podoba.
e) Rev. MARTI PACIFERO — Mars.
f) Rev. UBERITAS — Žena z rogom obilja.
- Klaudij Gotik: Av.: IMP. C. CLAUDIUS. AUG. — Glava s svetlobno krono.
Rev.: VICTORIA AVG. — Boginja zmage.
b) Rev. SPES PUBLICA — Korakajoča nada.
- Avrelijan: Av.: IMP. AURELIANUS AUG. — Glava s krono svetlobnih žarkov.
Rev.: IOVI CONSER. — Podoba Jupitra in stoječega imperatorja.
b) Rev. VIRTUS MILITUM — Vojak daje imperatorju majhen kip boginje zmage.
c) Rev.: ORIENS SOL — Sončni bog.
- Prob: Av.: IMP. PROBUS P. F. AUG. — Glava s krono iz svetlobnih žarkov.
Rev.: FELICITAS AUG. — Boginja.
- Dioklecijan: Av.: IMP. DIOCLETIANUS P. F. AUG. Glava z diademom.
Rev.: SAC. MON. URB. AVG. ET. CAESS N. N. Boginja Moneta stoje.
- Maksimiljan: Av.: IMP. MAXIMIANUS P. F. AUG. Glava, ovenčana z lovorjevim vencem.
Rev.: IOVI CONFSECVAT. AUG. — Jupiter s svežnjem strel in kopjem; pri nogah orel.
- Licinij Pater: Av. IMP. LICINIUS AVG. Nepokrita glava.
Rev. IOVI CONSERVATORI AUG. — Jupiter.
- Konstantin Vel.: Av.: CONSTANTINUS AVG. Glava, ovenčana z lovorjevim vencem.
b) Rev.: VOT XX v vencu z napisom po obodu D. N. CONSTANTINI MAX. AUG.
c) Rev. GLORIA EXERCTUS. Zastave z monogramom Kristusa med dvema vojakoma.
d) Rev.: URBS ROMA — Doječa rimska volkulja.
- Krisp: Av.: IUL. CRISPUS. N. O. B. C. — Glava, ovenčana z diademom.

Rev.: VOTA X, v vencu, okoli napis: CAESARUM NOSTRORUM.
Konstantin II.: Av. CONSTANTINUS IUN. NOB. C. — Glava, ovenčana z diademom.

Rev.: VOTA X v vencu, okoli napis: CAESARUM NOSTRORUM.

b) Rev.: GLORIA EXERCITUS.

c) Rev.: PROVIDENTIA CAESS — CASTRUM.

Konstans: Av.: D. N. CONSTANS P. F. AVG. Glava, ovenčana z diademom.

Rev.: FELIX TEMP. REPARATIO. Feniks.

Konstancij II:

a) Av.: D. N. CONSTANTINUS P. F. AVG. — Glava, ovenčana z diademom.

Rev.: FEL. TEMP. REPARATIO — Vojak, ki prebada sovražnika.

b) Rev.: FEL. TEMP. REPARATIO — Imperator in levo od njega dva ujetnika.

c) Rev.: CONCORDIA MILITUM — Imperator drži labarum.

d) Rev.: GLORIA EXERCITUS — Labarum med dvema vojakoma.

Konstancij Gal: AV. CONSTANTINUS IUN. NOB. AVG. — Podoba glave.

Rev.: FEL. TEMPORUM REPARATIO. — Vojak, ki prebada sovražnika.

Julijan: Av.: D. N. IULIANUS P. F. AVG. — Glava imperatorja.

Rev.: VOT X MUT v vencu.

Valentinijan I: Av.: D. N. VALENTINIANUS AVG. — Glava, ovenčana z diademom.

Rev.: SECURITAS REIPUBLICAE — Korakajoča boginja zmage.

b) Rev. GLORIA ROMANORUM. Cesar drži za lase ujetnika, v drugi roki labarum.

Gracijan:

a) Av.: D. N. GRATIANUS P. F. AVG. — Glava, ovenčana z diademom.

Rev.: REPARATIO REIPUB. Korakajoča boginja zmage.

b) Rev.: GLORIA ROMANORUM. Cesar vleče ujetnika za lase, v levi roki drži labarum.

Neviodunumska arheološka preblematika zasluži še posebno pozornost glede na prometno mrežo. Neviodunum s svojim zaledjem in tudi s Panonijo vežeta dve osnovni prometni žili, to je magistrala Aquileia-Siscia¹⁴ in Sava, ki je tekla neposredno pod zidovi Neviodunuma¹⁵. Po Krškem polju je bilo nekoliko vicinalnih (vaških) poti, ki so povezovale okoliška naselja z magistralo, oziroma z Neviodunumom. Vprašanje prometne mreže na Krškem polju v času rimske okupacije pa bo rešeno v najkrajšem času v zvezi z raziskovanji in delom na avtomobilski cesti Ljubljana—Zagreb. S tem bomo dobili v roke ključ za razumevanje marsikaterega vprašanja iz ekonomike Neviodunuma.

Neviodunski arheološki kompleks že dolgo čaka in vabi na raziskovanje in končno obdelavo. Zaradi denarnih težav se v času stare Jugoslavije ni mogel nihče lotiti tega dela; po vojni so naši arheologi

bili zavzeti z reševanjem drugih problemov. Verjetno je prav sedaj prišel čas, ko se bo v zvezi z deli na avtocesti arheološki kramp zopet zagrizel v tla Neviodunuma in potrdil ter v marsičem še dopolnil podobo preteklosti tega kosa slovenske zemlje.

O p o m b e

- ¹ Ehre des Herzogtums Krain, V, stran 267.
- ² CIL III. zvezek, stran 498, 3919, 3921.
- ³ Möllner, Emona, stran 264.
- ⁴ Linhart, Geschichte Krains Bd. I., stran 311.
- ⁵ CIL III. zvezek, stran 3919.
- ⁶ Schönleben, Carniola antiqua et nova Labaci 1691. Tom I., stran 222, 223.
- ⁷ Mittheilungen des historischen Vereines für Krain, Laibach 1858, stran 48.
- ⁸ Ibidem, 1860, stran 26.
- ⁹ Ibidem, 1862, stran 36.
- ¹⁰ Ljubljanski list 25. IV. 1884, Franjo Jarc, Neviodunum.
- ¹¹ Anzeiger des Croatischen Archeologischen Vereines, 1881, stran 62.
- ¹² Laibacher Wochenblatt 21. VIII. 1884.
- ¹³ Grazer Tagespost 12. IX. 1884, Ljubljanski list 30. V. 1884, 1. IV. 1884.
- ¹⁴ Premerstein-Rutar, Römische Strassen und Befestigungen in Krain.
- ¹⁵ Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain 1860, stran 26.

POSAVJE V UPORU 1573

Stanko Škaler

Dvakrat je bilo Posavje s svojim hribovitim zaledjem pomembnejše prizorišče socialnih vrenj in oboroženih bojev, ko se ob prehodu srednjega v novi vek dvigne slovenski kmet z zahtevo po izboljšanju svojega socialnega položaja, kar je bistvo boja »za staro pravdo«. To revolucionarno dejanje slovenskega kmeta podložnika še danes ni v širokih krogih docela spoznano in ocenjeno, in vendar gre za politični nastop celo tisočletje edinega nosilca slovenstva.

Dogodke okoli Brežic v velikem slovenskem kmečkem uporu leta 1515 je naša historiografija večkrat in pod različnimi vidiki opisala tako v sintetičnih delih kakor v znanstvenih monografijah. Natančno orisani in vzročno raziskani so v znanstveni razpravi »Boj za staro pravdo« prof. dr. Grafenauerja, kjer so kritično uporabljeni vsi razpoložljivi viri in popravljene nekatere napačne trditve starejših del prav v zvezi z dogodki okoli Brežic. Podobne pozornosti je bil deležen tudi hrvaško-slovenski kmečki upor v letu 1573, saj imamo o njem doslej že izdane vire ter mnoge monografične obdelave in sintetična dela, ki si sledijo od druge polovice prejšnjega stoletja pa vse do najnovejše dobe. Radi so se lotevali tega vprašanja predvsem hrvaški zgodovinarji že od Kukuljeviča dalje. Hrvaška historiografija je dala doslej najpopolnejši prikaz tega problema v Hartingerjevi razpravi »Hrvatsko-slovenska seljačka buna g. 1573«, le interpretacija virov za dogodke na slovenskem ozemlju in lokalizacija slovenskih krajev je na več mestih zgrešena. Nekatere njegove napake je popravil, a zagrešil zopet nove, Durman v svoji »Hrv. seljački buni g. 1573«. Pisal je s strankarskega stališča in dogodke na slovenskem ozemlju v Posavju obravnaval bolj skromno kakor Hartinger. Hrvaški publicist R. Horvat pa se v svojem prikazu naslanja v glavnem na omenjeno Kukuljevičevo in Hartingerjevo delo. Skoraj vsa hrvaška dela iščejo začetne vzroke in težišče upora predvsem v tiranstvu graščaka Frana Tahija na njegovih posestvih v Susedgradu in Dolnji Stubici, čemur so pritegnila celo nekatera slovenska dela.

V naslednjih vrsticah bi želel na osnovi analize virov Račkega za hrvaško-slovenski kmečki upor 1573 prikazati razvoj uporniškega gibanja na slovenskem ozemlju in osvetliti nekatere še manj poudarjene in zapažene momente v uporu slovenskih kmetov. Preden pa preidem na prikaz uporniškega gibanja, hočem v kratkem podati zgodovinski in gospodarski razvoj Spodnjega Posavja do kmečkih uporov.

Področje med spodnjim tokom Save in Sotle doživlja v visokem srednjem veku dokaj svojevrsten zgodovinski razvoj, deloma drugačen kakor ostale slovenske pokrajine. V ravnini ob Savi, južno od Rajhenburga, so se naši predniki v prvih stoletjih po svojem prihodu v novo domovino le redko naselili. Šele po zavrnitvi madžarske nevarnosti, ki je v prvi polovici 10. stoletja ogrožala s svojimi napadi iz Panonske nižine vso srednjo Evropo, se ustali meja med nemško državo in državo Ogrov ob rečici Sotli. Preko nje osvajanje nemške krone, oz. njenih mejnih grofov, ne gre. V polovici 11. stol. je prišlo to ozemlje v last solnograške nadškofije, ki se je trudila, čim intenzivneje naseliti to doslej le redko naseljeno ozemlje. V 12. in 13. stoletju novi gospodar tega ozemlja, solnograški nadškof, podpira naseljene koloniste. Ti so dolžni dati včasih le polovico tistih dajatev v naturi (n. pr. pšenice, ovsa, drobnih živali) kakor njihovi sosedje, stari naseljenci. Nekateri novi naseljenci pa so dajatev za nekaj let sploh oproščeni. Bil je to za tiste čase poizkus obsežnega naseljevanja. V spodnjem Posavju se omenjajo nekatere vasi, ki jih danes ne moremo več lokalizirati, ker je v stoletjih izginila za njimi vsaka sled.

Kljub temu pa se ta poizkus velikopoteznega naseljevanja ni posrečil. Ob koncu 13., in v začetku 14. stoletja namreč nove kmetije na ozemlju od Sevnice do Sotle tako propadejo kot nikjer na Slovenskem. Skoraj tri četrtine nekdanj naseljenih kmetij imenujejo viri opuščene. Samo med leti 1309 in 1332 je odstotek opuščenih kmetij na ozemlju, ki je spadalo pod upravo brežiškega urada, zrasel s 65,9 % na 70,64 %. Podobno je bilo tudi na ozemlju od Sevnice do Rajhenburga. Tu je odstotek opuščenih kmetij od 14,75 % v letu 1309 narasel na 32,42 % v letu 1322. Tudi v naslednjih stoletjih so kmetije še dalje propadale, hkrati pa se je manjšalo število prebivalcev. Na ozemlju sevniskega urada je bilo n. pr. 1309. leta 257 naseljenih kmetij s 1953 prebivalci, toda v naslednjih 200 letih se je to število zmanjšalo tako, da je leta 1528 tu samo še 160 kmetij s 1216 prebivalci. Teh nekaj števil nam kaže približno tudi število prebivalcev v Posavju in gostoto naseljenosti v prerezu dveh stoletij.

Viri navajajo različne vzroke za takšno nazadovanje, tako n. pr. elementarne nezgode: poplave, potrese, kugo. Pogoste poplave Save, ki je s tem v zvezi spreminjala tok, so res mogle uničiti marsikatero vas v dolini Save, katerih imena se nam niso ohranila. V bližini Brežic je Sava uničila vas Otok na savski obali nasproti Čateža in vas Mravljinjake (Ameisenfeld). Mravljinjaki se še danes imenujejo njive zahodno od današnje vasi Mihalovec.

Vendar so poplave mogle uničiti le naselbine v ožji savski dolini. V višjih legah je povzročila propadanje mnogih naselbin tudi prevelikopotezna solnograška naselitvena akcija, ki ni upoštevala mnogih momentov, od katerih je bilo odvisno, ali se bodo novoustanovljene naselbine lahko tudi obdržale. Sem moramo šteti obliko in kakovost tal ter slabo preskrbljenost naseljencev s potrebnim obdelovalnim orodjem.

Podoba Matije Gubca, glavnega voditelja hrvaško-slovenskega kmečkega upora. Durman, ki jo je objavil v svojem delu, pravi, da je bila najdena v nekem zagorskem samostanu kot priloga brevirju. Ob njej je bilo zabeležno, da jo je neki frančiškan, ki je opravljal službo kaplana, prerisal po Gubčevi sliki v gradu Stubica.

Poleg teh vzrokov nazadovanja prebivalstva in propadanja kmetij pa je treba poudariti tudi krizo fevdalnega reda, ki se je na ozemlju mlajše kolonizacije okrog Brežic in Sevnice začela izražati najprej. Oskrbniki solnograške posesti po gradovih so kar svojevoljno večali stare podložniške dajatve, uvajali nove in si na podoben način lastili vedno nove pravice v upravljanju. Že ob koncu 14. stoletja se je položaj podložnikov toliko poslabšal, da je solnograški nadškof za svojo brežiško in sevaniško posest leta 1381 v Ptujju izdal posebno listinsko odločbo. Z njo je hotel zaščititi svoje kmete podložnike pred prehudim izkoriščanjem grajskih oskrbnikov v Brežicah in Sevnici. Izrecno je v njej poudarjeno, da ima namen, odpraviti mnoga bremena, ki težijo podložnike njegovih uradov v Brežicah in Sevnici, in s prvo točko določa, da si oskrbnika ne smeta lastiti nobenih drugih pravic, kakor tistih, ki so jih uživali nekdanji oskrbniki, in da ne smeta obremenjevati podložnikov z novimi dajatvami. Listina odpravlja denarno dajatev, ki jo je bilo treba odrajtovati v času košnje (Protpfening); kadar oskrbnik sodi na gorskih zborih, ne sme zato zahtevati denarne dajatve. Tudi primščina se ne sme zahtevati, kadar prehaja kmetija od očeta na sina. Ribiči niso dolžni dajati nobenih dajatev. Grajski grof v Sevnici ne sme podložnikov svojevoljno kaznovati in jih zapirati v stolp, pravi listina.

Tožbe, ki jih skuša odpraviti ta listina, srečamo pozneje tudi na ostalem slovenskem ozemlju in v slovenskem kmečkem uporu leta 1515; v Posavju pa jih slišimo že sto let prej kakor drugje na Slovenskem. Vendar vse kaže, da je listina nadškofa le malo zalegla. Že v naslednjem stoletju pobirajo od podložnikov prav tiste dajatve, ki jih je leta 1381 solnograški nadškof hotel odpraviti ali omejiti.

Zelo so poslabšale položaj podložnikov ob nemško-ogrski meji tudi zunanjepolitične razmere. Predvsem obmejne vasi so bile žrtev ogrskih vojsk, ki so včasih v vojnah z nemško državo plenile v obmejnih predelih. Pa tudi kadar hitijo na pomoč nemškemu vladarju in so z njim v prijateljskih odnosih, prebivalstvu ne prizanašajo. Težave so povečali še boji za celjsko dediščino, ki so po l. 1456, ko je umrl zadnji grof Celjan, zasegli tudi naše kraje. Temu se pridruži še desetletno vojskovanje med cesarjem Friderikom III. in ogrskim kraljem Matijo Korvinom, ki v osemdesetih letih 15. stoletja zajame tudi Brežice z okolico. Ob istem času pa vse bolj narašča nevarnost turških vpadov, ki po letu 1469 leto za letom, in celo večkrat na leto, z majhnimi presledki skoraj vse do konca 15. stoletja ponavljajo iz Bosne svoje roparske pohode na slovensko ozemlje.

V tem brezupnem položaju propadajočega fevdalnega družbenega reda, brez zaščite pred ropanjem najemniških vojsk in turškimi vpadi, se dvignejo istočasno z ostalimi slovenskimi kmeti-podložniki tudi tlačani v Posavju v prvi polovici leta 1515 z zahtevo »za staro pravdo«. Vrsta trdnih gradov, n. pr. Brežice, Pišece, Bizeljsko, Podčetrtek, Podsreda, je padla pod silo upornega kmeta-tlačana. Toda v drugi polovici leta, v avgustu 1515, je močnejše fevdalno orožje znova pokorilo upornike in

se nad njimi kruto maščevalo. Čez nekaj let pa se maščevalnosti gosposke pridruži že zopet nevarnost od zunaj, obnovljeni turški roparski vpadi.

Po vsem tem ni čudno, da se je v 200 letih število prebivalstva v Posavju stalno manjšalo, ker je podložnik posavskega trikota še prav posebej občutil vso krizo fevdalnega reda ob prehodu srednjega v novi vek, ki jo je povečala še zunanja nevarnost. Prav zaradi tega je tu upor zagorskih in susedgrajskih kmetov leta 1573 mogel računati z najširšo podporo. Kako sta si stala nasproti tabor podložnih upornikov in tabor fevdalne gospode, kdo je bil zaveznik prvih, kdo drugih, pa bomo videli iz naslednjih vrstic.

Uporno Posavje je bilo s hrvaškimi uporniškimi voditelji v hrvaškem Zagorju in Susedgradu povezano že z izbruhom upora. Politična meja na Sotli nikakor ni ostro ločila dveh bratskih narodov. Ilija Gregorič, vojaški vodja upora in Tahijev podložnik iz Brdovca, je bil v sorodstveni zvezi onstran meje. Za ženo je imel hčerko nekega Ozvalda, podložnika graščine v Pišecah.

Za župana iz obsotelske vasi Jereslavec, ki je bil podložnik brežiške graščine, poroča po končanem uporu gospod brežiškega gradu, Christoff Gall, kranjskim deželnim stanovom, da je že prej bil v zvezi z upornimi kmeti Susedgrada. Kot poveljnik se je udeležil, ne da bi ga bil kdo k temu silil, napada na Cesargrad, ki so ga uporniki zavzeli 29. januarja 1573. Od tam je nato z ostalimi nadaljeval pohod proti Brežicam, kjer je »nemalo ropal pri podložnikih brežiške gosposčine«. Nekaterim je načel vino in z njim gostil ostale udeležence upora. Šel je celo preko Save na kranjsko stran in tudi zbiral podložnike k uporu.

Gotovo to ni osamljen primer povezave s hrvaškimi uporniki že pred začetkom oboroženega upora. Podobno nam poroča tudi upravitelj bizeljske gosposčine Michel Walichach. Pravi, da je začetek uporniške zveze iskati sicer res pri podložnikih Susedgrada in Cesargrada, toda takoj so se jim tu (bizeljska graščina) priključili vsi podložniki, le eden edini je iskal zavetja v gradu. V pohodu do Krškega je bil upornim bizeljskim podložnikom poveljnik Kristof Pustak, tu pa se je »naredil bolnega« in se zopet vrnil domov. Na pohodu od Krškega dalje sta poveljevala bizeljskim in pišečkim podložnikom Filip Višević in Peter Zupan iz Vitnje vasi. Prvi je bil bizeljski, drugi rajhenburški podložnik. Že omenjeni Christoff Gall iz Brežic pravi, da so iz brežiškega gospostva sodelovali v uporu vsi njegovi podložniki; le 10 se jih je ob prihodu upornikov zateklo na varno v grad. Tem so seveda uporniki njihovo imetje na domovih raznesli na vse strani, največ na Hrvaško.

Uporniška zahteva je bila, da mora v uporu sodelovati vsaka domačija. Kjer se ne bi mogel upora udeležiti hišni gospodar, bi moral namesto sebe poslati koga drugega. Kdor ni hotel sam pristopiti, ga je uporniška vojska k temu prisilila. Omahljivim kmetom so uporniki kazali lažno cesarjevo pismo, v katerem ta odobrava njihovo uporniško gibanje.

Uporniki so se začeli zbirati tudi med mokriškimi podložniki onstran Save, vendar se ti kljub temu, da je Gregorič na svojem pohodu

z uporniško vojsko od Cesargrada preko Pišec taboril 2. februarja pri cerkvi v Dobovi, dobre četrt milje od Mokric, in da so bili zavzeli Gregorijančeve brodove na Savi pri Mokricah, Gregoričevi skupini niso priključili. Kaže, da so uporniki okoli Mokric bili povezani z uporniškim gibanjem na hrvaški strani okoli Samobora.

O upornem vedenju svojih podložnikov poroča tudi prior samostana v Pleterju, vendar so od tam samo nekateri odšli k upornikom, medtem ko so bili tesneje z njimi povezani le podložniki okoli Kostanjevice. Ko je 3. februarja Gregorič prišel na svojem pohodu do Brežic, se mu je tudi tu priključila skupina upornih kmetov, verjetno iz mestne okolice.

Kako so slovenski podložniki ob Savi od Krškega polja dalje sprejeli Gregoričevo skupino, nam ni natančno znano. V ozki dolini na štajerski strani Save, po kateri so uporniki hodili, so celo danes, in enako je moglo biti tudi takrat, kmečke posesti redke. Prav zaradi tega od tu ni poročil niti o samostojnem uporniškem nastopu niti o sodelovanju z Gregoričem.

Pač pa je bilo precejšnje uporniško razpoloženje med podložniki okoli Radeč na kranjski, še bolj pa na štajerski strani. Ko je zvedel upravitelj gradu Radeče, da se približujejo Gregoričevi uporniki, je poklical svoje podložnike in jih skušal prepričati, da so kot dobri podložniki dolžni braniti grad svojega gospoda. Ti pa so mu odgovorili, da so svoje dajatve in davke v redu plačali in drugih obveznosti nimajo. Naj gledata sama, on in grajski gospod, kako bosta obranila grad. Sicer so pa zvedeli, da uporniki ne počenjajo nikakih grozot in da želijo odpraviti samo prevelike in nepravilne dajatve, davke in mitnine. Grajski upravitelj pravi, da so si nekateri kar odkrito in uporniško želeli, da bi uporniki čim prej prišli in da si niti med njimi ni bil varen življenje. Ko se mu jih je potem le posrečilo pomiriti in pridobiti, da so šli z njim proti gradu, jih je srečal kaplan Jurij Kunc. Ta jih je pregovoril, da so se obrnili domov. Upraviteljevo prigovarjanje, šel je za njimi vse do Zidanega mosta, ni nič zaleгло. To kaže, da so podložniki okoli Radeč upornike pričakovali in bili pripravljeni, da se jim priključijo. Z uporniki je bil povezan radeški meščan Andrej Hribar, ki je bil v Gregoričevem taboru v Krškem in je v Radeče od tam prinesel petelinje pero kot znak za začetek upora. Z uporniki je bil v zvezi v Radečah tudi mestni sodnik Sebastijan Koprivič.

V Loki je prišlo že do pravih uporniških dejanj. Sem je 6. febr. prišel oddelek 15 mož iz Gregoričeve skupine. Skupno z upornimi domačini so najprej napadli župnišče župnika Jakoba Keklja. Oplenili so mu imetje in vdrli v njegovi vinski kleti. Pri tem so bili posebno bojeviti domačini iz Loke in okolice. Ti so grajskemu upravitelju v Radečah na njegov poziv, naj pridejo v grad, odgovorili naravnost, da njegova oblast ne bo več dolgo trajala. Nekateri štajerski uporniki so si upali grajskemu upravitelju v Radečah celo svetovati, naj se ne brani, ko so se vendar dosti močnejši gradovi in mesta, kot n. pr. Sevnica, Rajhenburg in Krško, predali.

F. Stiplovšek: Srajbarski turn.

Na slovenskih tleh je največje in najbolj samostojno žarišče upora zraslo okoli Podsrede, Kozjega, Pilštajna in Planine. Tu so se 5. februarja podložni kmetje očitno uprli. Vodila sta jih kunšperška podložnika, ključavničar Pavel Šterc in kmet Filip Kukeč. Kot voditelje teh upornikov omenjajo viri še jurkloštarske podložnike Gašperja Martina, nekega Skomina ter Jurija Zupana.

Uporniško gibanje v okolici Jurkloštra se je začelo samostojno širiti v četrtek 5. februarja. Ta dan so zvedeli v samostanu Jurklošter, da se uporniški kmetje bližajo Planini in Jurkloštru. Zaskrbljen nad to vestjo, je prior samostana poslal dva svoja podložnika poizvedovat o teh stvareh k uporniškemu voditelju Štercu. Ta jima je pritrnil, da bodo uporniki res prišli v Planino in Jurklošter, ne bodo pa podložnikom nič žalega storili.

V petek, 6. februarja, sta na Planino prišla dva večja oddelka upornikov. V prvem jih je bilo okrog 120, v drugem pa od 600 do 700. Prva skupina je kar nadaljevala pot skozi Planino proti Jurkloštru; z njimi je bil tudi njihov voditelj Pavel Šterc, druga skupina upornikov pa je ostala v Planini.

Čez kakšne tri ure pa je Šterca na poti v Jurklošter dohitel sel iz Planine in mu javil, da je neki konjenik prišel iz Pilštajna v Planino z vestjo, da so Turki pri Podsredi vse izropali in požgali, zaradi česar so se uporniki, ki so ostali v Planini, skoraj vsi razbežali. Ostalo jih je tam le kakih 60. Šterc je skupini, ki jo je vodil proti Jurkloštru, to vest zamolčal in se je brž vrnil sam v Planino, da bi tam pomiril in obdržal skupaj preplašene kmete. V Planini pa so ga preostali uporniki in prebivalci Planine prijeli in ga izročili grajskemu upravitelju Siebenaicherju, ki ga je na gradu zaprl.

Ko je skupina onih 120 upornikov prišla iz Planine v Jurklošter, so poslali enega svojih voditeljev pred samostan z zahtevo, naj dá prior upornikom jesti in piti. Ko jih je prior samostana vprašal, po kaj so prišli in kaj sploh tu iščejo, so mu odgovorili, naj se nikar ne boji, ker ne počenjajo nikakih grozot. Hočejo pa odpraviti v deželi davke, mitnine, dajatve, osebne davke in duhovnike, ki na prižnicah, kjer naj bi oznanjali božjo besedo, govorijo o davkih in dajatvah.

Čeravno je prior samo osmim dovolil vstop v samostan, je vdrla vanj vsa skupina in so jo morali nahraniti. Kmalu nato pa je prispel iz Sevnice v Jurklošter tudi Gregorič s svojo skupino. Istočasno je k priorju samostana prišel sel grajskega upravitelja Siebenaicherja iz Planine s sporočilom o dogodkih v Planini.

Pismo je prestregel Ilija Gregorič in prisilil priorja samostana, da mu ga je prebral. Takoj nato se je podal iz Jurkloštra v Planino, da bi rešil iz grajske ječe voditelja Šterca. Še isti večer ga je poskušal z vsemi mogočimi grožnjami dobiti iz zapore, toda grajski upravitelj se ni vdal. Nato je prenočeval Gregorič s svojo skupino pri župnišču v Planini. Naslednji dan, v soboto 7. februarja, je z okrog 40 uporniki prišel pred grad drugič in zahteval, naj na častno besedo, da se mu ne bo ničesar zgodilo, pride grajski upravitelj Siebenaicher k njim na raz-

govor. Ko ta ni hotel priti, je Gregorič odšel s svojo skupino proti Pilštajnu, še prej pa je grajskemu upravitelju v Planini zagrozil, da bo, če ne izpusti Šterca, požgal in uničil vso Planino, grajsko in podložniško posest. Vendar vse ni nič pomagalo, grajski upravitelj je obdržal Šterca v zaporu, Gregorič pa, kakor znano, že naslednji dan, 8. februarja, svoje grožnje ni mogel več uresničiti.

Ali so bili res Turki vpadli na uporniško ozemlje okoli Podsrede in pospešili kmečki poraz? Raziskovalci hrvaško slovenskega kmečkega upora dolgo sploh ali niso poskušali razložiti te vesti ali pa so jo tolmačili dokaj zmotno. Danes je znano, da to niso bili Turki, pa tudi ne zlagana vest, katere naj bi se bili poslužili fevdalci, da bi zbegali kmete upornike. Resnica je, da ti »Turki« niso bili nihče drug kot dva hrvaška graničarska stotnika iz okolice Rogaške Slatine, Peter Ratkaj in Josip Dornberger. Ta dva sta v dneh upora, okrog 6. februarja, vdrla s svojimi podložniki preko Sotle in z njimi oplenila kunšperške in podsredske podložnike, ki so v tem času bili zbrani pri Planini. Izrabila sta njihovo odsotnost, s seboj sta odgnala mnogo živine in oplenila in požgala njihove domove. Prizadeti kmetje, zbrani pri Planini, so pa sklepali, da je tega kriv Šterc, ki jih je odpeljal v upor proti Planini, ker bi bili sicer doma pred temi »Turki« le kaj rešili. Le tako lahko razumemo, da so se obrnili od njega, se nekateri razbežali in nazadnje še njega prijeli in izročili grajskemu upravitelju v Planini.

Zgodovinarju sicer ni dovoljeno izvajati sklepov iz »če bi...«, vendar se nam postavi vprašanje, ali ni tu ena sama zmotna vest imela za posledico, da se upor v tem predelu ni krepkeje razrasel? Gregorič bi bil mogel tako dobiti v pomoč okrog 1000 slovenskih upornikov. Ali ne bi to morda drugače odločilo bitko pri Sv. Petru pod Kunšpergom in tudi Gregoriču namenilo drugačno usodo?

Oglejmo si še, kako so mesta v Posavju sprejela uporniške kmete. Ko je Gregorič zjutraj 3. februarja prišel pod obzidje Brežic, niti ni poskušal napasti grad. Grajski oskrbnik Gasper Possinger poroča, da je ob prihodu tlačanov dal izstreliti z gradu tri strele iz »težkega topa« in se potem od jutra tega dne ni nihče več prikazal. Od meščanov v Brežicah so uporniki zahtevali, naj se jim predajo ali pa obljubijo, da ne bodo delali proti njim. Uporniki obljublajo meščanom tudi pobratimstvo, pustijo pa naj jih le v mesto, kar so pa meščani odbili. Kaže, da so potem uporniki prišli v mesto Brežice proti volji meščanov. O odnosu meščanov do upornikov iz virov ne zvemo kaj več. Za denar pa so jim bili Brežičani pripravljene nuditi potrebna živila.

Prijazneje kakor brežiški pa so jih sprejeli meščani Krškega. Gregorič se je na Vidmu že pred prihodom upornikov dogovarjal z zastopniki mesta o prehodu preko Save. K njemu sta v imenu krških meščanov dva- do trikrat prišla neki Ozvald in čevljar Jurij. Meščani so upornikom izročili brodove in jim tako omogočili prehod preko Save ter dovolili vhod v mesto. Bili so jim pripravljene prodati vino, kruh, smodnik in ostale potrebščine. Zvezo meščanov z uporniki sta odobravalata tudi mestni sodnik in oskrbnik. Že po končanem uporu poveljnik Uskokov Thurn

poroča, da so bili krški meščani, sodnik in osrbnik upornikom naklonjeni. Ko so namreč kmetje iz krške okolice slišali, da se jim bližajo uporniki, so nekateri šli meščanom ponudit pomoč za obrambo in vprašati, kaj jim svetujejo, da jim je storiti. Oskrbnik in meščani pa so ponujeno pomoč odbili in jim odgovorili, da še sami ne vedo, kako naj se ravnaajo. Mestni sodnik se na ponoven poziv Thurna ni hotel opravičiti za svoje vedenje ob prihodu upornikov.

Do Radeč uporniki niso prišli. Iz razpoloženja v Radečah v času upora pa je zelo verjetno, da bi bili tudi tam ravno tako prijazno sprejeti kakor v Krškem. Slišali smo že, da je bil tudi v Radečah z uporniki povezan mestni sodnik Sebastijan Koprivič.

Upornike so mirno sprejeli tudi prebivalci Sevnice. V trgu Pod-sreda se je precej prebivalcev odzvalo pozivu uporniškega voditelja Šterca. Udeležili so se njegovega pohoda na Pilštanj in Planino. Drugih mestnih in trških naselbin pa se uporniški pohod ni dotaknil.

Primer kaplana Jurija Kunca v Radečah, ki je bil upornikom očitno naklonjen, bi mogel potrditi domnevo, da je siromašna nižja duhovščina podpirala uporniško gibanje. Dermečič, sin videmskega župnika, je pisal Gregoriču pismo, ki ga je ta poslal iz Vidma Uskokom. Znan in lep primer sodelovanja duhovščine z uporniki je župnik iz Brdovca, ki je tlačanom pred izbruhom upora pisal pritožbe na cesarja in so se v njegovem župnišču zbirali k posvetovanju uporniški voditelji. Vendar je močna komponenta njegove naklonjenosti upornikom mogla biti mržnja do gospodarja Susedgrada, madžarskega protestanta Franja Tahija, ki je tako nečloveško ravnal s svojimi podložniki in oškodoval tudi župnijsko posest.

V splošnem je bila duhovščina, posebno še samostanska, ki je živela od fevdalne rente, upornikom močno sovražna. Lepo se to vidi iz primerov samostanov v Kostanjevici in Pleterjrah. Prior kartuzije v Pleterjrah se je z nekaterimi svojimi podložniki udeležil s Thurnom, poveljnikom Uskokov, bitke pri Krškem, kjer so uporniki doživeli svoj prvi poraz. Oba prvaka samostanov sta zaprla precej nedolžnih kmetov, ker sta jih po krivem osumila sodelovanja z uporniki.

Razen primera z župnikom Jakobom Kekljem v Loki pri Zidanem mostu ni nobenega poročila, da bi bili uporniki z duhovščino obračunavali. Ideološko najbolj izkristalizirano zahtevo po odpravi fevdalnih privilegijev duhovščine so postavili uporniki v samostanu Jurklošter: ti hočejo odpraviti tiste duhovnike, ki s prižnice, kjer naj bi oznanjali besedo božjo, govorijo o davkih, dajatvah, mitninah in osebnih davkih.

Uporniki, vojaško sicer neorganizirani in nedisciplinirani, vendar niso na svojem pohodu v Sloveniji ropali in delali nasilja. Fevdalna gospoda, ki je že itak v svojih poročilih vsa njihova dejanja pretiravala, ne ve o tem skoraj ničesar povedati. Gradov niti niso napadali. V Rajhenburgu jih je n. pr. Welzer, gospodar gradu, ker se jim ni upal postaviti v bran, pogostil z vinom in debelim volom in nič žalega mu niso storili. Kaj milo maščevanje nad gospodo! Edino vino in jestvine so jemali na svojem pohodu.

Le nekaj jih je bilo med njimi, ki so pohod hoteli izkoristiti vsaj deloma tudi v svojo korist. Eden ujetih uporniških prvakov, Ivan Svrač iz Pušče v Zagorju, je pri zasliševanju priznal, da si je pri napadu na Cesargrad prisvojil 6 dukatov. Pri pohodu je v Brežicah ujel brežiškega župana in ga tako dolgo mučil, da mu je izročil ves denar, ki ga je imel. Župan je zaradi posledic mučenja čez tri dni umrl. Istega Svrača so tudi obtoževali, da je na pohodu iz Brežic proti Krškemu »starega, dobrega in pobožnega podložnika in župana iz Dečnih Sel, imenovanega stari Cizelj«, tako mučil in pretepal, da je nekaj dni nato umrl. Njegovi ženi naj bi bil tudi siloma vzel z muko prihranjenih 80 goldinarjev, nekaj drobiža in tolarjev, »in to samo zato, ker župan ni hotel pristopiti v njihovo zvezo«.

Sumljivo se je vedel tudi edini Uskok v uporniških vrstah, po imenu Marko Nožina. Sodeloval je v uporu od napada na Česargrad. Bil je ujet pri Krškem in je pozneje na zasliševanju v ljubljanskem zaporu priznal, da je vse, kar mu je uspelo spotoma nagrabiti, dal shraniti pri Vaniču, brežiškem podložniku iz vasi Mihalovec.

Gregorič, vojaški vodja upora, je na primer s svojim tovarišem Gušetičem po izgubljeni bitki pri Sv. Petru pod Kunšpergom, da bi se rešil, vzel župniku pri Sv. Petru par konjev in z njim pobegnil proti turški meji v Slavoniji. To je bilo vse, kar si je prilastil vodja upornikov na slovenskem ozemlju.

Vsi ti primeri so malenkostni, če jih primerjamo z maščevanjem samo nekaterih fevdalcev. Thurn, poveljnik Uskokov poroča, da je dne 5. februarja zbral okrog 500 Uskokov, konjenikov in zvestih podložnikov, in se podal proti upornikom. Ko se je okrog 11. ure srečal z njimi pri graščini v Leskovcu — bilo jih je okrog 2000 — so takoj začeli bežati in se zatekli v Krško. S pešci jih je potem napadel »z gornje strani«, s konjeniki pa z »nasprotne strani«. »Z božjo pomočjo« kakor pravi, je v spopadu bilo pobitih mnogo kmetov, še več jih je pa utonilo na begu v Savi; meni, da jih je bilo okrog 300. Uskoki so po zmagi v Krškem divje gospodarili. Nič manj od premaganih upornikov niso trpeli krški meščani. Uskoki so razen štirih hiš požgali in izropali vse mesto. Moške, žene in otroke, ki so jih dobili v roke, so neusmiljeno pobijali in klali tako divje, da se je nad tem zgražal celo njihov poveljnik Thurn.

Tudi naslednji dan, 6. februarja, poraženim kmetom pri Kereštinu in Mokricah niso prizanesli. Uskoki in banska vojska, ki ji je poveljeval Gašper Alapič, namestnik hrvaškega bana in škofa Jurija Draškoviča, so požgali hiše kmetov prav na »turški način« in oplenili, kar se je le dalo. Tudi Thurn, ki je prišel na bojišče že dve uri po končani bitki, se je priključil maščevanju. Poroča, da je bilo pri Mokricah pobitih nekaj sto kmetov. Nekaterim ujetnikom pa je, da bi s tem zastrašil še ostale, kar na licu mesta dal posekati roke, jim porezati nosove in ušesa.

Maščevanje gospode je bilo najbolj okrutno po vsakokratni zmagi nad upornimi kmeti, ker so jih pobijali in mučili brez vsakih zadržkov.

Oni uporniki, ki niso bili takoj ob koncu bitke žrtev gosposke maščevalnosti, temveč so jih poslali v ljubljanske, celjske ali graške zapore, so razen glavnih voditeljev, ušli smrtni kazni. Toda nekateri fevdalci naročila deželnih stanov, da morajo izročiti vse upornike njim, niso hoteli izpolniti. Kot primer naj navedem samo brežiškega gospoda Christoffa Galla.

V gradu je imel zaprtih več ujetih upornikov, med drugimi tudi Šimna Gregoriča iz Brdovca, brata vojaškega vodje hrvaško-slovenskega upora. Ta je na zasliševanju v Brežicah — in ne morda Ilija na Dunaju — izpovedal Gallu vojaški načrt upora, ki ga danes tako v podrobnostih poznamo. Toda Gall ga ni poslal ne v Ljubljano in ne v Celje. Čez nekaj dni poroča, da mu je sam sodil.

Žalosten primer usode ujetih kmečkih voditeljev nam je ohranjen iz Leskovca. Tu je neki slovenski kmet iz okolice Leskovca zaklal v leskovškem gradu ujetega hrvaškega uporniškega voditelja Šainoviča, češ da je on kriv, da mu je bil v boju pri Krškem ubit sin, ki se je prisiljen udeležil upora.

Okrutno maščevalnost gospode razumemo mnogo bolje, če vemo, da jih je ob izbruhu upora zajel naravnost paničen strah. Moč upornikov so očitno precenjevali. Štefan Gregorijanec, lastnik gradu Mokrice, prosi za obrambo svojega gradu kar 500 do 600 dobro oboroženih Uskokov. Oskrbnik brežiškega gradu sploh ni upal, da bi se lahko obranil upornikov. Ko pa je videl v Brežicah upornike, ki potem, ko je z gradu sprožil nanje tri strele iz »težkega topa«, grad niti niso poskušali napasti, je spoznal njihovo moč in se takoj opogumil. Pravi, da bi mu zadostovalo 200 dobro oboroženih vojakov in upal bi si vse pognati v beg. Podobno obupna poročila pošiljata tudi priorja samostanov v Kostanjevici in Pletterju, lastnik sevniškega gradu, kakor tudi iz Radeč. Vsi so moč upornikov deloma res iz strahu precenjevali, deloma pa so s pretiranimi poročili o moči upornikov hoteli doseči, da bi jim prišla deželna vojska čimprej na pomoč.

V začetku upora je celo poveljnik Uskokov Thurn v svojih poročilih kranjskim deželnim stanovom nad dogodki v Posavju precej zaskrbljen. Drugačen je 5. februarja po svoji prvi zmagi nad uporniki v Krškem, kjer je imel na razpolago komaj 500 vojakov. Odslej mu je upor samo še vprašanje nekaj dni. Iz tega je razvidno, da je upor predstavljal moralno moč samo tako dolgo, dokler se ni pomerila fevdalna vojska s silo upornikov. Po prvem porazu v Krškem pa so uporniki doživljali neuspeh za neuspehom.

Ta panični strah gospode je tudi kriv, da v svojih poročilih ob izbruhu upora ocenjujejo število upornikov na hrvaški in slovenski strani daleč previsoko in neresnično. Poročilo iz sevniškega gradu jih navaja kar 40.000. Najbolj trezno so presodili štajerski deželni stanovi, ki omenjajo 16.000 udeležencev hrvaško slovenskega upora.

Toda dober teden dni po začetku upora v Sloveniji so poročila vseh fevdalnih gospodov v Posavju soglasna, da so se kmetje povsod

pomirili, samo hrvaškimi še ni zaupati. Zaradi varnosti je dal Christoff Gall, lastnik brežiške gosposčine, porušiti vse mostove in brvi na Sotli.

Poročilo Wolfa Thurna pravi, da so uporniški kmetje svoj upor imenovali križarsko vojno in da so si našli na svoje obleke križe, sešite iz plemiških oblačil. To poročilo lahko tolmačimo na dva načina. Zelo verjetno je, da je povezano z veliko vstajo kmetov v južni Ogrski in Vojvodini pod vodstvom malega plemiča Jurija Doža leta 1514, ko so kmetje, zbrani za križarsko vojno proti poganskim Turkom, res imeli našite na obleki križe, šli pa so namesto proti Turkom v boj proti svoji gospodi. Mogoče si je Thurn ali kdo iz njegove bližine, ki mu je bila Dožina vstaja znana iz ustnega ali pisanega poročila, to vest preprosto izmislil. V strahu pred uporniki je hotel izkoristiti spomin na nevarno Dožino vstajo, da bi prikazal deželnim stanovom moč upornikov in nevarnost, v kateri naj bi bila ob izbruhu upora fevdalna gospoda. S tem je hotel doseči hitro in odločno akcijo deželne vojske proti upornim kmetom. Druga, manj verjetna možnost pa je, da so kmetje res kje nastopili v upor z našitimi križi in s pozivom na križarsko vojno, ker je tudi pri njih, po ustnem izročilu, mogel živeti spomin na Dožino vstajo, saj je bilo poteklo od nje komaj 60 let. S tem bi bili simbolično primerjali silo svojega upora z močjo in uspehi Dožine vstaje in podarili, da je cilj njihovega upora soroden zahtevam Dožinih upornikov.

O upor z ideološke plati, njegovih ciljih in namenih, ni treba govoriti v okviru teh vrstic. S te strani je to skupno hrvaško slovensko gibanje na mnogih mestih dovolj natančno označeno. Redka poročila, ki so nam ohranjena o zahtevah slovenskih kmetov v tem skupnem nastopu, sem navajal pri opisovanju dogodkov v posameznih gosposčinah. Najbolj jasno so cilj upora izrazili uporniki priorju samostana v Jurkloštru. Njihove izjave pa se v celoti strinjajo z izjavami o ciljih uporniškega gibanja, ki so jih na zaslišanju izpovedali ujeti hrvaški uporniški voditelji v zaporih v Ljubljani in na Dunaju.

Literatura in viri:

Kos dr. Milko: Urbarji salzburške nadškofije, srednjeveški urbarji za Slovenijo, 1. zv. SAZU, Ljubljana 1939.

Kos dr. Milko: K postanku urbarjev iz l. 1309 in l. 1322 za salzburško posest v Posavju, ČZN XXXII, str. 53—61.

Listina salzburškega nadškofa Pilgrejma Purchhaimerja, z dne 7. jan. 1381 v dunajskem arhivu. Prepis mi je pokazal prof. dr. Milko Kos, za kar se mu na tem mestu najtopleje zahvaljujem.

Valvasor: Die Ehre des Herzogtums Krain, IV, 484/85.

Kaspert A.: Tiranstvo graščaka Frana Tahija in njegovega sina Gabrijela, ČZN 6. 1909, str. 70—108.

Grafenauer B.: ČZN, 34, 1939, str. 160—161.

Grafenauer B.: Boj za staro pravdo, inavguralna disertacija v samozaložbi, 1944, str. 118—121.

Hartinger J.: Hrvatsko-slovenska seljačka buna g. 1573, Osijek 1911.

Durman M.: Hrvatska seljačka buna 1573, Zagreb 1936.

Rački F.: Gradja za povijest hrv. slovenske seljačke bune, Starine 7/1875, str. 164—322, in Starine 8/1876, 243—52.

ODAS, fasc. dež. stan. arhiv; fasc. Rebellion in Schladming u. Steiermark.

BAROČNE FRESKE V BREŽIŠKEM GRADU

Dr. Fran Šijanec

V nasprotju s cerkvenim freskantskim gradivom (Quaglio, Jelovšek) je baročno freskantsko slikarstvo naših gradov še malo obdelano področje umetnostne zgodovine, čeprav poslednje navzlic pomanjkanju vidnejših in otipljivejših umetniških osebnosti po svoji vrednosti mestoma ne zaostaja za cerkvenim stenskim okrasjem. Izredno bogato so posejana dela te vrste zlasti na štajerskem ozemlju, kjer je ohranjeno iz XVI., XVII. in XVIII. stoletja veliko število novoveških dvorcev, posebej pa še mnogo baročno okrašenih, do II. svetovne vojne tudi opremljenih gradov XVIII. stoletja. Baročne stenske in stropne slikarije v veliki ali slavnostni dvorani, imenovani tudi glavna ali viteška dvorana, v isti meri tudi slikarski okras na stopnišču in v kapeli bivšega Attemsovega gradu v Brežicah pomenijo, kakor je splošno znano, poleg približno istodobnih fresk v Attemsovih gradovih v Slovenski Bistrici, v Dornavi pri Ptujju in na Stattenbergu pri Makolah izredno zanimivo in pomembno delo slovenske baročne umetnosti iz prve polovice XVIII. stoletja.

Staro srednjeveško freskantstvo propada umetniško in tehnično v dobi reformacije, kmečkih uporov in turških navalov, pa tudi XVII. stoletje (tridesetletna vojna) spočetka še ne nudi ugodnejših pogojev za oživitev stenskega slikarstva. Pristno in trpežno fresco-tehniko starejših dob nadomešča ceneno in manj zamudno slikanje na suhi belež, vzporedno pa se širi oljno slikarstvo na platno namesto gotskega tabelnega slikarstva vse bolj in bolj. Perspektivistična kompozicija znamenitega Celjskega stropa (okoli 1600, tempera platno) napoveduje že zelo zgovorno nove iluzionistične težnje in z njimi program velikopoteznega slikarskega okrasa prostornih baročnih dvoran. Glede stilno določenega razvoja pa opazamo izumiranje poznogotskega alpskega manirizma in naraščanje vplivov italijanskega in nizozemskega baroka, ki preplavlja s prihodom številnih tujih slikarjev tudi slovenske dežele, tako da lahko po pravici imenujemo XVII. stoletje dobo delovanja tujih mojstrov. Ob koncu te dobe je doživela Kranjska z Valvasorjem in nato z Akademijo operozov (1693) svoj prvi nastop prebujenih domačih moči, razcvet novih in na sodobne pridobitve italijanskega baroka oprtih umetnostnih teženj. Ljubljana je postala žarišče živahne umetniške tvornosti ter je posredovala raznolike pobude Benečanov v svojem lastnem okolju.

Še prej kakor Ljubljano pa je oplodila umetnost Benetk in baročnega eklekticizma Gradec, ki je glavno mesto notranjeavstrijskih dežel in središče baročnih umetnostnih preosnov na Štajerskem. V Gradcu delujoči Italijani, Teodoro Ghisi (okoli 1596—1601) in še posebej Pietro Felice de Pomis (okoli 1565—1633), ustanovitelj graške slikarske konfraternitete, so postali učitelji domačih in na štajerskih tleh zaposlenih moči, toda vedno večje število prizadevnejših učencev je odslej pričelo iskati svojo spopolnitev naravnost v Italiji, v slikarskih šolah beneških in rimskih mojstrov, pri katerih so se šolala v XVII. in XVIII. stoletju cela pokoljenja ukaželjnih umetnikov iz alpskih in srednjeevropskih dežel. Tako je bil na primer štajerski slikar Hans Adam Weis-

Foto: F. Sijanec

Franc Ignac Flurer: Stropna freska v stopnišču gradu v Brežicah (ok. 1720—1730).

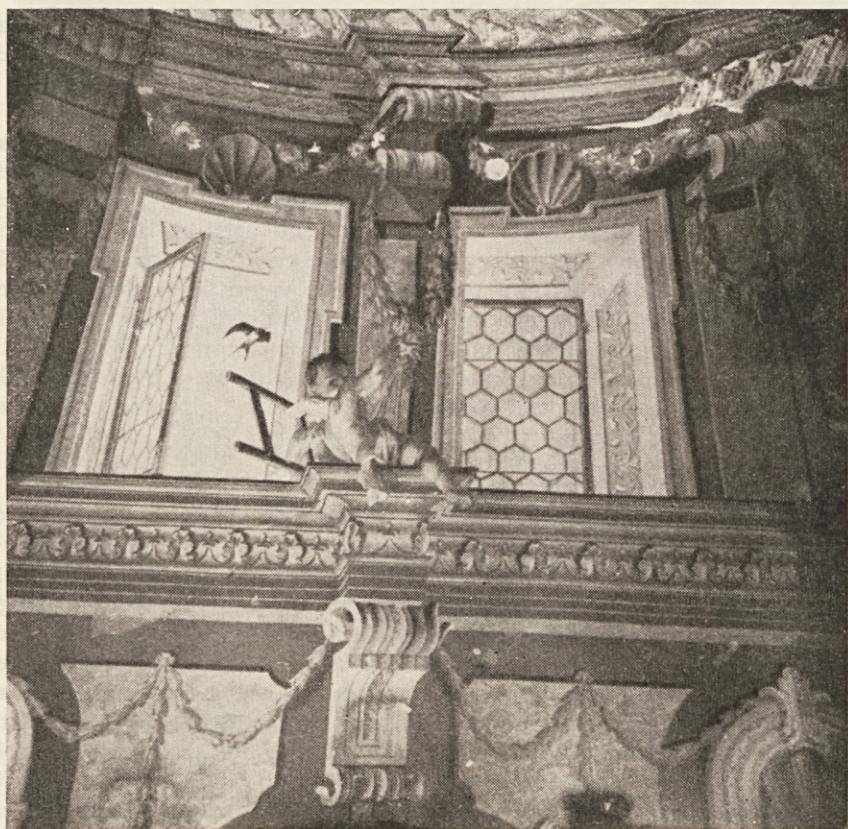

Foto: F. Sijanec

*Franc Ignac Flurer: Detajl slikarije iz grajske kapele v Brežicah
(ok. 1720—1730).*

senkircher (1646—1695), čigar dela se nahajajo tudi v Sloveniji, učenec v Benetkah delujočega bavarskega eklektika Karla Lotha-Carlotta in je študiral morda tudi v Rimu (Pietro da Cortona). Weissenkircherjeva slikarska okrasja glavne dvorane v gradu Eggenbergu pri Gradcu lahko smatramo kot prvo pomembnejše delo baročnega svetnega freskantstva na Štajerskem. Naslon na Carraccija, Renija, Domenichina, Guercina, na mojstre bolonjske eklektične šole, celo na Poussina, nas v tem času ne more več presenetiti, saj srečujemo pri Weissenkircherju obenem že tudi merodajne vplive zgodnje- in visoko-baročnega chiara-scuro beneških eklektikov in naturalistov (Zanchi, Carlotto), pa tudi sorodne caravaggeskne elemente Manfredijevega učenca Niccola Renierija.

Slovenska spodnja Štajerska je torej tudi s skrajnim južnim brežiškim ozemljem v bližini sotolske meje v smislu osrednje politike knežjega samovladja in deželne uprave plemiških stanov bila vedno le del upravnega in kulturnega območja, ki je segalo od Gradca in Mure preko

Podravja do Posavja. Posamezne rodbine deželnega plemstva so se ravnale tudi kot gradbeni gospodarji in umetnostni naročniki po vzgledih graškega in dunajskega dvora ter najemali za svoje gradove, dvorce in galerije svoje lastne umetnike. V okviru svojih finančnih sredstev in svojih rodbinskih in političnih zvez so tekmovali med seboj z mecenatsko samoljubnostjo in v težnji po razkazovanju uglednosti, porekla, razkošja in sijaja. Splošni značaj baročne kulture in baročne umetnosti je izraz splošnih ideoloških značilnosti tedanje družbene ureditve in verna slika centralizirane in izenačene politične izgradnje evropskih monarhij XVIII. stoletja. Slog alpskega baroka pa je obenem še nujna posledica zgodovinske povezanosti južnonemških in avstrijskih dežel z razvojem Italije, ki je uveljavila mogočen okrasni slog figuralne kompozicije že v antiki in renesansi ter je po zmagi katoliške reformacije utrdila svojo vodilno vlogo s sredstvi alegorično mitološke in cerkvene religiozne snovi prvenstveno v stenskem slikarstvu.

I.

Brežiške freske, ki so v drugem nadstropju gradu, niso poblizhe časovno označene, niti ni znano, da bi bilo ohranjeno slikarjevo ime arhivalno ali v oznaki. Po slogovnih značilnostih pa je mogoče prišteti vsaj kvalitetne stropne freske v stopnišču, ki predstavljajo zbor antičnih bogov nad slikanim ograjnim vencem in sivo v sivem slikane putte ob slikanih oknih ter enako dobre freske v kapeli z iluzionistično stensko arhitekturo, s štirimi evangelisti in z božjo podobo na oblakih stropnega ovala, graškemu slikarju Francu Ignacu Flurerju (umrl 1742). Freske na stopnišču in v kapeli so namreč po svojih oblikovnih potezah (barva, svetloba, risba, kompozicija) in tudi po motiviki in izrazu docela ujemajo s časovno in imensko označenimi mlajšimi Flurerjevimi freskami na Attemsovem gradu v Slovenski Bistrici (1721). Fresk v brežiški veliki dvorani pa očitno ni mogoče prisoditi Flurerjevi roki, čeprav so morda nastale pod Flurerjevim vodstvom, ali pa so iz sorodne delavnice. Tudi na suhi omet (secco) slikano stensko okrasje v dveh sobah desnega trakta II. nadstropja (soba poleg kapele in čelna ogelna »okrogla« soba) ne kažejo niti Flurerjeve kakovosti niti njegovega sloga ter so delo druge in bolj okorne roke, bodisi da gre za alegorično figuraliko na stropu ali za krajine in okrasje na stenah.

Učinkovita umetniška spretnost v obvladanju kontrapostnih preigbov, slikovitosti in telesno poudarjena barva mesa lepotnega akta v ženski figuri na levem spodnjem robu stropne freske stopnišča, podoba filozofa z očali v pendantu, lahkotna poteza čopiča v oblikovanju okroglin, bogata uporaba zelenkastih in barvnih senc, slikovita porazdelitev luči in odsevov, veličastna milina lepotic in risba napetega mišičevja atletskih figur, presenetljive domislice (lastovka v odprtem oknu) in igrivost puttov, uspele povezave v množicah in skrajšave figur v prostoru z izbranim perspektivnim gledališčem od spodaj in s preglednim zornim kotom, to bi bile najbolj opazne odlike Flurerjeve umetnosti, ki jo srečujemo v dveh prostorih brežiškega gradu, v Slovenski Bistrici in s precejšnjo verjet-

Foto: F. Sijanec

Glavna dvorana v gradu v Brežicah (I. pol. 18. stoletja).

nostjo tudi v Dornavi (okoli 1740). Edino, kar imata skupnega Flurer in slikar brežiške dvorane, je skupno stilno izhodišče v posnemanju iluzionizma Pietra da Cortona, vendar to ne pomeni v dobi eklekticizma in v relativno zakasnelem pokrajinskem okolju prav nič izjemnega in posebnega. Cortona je poleg Andrea Pozza skupen ideal nešteti velikih in malih mojstrov v vseh deželah baročnega stropnega slikarstva. Od da Cortona je odvisen že slikar Celjskega stropa, nadalje Weissenkircher in na carracceskni poznobaročni osnovi gradijo brez izjeme tudi vsi slovenski freskanti. Samo pri koroškem freskantu Jožefu Ferdinandu Frommillerju (okoli 1693—1760) je prevladujoči vpliv Rubensove šole bolj značilna stilna prvina. Pojavlja se pri nas izjemoma le v oljnih delih slovenjegraškega slikarja Franca Mihaela Straussa.

V sobi poleg brežiške grajske kapele (iz prve polovice XVIII. stoletja) so na stenski belež naslikane krajinske vedute, rože, ptice, Kitajci z zvoncem in pahljačo, pagode, gugalnice in podobno. Na zrcalastem stropu je poškodovana štukatura. Osrednja slika s pogledom v nebo predstavlja na oblakih sedečo polzastrito ženo s košaro cvetja. Cvetne kite,

putti s plamenicami, maske, poprsja, školjke in vogalne figure tvorijo običajno polnilno motiviko stenskega in stropnega okrasja. Sosedna okrogla ali stolpna soba, ki je vključena v današnjo muzejsko zbirko, kaže enostavno secco slikarijo iz srede XVIII. stoletja: krajinske vedute ob vodah, razvaline, cerkve, čolnarje in podobno.

Freskirana velika dvorana leži v levem traktu gradu in sega s svojo višino v II. nadstropje. Na ožjih stranicah so nameščeni vhodi tudi preko dveh lesenih baročnih stopnišč iz II. nadstropja. Le podolžne stene imajo okna. Na vseh štirih stenah je slabo ohranjena slikarija, ki se pričinja spodaj z rdečim podzidcem in se na vrhu zaključuje z naslikanim baročnim ogredjem, s kartušami (rdeče v rdeče) in putti, ki drže sadni venec. Med okni so naslikane obsežne krajinske vedute z arhitekturo, vrtovi in figurami, med katerimi vzbuja našo pozornost zlasti celofigurna podoba slikarja s paletjo, čopičem in palico. Tudi okenska ostenja so poslikana s podobnimi krajinskimi motivi. Na dvoranskih podolžnih stenah so bile povrh še velike ovalne oljne slike na platno, od katerih pa so ohranjene samo tri. Slike predstavljajo poljska dela. Oljne slike drže na steno naslikane trojice orjakov. V kartušah so razni mitološki prizori, tako Diana in Akteon, Dafnis in Kloe itd. Ob vhodnih vratih je na steni še iluzionistična portalna arhitektura in tudi prečne stene naj pričarajo gledalcu iluzijo narave in bujnega rastlinstva. V oglih stropa drže giganti s kačjimi telesi mogočni okvir glavne stropne slikarije. V ogelnih kartušah so spet štiri mitološke upodobitve, verjetno iz Ovida. Na sredini podolžnih stranic pa nastopajo kot nosilci okvirja pari sedečih favnov s frulicami (sfinga, orel v polnilu). Obzorno usločena polja na prehodu iz ravne stene v ravni strop so poslikana z naslednjimi motivi: 1. Nad ožjo stranico z glavnim vhodom je prizor treh kovačev v kovačnici. 2. Nasproti ležeča ožja stranica kaže Diano na vozu z golobjo vprego. 3. Na dvoriščni podolžni steni Pozejdon in Proserpina na morju, tritoni; na tleh ležeč zaboden mladenič; žena, ki si zabada v prsi bodalo; Evropa, ki plove po morju na biku; žene na obali. 4. Na drugi podolžni steni od žena in otrok obdani vinjeni Dioniz; ples okrog vaz; ovenčani Dioniz budi nimfo; žena, ki napaja ob zvokih glasbe svoje dete z vinom; godba in ples deklet; v ozadju vojaki na konjih.

Svobodna kompozicija, ki je posvečena alegorični proslavitvi znanosti in umetnosti, pa kaže na nebu naslednje skupine: Pričenši z Attemsovimi grbom a) skupino v oblakih s Poezijo, b) Glasbo (godala, orglje), c) Matematiko (merila in šestila), d) Kiparstvo in Risanje (vmes deček, ki si jemlje trn iz noge), e) Zvezdoslovje, Slikarstvo, Tiskarstvo, Medicina, f) Fortuno (žena z rogom izobilja), zraven Čas (mož s koso in peščeno uro). Na stropu upodobljena pobožanstvitev se poslužuje posebljenj običajne alegorije in mitologije ter se izčrpava v dolgoveznih baročnih opisih in v učenjakarskem kopičenju pridevkov, vendar pa deluje slikarija glede izvedbe najbolj po svoji okrasni in obsežni ploskovnosti. Vidno že opušča načelo doslednih višinskih poglobljanj in prostornih skrajšav. V primeru s Flurerjevimi deli na stopnišču in v kapeli je bolj groba in slikarsko mnogo manj dovršena (shematična risba, težke barve). Glede celotnega

pojmovanja kompozicije v prostoru pa je nastala nedvomno v okolju da Cortonovega načina okraševanja stropov (Palazzo Barberini v Rimu). V slovenskem gradivu iluzionističnih stropnih orkasij s prehodom iz arhitekture v odprto nebo zavzema zaradi tega najvidnejše mesto. Nikakor pa ni verjetno, da bi strop bil delo katerega izmed cerkvenih freskantov, čeprav je prevzemal manjša freskantska naročila v gradovih malo kasneje tudi Fran Jelovšek, na primer Zalog, Jablje, Groblje, Goričane, toda niti njega niti katerega izmed drugih cerkvenih slikarjev ne bi mogli upoštevati v tej zvezi. Tudi koroški freskant J. F. Fromiller, Janez Krizostom Vogl, Filip Karl Laubmann in drugi sodobniki Flurerjeve delavnice za Brežice ne prihajajo v poštev.

II.

Kulturnozgodovinsko in stilno postavljamo slikarije v Brežicah v krog mojstrov reprezentativnega štajerskega baroka prve polovice in sredine XVIII. stoletja, v čas velikih gradenj, velikopoteznega okraševanja Attemsovih dvorcev, preurejenih in okrašenih s pomočjo italijanskih ali v Italiji šolanih mojstrov. Gradovi prizadevnih grofov Attemsov nam oznanjajo baročne fevdalne težnje po reprezentanci kar najbolj nazorno, in tudi bogati umetniški okras Attemsovih Brežic nikakor ne zaostaja za ostalimi Attemsovimi gradovi v Slovenski Bistrici in v Dornavi, za Stattenbergom in danes že ugaslim Podčetrtkom. Ne samo arhitektura, ki na primer v Dornavi spominja na Attemsove palače v Gradcu in Göstingu, tudi celotni sistem notranjega okrasja, predvsem štukaturni in slikarski okras glavnih dvoran, vsebuje dovolj očitvidno sorodno zasnovano in skupne značilnosti, kaže ponekod na istega mojstra in iste delavnice.

Kakor so imeli graški Eggenbergi svojega Weissenkircherja, slikarja, ki je po svojem carraccenskem slogu še pravi predstavnik visokega baroka, podobno je stopil v službo Attemsov mnogo mlajši graški slikar Franc Ignac Flurer, ki je poslikal leta 1721 dvorano in stopnišče v Slovenski Bistrici. V Brežicah pa bi mogli Flurerju najlaže prisoditi samo slikarije na stopnišču in v kapeli, nikakor pa ne fresk v glavni dvorani, ki so delo druge in tudi bolj površne roke, čeprav se oba mojstra kar najbolj vzgledujeta pri Pietru Berettini da Cortona (1596—1669).

Flurer je na oljnih oltarnih podobah posnemalec tenebroznega baroka, pa tudi v freskah mu služijo za vzor italijanski mojstri eklekticizma in iluzionističnega stenskega slikarstva, ki so mu v XVII. stoletju glavno izhodišče Cortonove stropne freske v Firencah (Palazzo Pitti) in zlasti še v Rimu (Palazzo Barberini). Flurerjeve slovenjebistriške freske izvirajo iz istega leta, v katerem je nastala njegova prva znana oljna slika (1721), tako da jih moramo smatrati kot eno najzgodnejših slikarjevih freskant-skih del. Flurerjeve najbolj znane freske, stropna slikarija zdraviliškega salona v Toblbadu pri Gradcu, so namreč nastale šele 10 let kasneje. Zanimivo pa je vsekakor, da so šteli Flurerja, o katerem nimamo skoraj nič življenjepisnih podatkov, še malo pred Wastlerjevimi leksikalnimi opisi štajerskih umetnikov in v času Janischevih topografskih zapisnikov

med učence Salvatorja Rose. Te domneve pač ni bilo mogoče potrditi, vendar ni nikakega dvoma, da se je Flurer šolal v Italiji, čeprav že samo v krogu Cortonovih učencev (v Rimu ali v Benetkah), podobno, kakor so nekoč poslali Attemsi v Italijo tudi Franca Karla Remba itd.

Štajerske plemiške rodbine so vidno posnemale običaje notranje-avstrijskega dvora v Gradcu in so pošiljale tudi svoje slikarje v Italijo, kjer sta se učila tudi J. C. Maskhofer in Matija Goriški. Po vzorih in stopinjah imenitnejših »dvornih« in »deželnih« slikarjev delujejo po vrnitvi predvsem v Gradcu in na podeželju v službi svojih pokroviteljev in podpornikov. Kakor smatramo Attemsove umetnike kot bolj ali manj okoliški izraz graškega umetnostnega področja, podobno razmerje pa bi mogli ugotoviti tudi za odnose med graškim in dunajskim umetnostnim središčem, tako je cesarski Dunaj po svoji vodilni vlogi še mnogo pomembnejši.

Flurerjeve alegorične kompozicije v Brežicah so v primeri z zgodnjimi slovenjebistriškimi freskami verjetno nekoliko kasnejše. Sorodne

Foto: F. Sijanec

Detajl poslikanega stropa v gradu v Brežicah (I. pol. 18. stoletja).

so jim tudi slikarije olimpijskih bogov s Kerbulom v Dornavi, toda na Attemsovem Stattenbergu slikar Joannecky ne uporablja več izrazitih perspektivnih pogledov od spodaj, zamenjuje jih raje z običajnim horizontalnim frontalnim pogledom, tako da bi njegove stropne podobe lahko bolje gledali v legi navpične stenske podobe. Tudi slikar brežiškega stropa, ki po vrednosti zaostaja za Flurerjevo bravurozno in kontrastno osvetljavo močno razgibanih in telesno poudarjenih likov, porazdeljuje svoje kompozicijske množice od sredine proti robu mnogo bolj ploskovno okrasno in brez skrajšav in prostornih poglobitev, ki zahtevajo v primeru doslednega iluzionizma enotna in središčno ležeča očišča s čim širšimi zornimi koti. Slikarstvo, ki ga imamo pred seboj na brežiškem stropu, pa razodeva tudi v snovnem in vsebinskem oziru isto programsko usmerjenost, kakor jo kažejo vsi ostali stropi Attemsovih gradov: bogovi in boginje grškega Olimpa, znane prikazni antike, mogočna figura Herkula, giganti, alegorije in pobožanstvitve znanosti in umetnosti, snovi iz Ovida in bukolične poezije in kar je še podobnega iz mitološkega in žanrskega izročila. To je na splošno še pravo baročno programsko slikarstvo, kakor ga je prvokrat razvila Italija in kakršno se razširja v XVII. in XVIII. stoletju po vsej Evropi.

GEOGRAFSKI OPIS BREŽIC

Boris Lipužič

Brežice so središče Brežiške ravnine, ki se razprostira med Orliškim hribovjem, Sotlo in Savo in ki je del Brežiško-krške kotline. To je edini večji kraj, ki ima po svoji funkciji in zunanjem izgledu značaj mestnega naselja. Leži med glavno železniško progo Zidani most—Zagreb in levim bregom Save, v katero se v bližini izlivata Krka in Sotla. Mesto se dviga 20 do 25 m nad nekdanjo, sedaj suho strugo Save, ki se je ob koncu 18. in v 19. stoletju nekoliko oddaljila od mesta ter se zdaj dotika le njegovega južnega dela. Severno od Brežic zapira obzorje Orlica z vinorodnim gričevjem, pod mestom do Save in še na njenem desnem bregu pa se širi peščena Vrbina, ki je ob povodnji poplavljena. Onkraj Krke, na južni strani Save, se razprostirajo zadnji gozdnati izrastki Gorjancev, ob Savi in Sotli na vzhodu v Hrvatsko pa se nadaljuje ravnina v izrazito panonsko območje.

Brežiška ravnina pripada zunanjemu robu velike panonske prirodne enote in tvori prehod iz alpskega predgorja, t. j. posavskih gub v nižinski panonski svet spodnjega Posavja. Kotlina je izrazito tektonskega nastanka ter vanjo segajo subpanonske klimatske značilnosti, ki dajejo pokrajini pomemben pečat. Zato si v glavnih obrisih oglejmo fizično-geografsko sliko tega področja.

I. FIZIČNO-GEOGRAFSKI PREGLED

Brežiško-krška kotlina je nastajala v spodnjem pliocenu, torej v najmlajši dobi terciara, ki spada že v zemeljski novi vek. Pred tem se je vršilo gubanje, prelamljanje in razkosovanje predelov po prelomnicah. Nastale nižje predele je zalilo Panonsko morje, ki se je nato močno skrčilo in pozneje popolnoma umaknilo. Med tektonske udorine¹, ki so nastajale na obrobju panonskega bazena, spada tudi Brežiško-krška kotlina, ki je ostala po Posavini v zvezi z veliko panonsko udorino. Brežiška ravnina kot del te kotline tvori nekakšen trikot med Orliškim hribovjem, Sotlo in Savo. Preko Save prehaja v drugi, jugozahodni del kotline, v Krško polje. Z južne strani jo omejujejo Gorjanci (Št. Vid 384 metrov).

¹ Tektonska udorina je pojav, ki nastaja v gradnji zemeljske skorje zaradi delovanja notranjih — endogenih — sil.

Ob pobočju Gorjancev poteka velika tektonska in termalna linija, in sicer od Ledeče vasi pri Šentjerneju do Spodnje Pirošice, Malenc in Čateža. Triadno-kredne² gube Gorjancev so odrezane na ostro zarisani ravni črti. Premikanja ob robovih trajajo še dalje. To nam med drugim dokazujejo potresi tektonskega značaja ob prelomnicah, n. pr. zadnji večji 29. januarja 1917 pri Brežicah in Krški vasi. Ti potresi so v ozki zvezi z nizko lego kotline glede na visoko obrobje Gorjancev in Krškega hribovja. Notranje (endogene) sile, ki so ustvarile Brežiško-krško kotlino, še danes niso prenehale delovati in se morejo nadaljnja gorotvorna dogajanja še vedno uveljavljati v ponovnem ugrezanju kotline in dviganju obrobja. Današnje stanje reliefa je pravzaprav samo faza v razvoju.

Ker je okolica Brežic tako pomembno potresno področje v Sloveniji, je potrebno, da se pri tem nekoliko zadržimo. Poleg Brežic sta ob potresu VIII. stopnje jakosti³ v letu 1917 bili močno poškodovani tudi naselji Krška vas in Čatež. Ferdinand Seidl, ki je ta potres proučeval, je tedaj poročal, da je bilo središče potresa med Brežicami in Krško vasjo. Podzemeljskemu bobnenju je sledil silen sunek od spodaj, nato pa je bilo občutiti kakih 10 sekund valovanje tal. V okolici privršnega središča — epicentra — je razklalo zidove in oboke ter vrglo opažne zidove in dimnike. Precejšnjo škodo je potres povzročil na šoli, bolnišnici in gradu, občutno pa so bile poškodovane tudi cerkve v Brežicah in na Čatežu.

Talni potresni valovi so obsegali Kranjsko, velik del Štajerske in Hrvaške, zabeležili so jih pa tudi na Madžarskem, Koroškem in Primorskem. Občutno zatresena ploskev je imela premer 320 do 350 km. V potresni dobi leta 1917 so registrirali po prvem glavnem potresu še 213 pojemajočih potresnih sunkov, kar si razlagamo s premikanjem v kamniti zemeljski skorji. Pomembni sta dve tektonsko-termalni črti: prva ob Savi od KZ proti JV (Čatež—Samobor), druga ob Krki od JZ proti SV (Dobe—Bušeča vas). Obe črti se sekata pri Brežicah. Skalna podlaga ravnine leži pod diluvialnim prodrom in drugimi sedimenti več sto metrov niže od višine Gorjancev. Domnevajo, da je razlika nastala, ker so se Gorjanci polagoma v tisočletjih dvigali in tako narastli na sedanjo večstometrsko razliko.

Doba tektonskega dviganja in ugrezanja, ali boljše, tektonski procesi v teh dobah, so pustili v reliefu sledove v obliki planot in teras, ki jih zasledimo tudi na Brežiški ravnini v diluvialni nasipini.

Brežiški trikot med Orliškim hribovjem, Sotlo in Savo sestavljajo tri različna področja, ki sicer tvorijo naravno celoto: a) hribovito, b) gričevnato in c) položno nagnjeno terasasto ravninsko področje, ki je pravzaprav Brežiška ravnina v ožjem smislu. Vse to ozemlje teži zaradi svojega geografskega položaja k Brežicam in jim daje ustrezno upravno, kulturno in gospodarsko funkcijo.

² Triada in kreda sta dobi v mezozoiku — zemeljskem srednjem veku.

³ Potrese delimo glede na jakost na 12 stopenj; XII. stopnja je najmočnejša.

Hribovito področje na severnem obrobju, ki ga tvori južni pas Posavskega hribovja z Orlico (698 m), poteka od JZ proti SV ter je sestavljeno iz apnenca, dolomita in apnenčastega škriljevca iz triadne dobe. Najvišji grebeni so v višini od 598 m (Kunšperk) do 698. Ostali pomembnejši vrhovi so Špička (689 m), Drenovec (655 m) Goli vrh (629 m) in Rošce (621 m). Ti vrhovi in grebeni označujejo približno padavinsko območje in deloma tudi razvodje voda, ki pritekajo posredno ali neposredno preko ostalih dveh področij v Savo. Na strmo nagnjenih pobočjih so kamnita in plitva humusna tla apnenčaste sestave, na položno nagnjenih pobočjih pa deloma plitva humusna apnenčasta ali karbonatna tla ter degradirana terra rossa, t. j. kraška tla ali rendzina.

Gričevnato področje obsega Videmsko-brežiško in Bizeljsko gričevje. Naslanja se na južna pobočja Orliškega hribovja ter doseže v Sremiču (487 m) in v Sv. Vidu pri Bizeljskem najznatnejšo višino, ki se zniža do 255 in 258 m v Pišecah in na Bizeljskem. Sestavljeno je v glavnem iz mehkih terciarnih apnencev, na katerih so se razvila bolj ali manj plitva humusno-apnenčasta tla, na prisojnih legah na miocenskem laporju apnenčasto lapornata tla, na osojnih legah pa degradirana lapornata ali rjavo apnenčasta tla.

Ravnina je vlažno, položno nagnjeno terasasto področje. Rahlo pada proti Savi v obliki že prej omenjenih rahlo nagnjenih diluvialnih teras. Njihov značaj se različno odraža. Gričevnato področje prehaja v višje terase, ki so sestavljene pretežno iz glinaste ilovice in so deloma ilovnate sestave. vzdolž savske struge se raproširajo mlade savske naplavine. Ravnina je proti gričevnatemu predelu na severni strani omejena nekako s cesto Videm—Zgornja Pohanca—Artiče—Globoko in dalje proti Župelevcu do Spodnje Sušice. Najnižji del ravnine, ki je pod stalnimi poplavam, je ob izlivu Sotle v Savo v nadmorski višini 139 m.

Zaradi precej odprte lege proti vzhodu se uveljavljajo omiljene, subpanonske klimatske značilnosti, kar velja zlasti za položno nagnjeno terasasto področje Brežiške ravnine. Razlike v letnih temperaturah so znatne. Značilna so vroča poletja, ki so med najbolj toplimi v Sloveniji, s povprečno julijsko temperaturo 20,5° C (Zagreb 21,6° C) ter zaradi jugovzhodne lege ne preveč mrzle zime s povprečno januarско temperaturo —1,3° C (Zagreb —0,6° C). V podrobnem torej krajevna lega močno vpliva na januarско temperaturo. Zagreb in Brežice sta v zatišju proti severu in odprta proti jugu. Manj prostorna dolina Save pri Krškem ima nekoliko nižje srednje mesečne temperature: januar —1,5° C in julij 19,7° C.

Brežice imajo višjo srednjo januarско temperaturo kot Mursko polje in osrednja Slovenija. Ako upoštevamo, da ima panonsko obrobje znatno nižjo nadmorsko višino v primerjavi z višje ležečimi kraji v osrednji Sloveniji, prihajamo do zaključka, da bi morali tu pričakovati višje zimske temperature. Panonska kotlina ima po svoji legi in obliki pogoje za nastop znatnejšega mraza, v čemer se ravno kaže značilnost celinskega podnebja. Kolebanje 22° C med najtoplejšim in najhladnejšim

mesecem je že precejšen znak kontinentalnosti. Povprečna dnevna temperatura, ki je nižja od ledišča, traja le od sredine decembra do prvih dni februarja.

Letna množina padavin je v nižini okoli 1000 mm. Največ padavin je v poletnih mesecih, v času vegetativne rasti, najbolj suha pa je zima. Jesen je vlažnejša od pomladi. V višjih legah je poletje nekoliko hladnejše in tudi množina padavin večja. Tako ima gričevje okoli 1200 mm, hribovje pa nad 1400 mm letnih padavin. Po šestnajstletnem povprečju pade v Brežicah letno okoli 1011 mm padavin, v Krškem 1051 mm in v Kapelah 1030 mm.

Višina vertikalne diference, ki je nastala z udorom Brežiško-krške kotline v pliocenu (zadnja doba terciarja), je bila precejšnja, o čemer priča debelina nasutih sedimentov v kotlini. Obrobje kotline je zato ostalo v znatni višini nad dnom nastale udorine, nastala kotlina pa je postala velik hidrografski center. Strmec vseh potokov, ki so tekli v kotlino, se je povečal, erozijska energija Krke in njenih dotokov pa se je znatno okrepila.

Tok Save je bil v tem delu ravnine najnemirnejši in si ga moremo predočiti najbolje, če primerjamo sedanji tok z nekdanjo štajersko-kranjsko deželno mejo, ki je potekala po stari rečni strugi. Aluvialne⁴ terase ob reki so le slabo razvite, kar priča, da današnje uveljavljanje bočne erozije še ni dolgo na delu. Pač pa spremljajo Savo v tem delu ravnine mladodiluvialne terase, ki jih režejo številni mrtvi rokavi. Ko se je izvršil prodor Save pri Krškem, je začela Sava med Krškim hribovjem in Orlico zaradi ugrezajoče se kotline svojo strugo poglobljati, v predelu med Krškim in Brežicami pa nasipavati ravnino s prodom. Brežiško-krška kotlina je najvažnejši in najpomembnejši zbiralni hidrografski predel v Sloveniji. To svojo funkcijo je mogla razviti in ohraniti, ker je ostala po Posavini v neposredni zvezi s pravo Panonsko kotlino, z njenimi najnižjimi deli.

Sava, ki prečka Brežiško-krško kotlino v smeri od SZ proti JV, od Krškega do izliva Sotle na 22,5 km dolgi poti dobiva z leve strani od severa pet pomembnejših pritokov, med katerimi je največji Sotla. Ostali pritoki so: Potočnica (4,5 km), Močnik (16 km), Gabrnica (18 km) in Negot (11 km). Najpomembnejši desni pritok je dolenjska Krka, ki se nekoliko pod Brežicami izliva v Savo. Pri Krškem Sava zapusti hribovit predalpski svet ter niže Čateža akumulira in zasipa svojo strugo ter tako ustvarja rokave, zaradi česar so potrebna ob njenem toku vse do Podsuseda in še niže vodogradbena regulacijska dela, ki bodo preprečila poplave. Sava je v letu 1781 menjala svojo strugo, ki je potekala ob zahodnem robu mesta, ter je urezala novo korito, po katerem teče še danes. Tedaj je bila ob povodnji uničena vas Zasavje (Sassaue), ki je ležala med Skopicami in Brežicami. Povodnji so precej redne, zlasti spomladi in jeseni, ko ima reka maksimalne vodne množine. Glavni

⁴ Aluvij je doba, ki predstavlja v zemeljski zgodovini geološko sedanjost. Semkaj spadajo rečne naplavine.

vzrok poplav je predvsem jesensko deževje, najvišje vodno stanje je meseca novembra, najnižje pa avgusta.

Potoki, ki prihajajo s hribovitega ali gričevnatega področja, so vsi več ali manj hudourniškega značaja, toda v njihovih strugah voda redkokdaj presahne. Ob večjih nalivih in ob pomladanskem topljenju snega potoki hitro narastejo, prestopijo svoje ozke, plitve, z vrbovjem in jelševjem zaraščene struge in poplavlajo ter zamočvirjajo zemljišča vzdolž svojega toka in na spodnji savski terasi. Tako je produktivna sposobnost poplavam podvrženih površin za 15 do 20 % manjša. Skoraj vsi potoki Brežiške ravnine se izlivajo pravokotno na savski tok. Iz tega sledi, da njen vodni tok, ki ima večjo hitrost, ob naraščanju vode pritiska vodne pritoke nazaj, kar povzroča poplavljanje kulturnih zemljišč ob Savi. Tipičen primer za to je področje ob izlivu potoka Gabrnica. Seno in otava sta s travnikov zaradi nenadnih poplav mnogokrat odneseni, a tudi posevki so dostikrat uničeni, travniške in pašniške površine na območju Save in njenih pritokov pa okužuje metljivost, kar zelo škodljivo vpliva tudi na živinorejo.

Ena sama poplava naredi skoraj več škode, kakor bi stala vsa regulacijska dela na tem področju. Poplave 4. in 5. junija 1954 so povzročile znatno škodo na tem ozemlju, ki sicer v zadnjem obdobju ni poznalo večjih poplav in kjer jih v takšni meri tudi niso pričakovali. Pritoki, ki pritekajo v Savo s severne strani, so s svojo hudourniško silo poškodovali ceste, podirali mostove in uničili posevke ter osiromašili kulturne površine. Uprava za vodno gospodarstvo v Brežicah zdaj pripravlja v okviru regulacijskih del korekturo struge Gabrnice.

*

V hribovitem področju se v vegetaciji uveljavlja mešan gozd, v katerem prevladujejo listavci. Na položnih legah so pod vplivom človeka nastale košenine in pašniki, na tleh z globljim profilom tudi njive in okoli naselij sadovnjaki. Na podlagi navedenih činiteljev je v tem področju razvita živinoreja in sadjarstvo ter gozdno gospodarstvo. Pogoji za poljedelstvo so slabši zaradi manj ugodnih reliefnih prilik. V gozdu prevladujejo bukev, hrast, gaber in kostanj.

Prisojno vinorodno gričevje nudi s svojo položno lego izvrstne pogoje za vinogradništvo, ki zlasti na Bizeljskem tvori osnovno gospodarsko panogo. V zadnjih letih si je spet nekoliko opomoglo od brezvestnega opustošenja, ki mu ga je med zadnjo vojno prizadejal okupator z izselitvijo domačega življa in naselitvijo v vinogradništvu neveščih Kočevarjev in drugih nemških priseljencev. V ugodnih letinah pridelajo do 35 hl vina na ha. Zlasti so znane vrste izbornega vina, kot so laški rizling, zeleni silvanec, burgundec, žametasta črnina, modra portugalka in modra frankinja, ki uživajo sloves tudi izven naših meja. V kolikor zemlja ni obdelana, prevladujejo listnati gozdovi, zlasti bukev in kostanj. V gospodarstvu se uveljavlja poleg že omenjenega vinogradništva tudi sadjarstvo. Omembe vredno so še žito in okapavine ter govedoreja in svinjereja.

V ravnini so glavne kulture žito, okapavine in krmilne rastline. Dokaj je razvita živinoreja, zlasti govedoreja in svinjereja. V brežiški Dobravi, na področju glinaste naplavine, pa zajema tudi gozd večji kompleks saj tvori okoli 700 ha površine. V njem rastejo v glavnem panonski hrast in smreka, breza in jelša pa praprot in mahovi.

Če razdelimo celotno področje brežiškega trikota, ki meri okoli 20.000 ha, tvorijo v odstotkih njive blizu 25 %, travniki in pašniki okoli 28 %, vinogradi 8,3 %, gozdovi 32,6 %, ostale površine 5,7 %.

Že iz tega kratkega opisa lahko vidimo, da imajo Brežice izrazito agrarno zaledje, v katerem imata ob poljedelstvu in živinoreji znaten delež vinogradništvo in sadjarstvo. Mirno tekoče vode in lokve nudijo ugodne pogoje za uspevanje rac in gosi, za kokošjerejo pa je primerna razložena naseljenost kmečkih domov.

II. HISTORIČNO-TOPOGRAFSKI RAZVOJ MESTA

Širša pokrajinska lega Brežiško-krške kotline, njena odprtost in ugodna prometna prehodnost, so že v predzgodovinski dobi priklicale naselitev v kotlini in na njenem obrobju. V dobi rimskega imperija je preko Malenc potekala cesta od Emone do Siscie. Tudi Slovani so ob poselitvi osnovali gradišča na hribih in obronkih okoli Brežiške ravnine.

Listine, izdane leta 1155 v Vidmu ob Savi, kraja še ne omenjajo. Verjetno tedaj še niso obstajale pod tem imenom kot naselje zase. Ko pa se pojavijo, se takoj predstavijo kot znatna upravna, gospodarska in strateška postojanka. Prvič se omenjajo Rein (Rain = Rann = breg, brežec) leta 1241. Naselje je bilo postavljeno na brežcu nad Savo in po brežcih — gričih, ki so označeni tudi v mestnem grbu, je mesto dobilo svoje ime. Kot mesto so Brežice zrastle ob že prej obstoječem gradišču ter se ob njem dalje razvijale.

Nastanek imena za mesto Brežice tolmači Fran Ilešič. Pravi, da prihaja ime od »brežec« (Rain, Rann), in smatra obliko Brežci za starejšo kot Brežce, ki jo zasledimo v Wolfovem nemško-slovenskem slovarju iz l. 1860 in še prej v Schmutzovem »Historisch Topographisches Lexikon von Steiermark« (iz leta 1822 Wrešce, Brešce). »Letopis Matice Slovenske« (1868/69) in »Slovenski narod« (1869) že uporabljata ime Brežice. Pri izoblikovanju imena gre nedvomno tudi za vpliv splošne analogije krajevnih imen v kaki pokrajini (n. pr. Artiče, Pišece, Kapele, Zdole). Prehod iz Brežce v Brežice je potemtakem nastal po gramatični analogiji (n. pr. rožce, rožice), kot da bi izhajalo ime iz breža, brega. Fran Ilešič pa pravi, da gre za tri brežce, ođ tod Brežci. Ljudstvo je uporabljalo množino, tudi sedanja govornica okoličanov pozna le »Brežce«.

Vprašanje je le, v kakšnem medsebojnem razmerju je nastanek slovenskega in nemškega imena za mesto, ker imata isti pomen. Fran Ilešič pravi, da bi, ko bi bilo nemško ime prvotno, prvotni slovenski nase-

ljenci ime glasovno prilagodili, a ne prevedli. Verjetneje je, da bi kakšen nemški plemič, ki se je semkaj priselil, razumel smisel slovenskega imena naselbine in ga prevedel v nemščino.

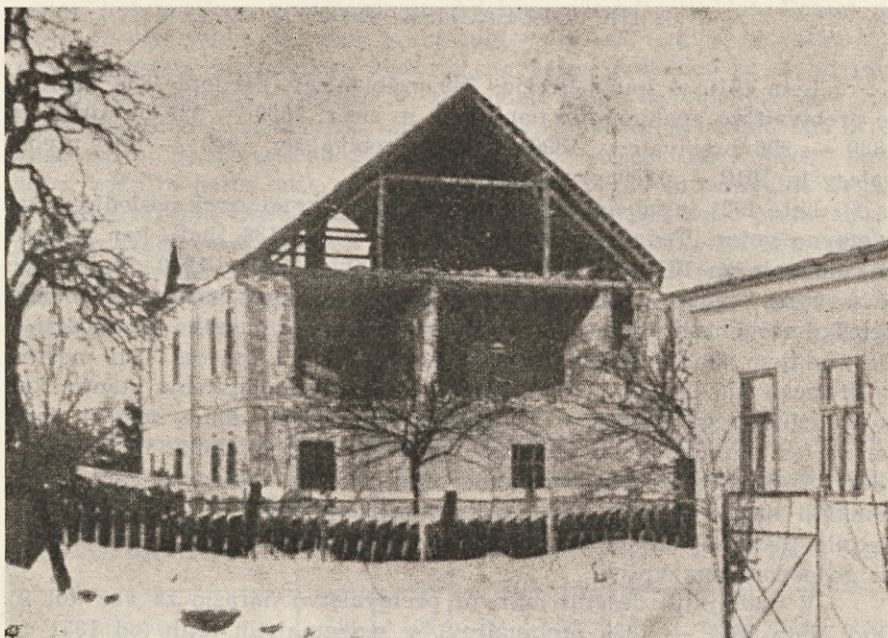
Mesto s svojo lego ob prehodu čez Savo in Krko posreduje zvezo med obema deloma Brežiško-krške kotline: Brežiško ravnino in Krškim poljem. Ta strateška lega je nudila v srednjem veku ugodne pogoje za ustanovitev grajske in pozneje trške ter mestne postojanke na meji proti Ogrski in Hrvatski, ki se je formirala na Sotli v 10. stoletju.

Brežice so postale regionalno središče ne le Brežiške ravnine, temveč celo širšega zaledja, ki obsega tudi gričevnato obrobje in hribovje, dolino spodnje Krke, vzhodni del Gorjancev tja do Bregane ter dolino ob desnem bregu Sotle do Bistrice. Brežiška ravan tvori stičišče doline Sotle in Krke z glavno savsko dolino, ki se od Krškega proti Brežicam na široko odpre proti panonskemu svetu. Zato je razumljiva pomembnost prometne lege mesta, ki predstavlja središče za to povsem kmetijsko periferno slovensko področje.

Brežiško mestno naselje ima značilno lego na 25 m visokem, ozkem pomolu ob robu diluvialne terase nad starim rokavom Save, v nadmorski višini 165 m. To lego je nedvomno narekoval varnostni moment. V talnem razvoju lahko zasledimo v glavnem tri faze: 1) srednjeveško v okviru mestnega obzidja, 2) razvoj izven obzidja do prve svetovne vojne in 3) najnovejši razvoj po obeh vojnah.

Ob nastanku mestne naselbine je bil grad najpomembnejša stavba v naselju. Prvotno je bil to verjetno samo obrambni stolp, iz začetka 12. stoletja, ki je bil nato vključen v mestno obzidje in je tvoril njegov južni del. V prvi polovici 14. stoletja srečamo že mestno obzidje, katerega sledovi so na mnogih mestih vidni še danes. Prvotna zasnova je podobna kot pri mnogih majhnih slovenskih mestih. Brežice kot srednjeveška naselbina so bile uklenjene v tesen okvir visokega mestnega obzidja z obrambnimi stolpi in obdanega z globokim jarkom. Na vzhodnem delu obzidja so zgrajene pretežno pritlične hiše sedanje ulice Stare pravde in vodovodni stolp, ki daje markanten videz pogledu na mesto. Ta ulica je nedvomno nastala kasneje kot glavna mestna ulica. V sedanji ulici Pod obzidjem je bil nekoč mestni jarek. Tudi severni zid je še deloma ohranjen. V njem je vzdana sedanja Predaničeva hiša v Levstikovi ulici.

Osnova talnemu tlorisu je podolgovrat trg, danes glavna cesta, imenovana Cesta prvih borcev, ki kaže v vsem obsegu skozi mesto enakomerno večjo širino, podobno kot pri Metliki, Radovljici in Kostanjevici. Tako ima tržni prostor obliko le zmerno razširjene ceste, ki se je razširila ob vstopu v mesto pri gradu in se znova zožila ob prehodu iz mesta proti severu pri sedanjem poslopju okrajnega sodišča. Glavna ulica je bila sprva verjetno edina cesta v mestu. Že po teh znakih je mogoče sklepati na nekdanji obseg mesta, ki je imelo dvojne vhodnih vrat in so jih leta 1750 podrli. Severna so bila pri okrajnem sodišču, južna pa pri gradu, ki je varoval prehod preko reke. Današnja glavna ulica ima zdaj enakomerno visoke hiše, a so vmes tudi presledki s pritličnimi zgradbami, ki kazijo homogenost vertikalnega profila ulice. Med

Ob potresu 1917. leta poškodovane stavbe v Brežicah.

enonadstropnimi zgradbami so tudi tri dvonadstropne hiše (okrajno sodišče s pošto, dom JLA ter nekdanji hotel Adamus, zdaj hiša za urade).

Ko se je širilo mesto izven obzidja, tja do prve svetovne vojne, je bil nestrnjeno pozidan predel od gradu do mostu na Savi ter severno in vzhodno od današnjega Trga svobode, ki pravzaprav ni nič drugega kot križišče cest k železniški postaji (zdaj Cesta bratov Milavcev) ter proti Črncu in Zakotu do bolnišnice. Zazidava je sklenjena le v začetku Ceste bratov Milavcev.

Večji razmah je doživel mestni razvoj med obema vojnama, a zlasti po osvoboditvi v letu 1945. Na jugovzhodni strani mesta in na področju nekdanjega gozdička Hrastince je zrastle pomembna stanovanjska kolonija manjših stanovanjskih hišic in vil ter nad dvajset enonadstropnih stanovanjskih blokov. Ta predel mesta se še dalje zazidava in bo poleg novih blokov zgrajena tamkaj tudi avtobusna postaja, tržnica, trgovina itd. Danes je zaradi neurejenih ulic in poti tamkaj še predmestje, ki pa bo v prihodnjih letih postalo pomemben mestni predel, v katerem že danes stoji največji industrijski obrat v Brežicah — tovarna pohištva.

Proti severu in severozahodu preide mesto brez večjega presledka v vasi Št. Lenart in Črnc. V teh vaseh se prepletajo urbanski in ruralni elementi, ki se kažejo v mnogih nekmečkih domovih delavcev, uslužbencev ter obrtnikov.

III. POPULACIJSKI RAZVOJ

Leta 1810 so imele Brežice 749 prebivalcev. Od leta 1869 do 1910 je prebivalstvo enakomerno naraščalo, in sicer: 1869 — 925 prebivalcev, 1880 — 996 prebivalcev, 1890 — 1058 prebivalcev, 1900 — 1164 prebivalcev in 1910 — 1269 prebivalcev.

Leta 1921 je zabeleženo nazadovanje, čemur so vzrok posledice prve svetovne vojne. Tedaj je prebivalo v mestu le 1138 ljudi, kar pomeni nazadovanje za 131 prebivalcev v primerjavi z letom 1910. Tu ne gre le za vojne izgube, temveč tudi za izselitev dela prebivalstva, ki je bilo nemške narodnosti ali se je smatralo za njihove pripadnike (»nemčurji«). Ob zadnjem štetju prebivalstva v Avstro-Ogrski so leta 1910 našeli v Brežicah 777 Nemcev, kar seveda ne ustreza dejanskemu stanju, ker so marsikaterega Slovenca, ki je uporabljal izven doma nemški jezik ter je bil narodnostno nezaveden, smatrali za pripadnika nemške narodnosti. Te potvorbe in raznarodovanje so bile v skladu z germanizatorskimi načrti in težnjami Avstrije na Štajerskem. V njenih načrtih so bile Brežice pomembna postojanka za širjenje nemškega kulturnega in gospodarskega vpliva.

V nadaljnjih desetih letih ni prebivalstvo naraslo za več kot 91 ljudi (leta 1931 — 1229 prebivalcev), v sedemnajstih letih (od 1931 do 1948) pa celo le za 120 ljudi. Leta 1948 so našeli le 1348 prebivalcev. Za takšen zastoj so značilna predvojna leta gospodarske stagnacije. Brežice so bile le upravno središče okraja z omejeno vlogo tržnega centra povsem agrarnega zaledja. Med zadnjo vojno so doživele, kakor večina prebivalstva brežiške okolice, silne demografske spremembe. Jeseni leta 1941 je nemški okupator izselil večino slovenskega življa v taborišča v Nemčijo. Že prej, v prvih tednih okupacije, pa je izgnal predvsem izobraženstvo. Tudi narodnoosvobodilna borba je terjala mnogo žrtev. Nacisti so naselili v izselitvenem pasu pripadnike nemške manjšine s Kočevskega (»Kočevarji«) in priseljence iz Besarabije in Bukovine. Torej je bila v času okupacije narodnostna struktura precej spremenjena.

Osvoboditev v maju 1945 je ponovno vzpostavila predvojno stanje, le da Nemci in »nemčurji« niso ostali v Brežicah kot po prvi svetovni vojni, ko so pri štetju leta 1921 našeli v mestu še 129 Nemcev. Ti so predstavljali tedaj še vedno pomembno narodno manjšino, ki je imela v svojih rokah važne ekonomske pozicije. Domače prebivalstvo se je vrnilo iz Nemčije do jeseni 1945. Enkrat za vselej je bil rešen problem »pete kolone«, ki so jo predstavljali tako imenovani »folksdojčerji«; ti so najaktivneje sodelovali pri izgonu in preseljevanju Slovencev.

Preseljevanje, izgoni in okupatorjev teror sploh so razredčili prebivalstvo Brežic, ki si je opomoglo v prvih letih po osvoboditvi v glavnem z dotokom prebivalstva s podeželja. Leta 1953 so imele Brežice že 1825 prebivalcev, kar nam pove, da je mesto v petih letih pridobilo novih 476 prebivalcev. Ta porast predstavlja absolutno in relativno večji pri-

rastek kot prejšnje naraščanje v obdobju sedemdesetih let. Porast pa seveda ne gre toliko na račun naravnega prirastka, temveč na račun priseljenih družin pripadnikov JLA, ki jih lahko smatramo za stalni prebivalstveni element v mestu. V ta namen grade že omenjen nov stanovanjski predel na vzhodni strani mesta, ki pa se še stalno širi. Prebivalstvo ne bo, po dosedanjih znakih sodeč, naraščalo več v takšni meri kot v zadnjih petih letih, ker ta porast pravzaprav ni posledica gospodarskega razvoja Brežic, temveč so vplivali na dvig števila prebivalstva povsem drugi činitelji, med katerimi ne gre zanemariti reliefne prilike oz. strateške ozire. Ob zaključku leta 1954 so imele Brežice nekaj nad 1900 prebivalcev, kar nam pove, da porast v glavnem ne gre več na račun doseljavanja. Vse, kar smo povedali, se lepo vidi iz priložene tabele.

Leto	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953
Število prebivalcev	925	996	1058	1164	1269	1229	1349	1825
V odstotkih	100	108	114	125	137	135	146	197
Relativni prirastek ali padeč %	—	+ 8	+ 6	+ 11	+ 12	— 4	+ 13	+ 51
Relativni prir. v % z oz. na leto 1869	—	+ 8	+ 14	+ 25	+ 37	+ 33	+ 46	+ 97

V letih 1869 do 1953 nam pokaže pregled rasti števila hiš naslednjo sliko: Če vzamemo kot osnovo leto 1869 z indeksom 100, ko je bilo v mestu 133 hiš, je do leta 1931 število hiš narastlo na 150 (indeks — 113), do leta 1948 že na 179 hiš (indeks — 135), a v letu 1953 na 195 hiš (indeks — 146). Ob koncu leta 1954 je imelo mesto že 220 hiš. Za primerjavo si oglejmo preglednico.

Leto	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953
Število hiš	133	130	126	135	128	150	179	195
Indeks	100	98	95	102	96	113	135	146

Če si zdaj ogledamo razmerje med številom prebivalstva in številom hiš, pridemo do naslednjega rezultata: od leta 1869 do 1910 je narastlo število prebivalcev na hišo od 6,9 na 9,9. Znižalo se je število hiš, naraščalo pa je število prebivalstva. Stanovanjski fond se je večal na račun nadzidave pritličnih hiš z nadstropji, oziroma, na mestu starih podrtih pritličnih zgradb so zidali enonadstropne hiše. V letih 1931 in 1948 pride to število na 8,1 in celo na 7,5 prebivalcev na hišo. Vzrok je nedvomno v že znanem znižanju števila prebivalstva v letu 1931 in v povečanem številu hiš. Od leta 1931 do leta 1948 je število hiš zrastle za 29, prebivalstvo pa le za 120 oseb. Leta 1953 se je razmerje znova približalo onemu iz leta 1910. Kljub visokemu porastu prebivalstva v letih 1948—1953, se povprečno število ljudi na hišo ni povečalo, ker so istočasno gradili stanovanjske bloke. Boljši pregled daje tabela:

Leto	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953
Število prebivalcev na 1 hišo	6,9	7,6	8,3	8,6	9,9	8,1	7,5	9,3

Povprečno število gospodinjstev na hišo in povprečno število prebivalcev na gospodinjstvo v primerjavi med letoma 1948 in 1953 nam pokaže naslednjo sliko: v petih letih se je število gospodinjstev povečalo od 434 na 640, torej za 226. Vzrok za to sem že omenil pri obravnavanju rasti prebivalstva. Povprečno število ljudi na gospodinjstvo pa je v tem obdobju padlo od 3,1 na 2,8. Gre torej predvsem za povečanje števila mlajših družin. Povprečno število gospodinjstev na hišo se je v petih letih povečalo od 2,4 na 3,2. Torej je tudi iz teh števil jasno, da je porastlo število večjih hiš (stanovanjskih blokov), kjer lahko prebiva večje število družin.

Ob zadnjem ljudskem štetju v letu 1953 je bilo v Brežicah 48,4 % aktivnega in 51,6 % vzdrževanega prebivalstva. Funkcija Brežic pa se odraža zlasti v strukturi zaposlitve prebivalstva. Nameščenci v državnih organih in drugih javnih službah ter v komunalni in stanovanjski zaposlitvi tvorijo 39,7 %. Zraven prištevamo še bančne uslužbenice. Obrt zaposluje 12,4 % (proizvodna, uslužnostna in razne osebne usluge), industrija 5,3 %, kmetijstvo 5,3 %, gradbeništvo 2,8 %, promet 5,0 %, gozdarstvo 0,5 % ter trgovina in gostinstvo 12,0 %. Preostalih 17,0 % tvorijo upokojenci ter osebe izven dejavnosti z lastnimi dohodki.

Del industrijskega prebivalstva je zaposlen v Zagrebu, kamor se je lansko leto vozilo na delo povprečno 35 delavcev in uslužbencev iz Brežic in okolice. Pri delavskem elementu pa v glavnem ne gre za industrijski proletariat, temveč za delavce v prometu, obrti, trgovini

in gradbeništvu. Nepomemben je tudi delež kmečkega prebivalstva, ki ima v mestu le 4 samostojna kmečka gospodarstva.

Ti podatki nam jasno ilustrirajo funkcijo mesta kot upravnega in tržnega središča agrarnega zaledja. Spodnja tabela daje pregled nad zaposlitvami prebivalstva.

Skupaj		Industrija	Kmetijstvo	Gozdarstvo		Promet	Trgovina		Proizv. obrt		Drž. organi in druge javne službe	Stanovanjske in komunalne službe	Uslužnostna obrt	Druge osebne usluge	Izven dejavn.		Neznana dejavnost
							trgovina, gostinstvo	banke, zavarovaln.	proizv. obrt	domača obrt					osebe s poklicem	osebe z last. dohodki	
822	akt.	36	38	5	17	33	96	11	68	6	344	10	23	20	40	122	2
943	vzdr.	60	59	4	34	61	115	6	78	5	340	16	20	8	23	108	9
1825	sk.	96	97	9	51	94	211	17	146	11	684	26	43	28	63	241	8
100	%	5,3	5,3	0,5	2,8	5	12	0,9	8	0,6	37,4	1,4	2,3	1,5	3,4	13,2	0,4

IV. GOSPODARSKI PREGLED

Gospodarska funkcija mesta je ostala skoraj takšna kot nekdanj — skromno tržišče za agrarno okolico. Brežice z okoliškimi agrarnimi zaledjem so s svojo tržno funkcijo ustrezale materialnim pogojem fevdalne dobe z omejeno izmenjavo dobrin. V novejši dobi industrijskega kapitalizma, v drugi polovici 19. stoletja, pa pokrajinska lega mesta ni več zagotavljala nadaljnega razvoja kraja zaradi bližine Zagreba, ki je zaradi pomembnejše zgodovinske vloge in prometne lege ter širokega zaledja odtegnil industrijo in trgovino ne le bližnjim hrvatskim mestom, temveč tudi Brežicam. Zaradi tega so bile Brežice od sredine preteklega stoletja v zastoju in so živele nekako v senci Zagreba. Mesto je obdržalo edino funkcijo središča za področje, ki k njemu po prirodni legi ob ugodnih prometnih zvezah gravitirajo: Brežiška ravnina, del Krškega polja tja do Cerkelj in Skopic ter Sotelsko do Bistrice. Vino z vinorodnega gričevja je že stoletja glavni predmet trgovine z osrednjo Slovenijo, kamor izvažajo iz Brežic tudi prašiče, mleko, jajca itd. Ostale artikule zamenjave tvorijo govedo, sadje in perutnina, kar prodajajo zlasti na Hrvaško.

Mesto pred vojno ni imelo industrije, če izvzamemo opekarno ob železniški postaji. Glavna gospodarska panoga je bila trgovina za široko potrošnjo poleg že omenjene zamenjave kmetijskih in živinorejskih proizvodov. Omembe vredna je bila tudi trgovina z lesom.

Razvoj industrije bi lahko priklicala ugodna prometna lega ob glavni železniški progi, ki povezuje naša največja mesta v državi, nadalje obilica delovne sile iz širokega agrarnega zaledja in bližina tržišča, ki ga predstavlja spodnje Posavje in sosednji predeli Hrvatske. Ni pa v bližini energetskih osnov in surovinskih virov, ki bi vzpodbujali k industrializaciji, predvsem pa ni bilo kapitala, ki bi omogočil gradnjo tovarn. Predvojni kapitalisti (Bonač, Hutter) so nameravali graditi na področju mesta tekstilne tovarne, a je konservativnost in malomeščanska miselnost v določenih odločujočih krogih to preprečila.

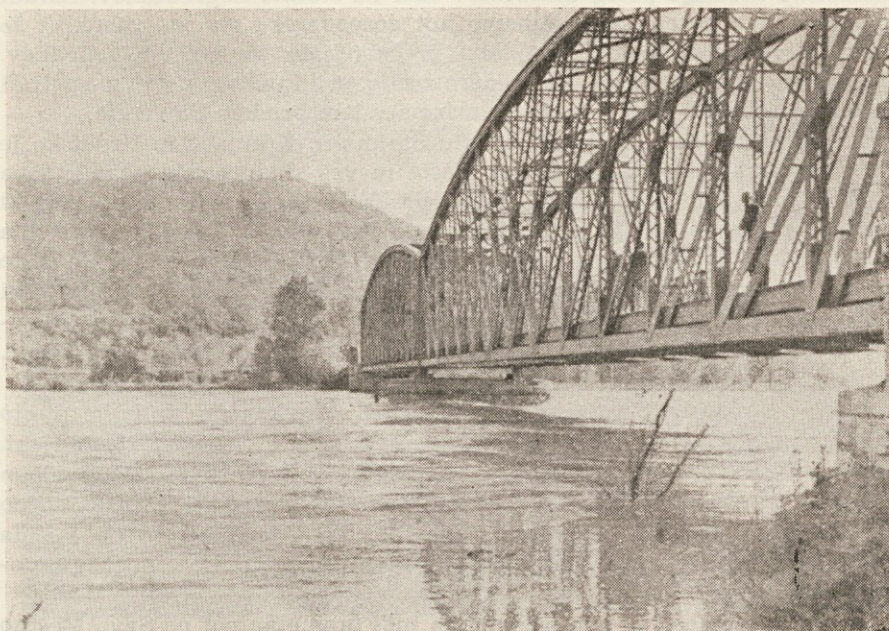
Med industrijska podjetja lahko štejemo le tovarno pohišta in opekarno. Tovarna pohišta leži na jugovzhodnem robu mesta in se je razvila iz mizarske zadruga. Leta 1947 so zgradili prvi obratni objekt. Tovarna je zdaj opremljena z modernimi stroji in zaposluje 106 delavcev in uslužbencev, svojim izdelkom pa je utrla pot tudi na tuja tržišča (Turčija, Sirija, Aglija, Luksemburg). Največ v tovarni zaposlenih delavcev je iz Brežic in okolice (44) ter iz občin Dobova (29), Artiče (13), Čatež (8), ostali pa prihajajo še iz občin Krško (5), Cerklje (2) in Leskovec (2) ter po eden iz Velike doline, Blance in Zidanega mosta.

Drugi večji industrijski obrat je opekarna ob železniški postaji, ki pa je že izven ožjega mestnega teritorija. Zgrajena je bila leta 1904 ob obilni zalogi dobre gline. Od leta 1926 imajo moderno strojno izdelavo opeke. Podjetje zaposluje 62 oseb, od tega 38 s področja mestne občine, 19 iz Artič in 5 iz Dobove. Ko govorimo o delavcih imenovanih podjetij, se moramo zavedati, da tu ne gre v večjem delu za izrazit delavski element s pravo proletarsko mentaliteto, ker se marsikdo izmed zaposlenih doma ukvarja še s kmetijstvom, seveda ne v tolikšni meri, da ne bi mogli upoštevati njegov zaslužek v podjetju kot glavni vir dohodkov v družini.

Ostala pomembnejša podjetja so še: »Prevoz« — avtotransportno podjetje, ki skupaj z delavnico zaposluje 64 ljudi, »Remont« — gradbeno podjetje, ki ima 48-članski delovni kolektiv, »Agroservis« z 32 delavci in uslužbenci, podjetje »Vino« s 35 delavci in uslužbenci ter podjetji »Petrol« in delavnica mizarske stroke, ki zaposlujeta do dvajset ljudi. Semkaj spada še sodobno opremljena mlekarina, ki izdeluje mlečne izdelke, pošilja pa mleko tudi v Trbovlje in Ljubljano.

Mestna trgovinska mreža obsega podjetje »Krka«, ki je grosističnega značaja, 7 poslovalnic decentraliziranega podjetja »Ljudska potrošnja«, 2 poslovalnici »Kmetijske zadruga« in 2 trgovini z obutvijo ter 1 knjigarno. Brežiška trgovinska mreža ustvarja pomemben del trgovskega prometa v okraju. Kupci so potrošniki iz celotnega gravitacijskega območja, ki sem ga že naznačil, kakor tudi iz sosednje Hrvatske tja do Zaprešiča.

Pomembnejšo tržno funkcijo predstavljajo še živinski sejmi. Najživahnjejši so prašičji sejmi ob sobotah, ko pripeljejo prašiče od Klanjca, Savskega Marofa in Bregane ter od Šentjerneja, Rake, Brestanice, Podstrede in Bistrice ob Sotli. Kupci prihajajo tudi iz osrednje Slovenije in iz sosednje republike. Šestkrat v letu so tudi sejmi goveje živine, vendar del živine kmetje prodajo na sejmih v Hrvatski. Občinski ljudski odbor si prizadeva, da bi bili v Brežicah tudi konjski sejmi vsako četrtletje, kajti večina konj iz brežiškega področja je prodanih na zagrebških

Pogled na naraslo Savo pri Brežicah dne 5. junija 1954 ob katastrofi v Celju.

sejmih. Na prvem takšnem poizkusnem konjskem sejmu je bilo naprodaj okoli 150 konj. Zaenkrat pa so še pomisleki za to vrsto sejmov v Brežicah zaradi bližnjih konjskih sejmov v Šentjerneju.

Obrt, ki je bila kot gospodarska panoga v prejšnjih stoletjih zelo pomembna, se je ohranila le še v lokalnem obsegu. V mestu je danes 43 obrtnikov proizvodne in uslužnostne obrti, od tega je pet obrtnih obratov družbenega sektorja.

Kmetijstvo je kot gospodarska panoga v mestu povsem brez pomena. V Brežicah so, kot je že bilo omenjeno, le 4 samostojna kmečka gospodarstva, pa še v teh se v večini mlajša generacija ne ukvarja več z delom doma, temveč si je poiskala zaslužek v industriji in obrti. Leta 1953 je pripadalo kmetijstvu 97 mestnih prebivalcev, toda potrebno je poudariti, da so v tej številki upoštevani tudi delavci z mestne ekonomije.

Gostinstvo in turizem sta zaenkrat še šibki panogi mestnega gospodarstva. Mesto ima le 4 gostinske obrate. Brežiška okolica je v turističnem pogledu privlačna in venomer privablja goste, zlasti iz Zagreba. Tri kilometre od mesta so Čateške toplice, izborno termalno kopališče in zdravilišče (56° C). Iz Brežic je tudi komaj 10 km do gradu Mokrice, ki je znan iz dobe kmečkih uporov, zdaj pa je vabljiva turistična točka v gozdu nad Savo; oskrbuje jo Zagreb. V poletnih mesecih je vabljiv »Grič« s toplo Krko (27° C), ki jo od pomladi do jeseni, zlasti ob nedeljah množično obiskuje poleg domačinov tudi na stotine Zagrebčanov. Zaradi pomanjkljive oskrbe je gostinstvo kot gospodarska panoga zaenkrat še malo pomembno, čeprav bi lahko predstavljalo znaten vir dohodkov. Z dograditvijo avtoceste in modernizacijo priključkov k tej magistrali se bodo izboljšali pogoji za dvig turizma v tem predelu Slovenije.

Ugodna lega Brežic ob stičišču Štajerske, Kranjske in Hrvatske je bila pomembna v dobi nastanka mesta in ves srednji vek, pogojena pa je bila predvsem v prometnih činiteljih. V Brežicah se križajo ceste, ki vodijo iz Vidma—Celje, iz Bizeljskega—Maribor, iz Samobora oziroma Zagreba ter iz Novega mesta—Ljubljana. Pri Krški vasi se od ceste proti Novemu mestu odcepi proti Krškemu. Poleg te vodi po štajerski strani cesta proti Zagrebu, ki se pri Dobovi cepi k Bizeljskemu—Mariboru. Proti severu vodijo iz mesta še ceste lokalnega značaja na Zdole, v Sromlje in Pišece.

V Brežicah je torej stičišče devetih cest, kar priča, da je mesto kaj važna prometna točka. Pomemben je tranzitni promet, zlasti lesni, ki se vrši zelo intenzivno po glavni cesti, ki vodi skozi mesto od 525 m dolgega mostu preko Krke, Vrbine in Save do železniške postaje. Močno je obremenjena tudi cesta proti Bizeljskemu—Mariboru in pa seveda cesta Ljubljana—Zagreb, ki jo bo v kratkem nadomestila moderna avtomobilska cesta.

V preteklosti je bila pomembna tudi prometna pot po Savi. Mestno pristanišče, ki je bilo pod nekdanjo Del Cottovo hišo, sedanjim dijaškim domom, je bilo pomembno postajališče na prehodu iz obsavskega predela Panonske kotline v predalpsko področje. Stavba tedanjega skladišča za blago je deloma še ohranjena.

Po zgraditvi železnice Zidani most—Zagreb—Sisak v letu 1862, ki je na Brežiški ravnini stekla v ravni črti od sedanjega postajališča Libne do Brežic in dalje do Sotle, je promet na Savi zamrl. Pred zadnjo vojno so po Savi navzdol še splavarili les iz Savinjske doline in je bilo tudi v Brežicah postajališče. Podjetje »Prevoz« vzdržuje avtobusni promet na osmih progah. Preko Brežic imajo kraji ob spodnji Krki najboljšo zvezo z železnico preko brežiške postaje.

Mesto je dobilo elektriko med prvo svetovno vojno ter je imelo svojo lastno elektrarno v poslopju sedanje mlekarne. Vodovod je bil zgrajen v letih 1914—1917. Vodo dobiva iz izvora v Brežini za železniško postajo, ki je speljana po 2,5 km dolgem cevovodu do rezervoarja — 46 m visokega vodovodnega stolpa. Mesto je tako vključeno v vodovodno

omrežje, prav tako tudi deli vasi Št. Lenart in Brezina ob cesti proti železniški postaji in okoli izvora.

Istočasno z zgraditvijo vodovoda so v mestu uredili kanalizacijo. V letu 1952 so asfaltirali cesto skozi mesto od mostu do železniške postaje ter od Trga svobode do bolnišnice. V teku je tudi modernizacija cestne razsvetljave, zgrajeno je moderno igrišče za hockey in drsališče, v gradnji je velik stadion, svojemu namenu pa služi tudi že prosvetni dom, ki ima veliko dvorano. Že teh nekaj navedb dokazuje, koliko skrbi posveča ljudski odbor mestne občine modernizaciji mesta.

Foto: Gramc

Hiše v starem delu mesta, zgrajene na mestnem obzidju, v ozadju brežiški grad.

V. UPRAVNA IN KULTURNOPROSVETNA FUNKCIJA

Upravna funkcija mesta obsega zdaj območje brežiške komune. Brežice so bile okrajno središče do jeseni 1945. Tedaj je bil upravni sedež po združitvi prejšnjih okrajev Brežice in Krško prestavljen v Krško. Po novem zakonu o teritorialni razdelitvi LRS iz l. 1955 pa je sedež okraja, ki zajema zasavske in posavske občine, v Trbovljah. V Brežicah pa je že ves čas po osvoboditvi sedež Okrajnega sodišča in Javnega tožilstva.

Ožja mestna površina Brežic obsega le 160,87 ha in se je v zadnjih desetletjih večkrat menjala, zlasti pa v času germanizatorskega pritiska

pred prvo svetovno vojno, ko je avstrijska oblast zmanjšala občinsko in mestno ozemlje zato, da so z izločitvijo slovenskih okoliških vasi laže zmagali pri volitvah v mestni občinski odbor v letu 1903.

Brežiška komuna se razprostira ob levem in desnem bregu Save in vključuje dosedanje občine Artiče, Bizeljsko, Brežice, Cerklje, Čatež, Dobovo, Pišce, Veliko dolino in del občine Podsreda. Ima okoli 28.000 prebivalcev, obsega pa področje, ki se v glavnih potezah ujema z opisanim gravitacijskim območjem Brežic. V gospodarskem oziru je to komuna, ki ima najbolj agraren značaj v trboveljskem okraju, je pa tudi največja po obsegu.

Kulturno prosvetna vloga Brežic v okviru sedanjega trboveljskega okraja je precejšnja. V mestu je od leta 1949 popolna gimnazija, druga v okraju. Šolski okoliš gimnazije je precej obširen in jo obiskuje okoli 600 dijakov. Osnovna šola ima 334 učencev, šola učencev v gospodarstvu 83 učencev in nižja glasbena šola 80 učencev. V Brežicah je začasno nameščena tudi šola učencev trgovske stroke. Tako so Brežice za spodnje Posavje izrazit šolski center, kjer se dnevno šola okoli 1300 dijakov in učencev.

Mesto ima še Posavski muzej, ki je nameščen v gradu in hrani mnogo dragocenega zgodovinskega gradiva. Zlasti je pomembna etnografska zbirka.

Tudi v zdravstvenem oziru predstavljajo Brežice središče spodnjega Posavja. Bolnišnica, ki ima 204 postelje in 86 uslužbencev, služi potrebam cele komune pa tudi obrobnim predelom Hrvatske. Po osvoboditvi so zgradili v okviru bolnišnice zgradbo protituberkuloznega oddelka. Mesto ima poleg zobne ambulante še reševalno postajo, ki ima isti delokrog kot bolnišnica.

VI. PERSPEKTIVNI RAZVOJ

Regulacijski načrt mesta je bil izdelan leta 1950. Zdi se, da ne upošteva v zadostni meri sedanjih topografskih dejstev in precenjuje možnosti za razvoj v večje urbano naselje ob dejanski vlogi in funkciji Brežic v pokrajini. Bolje bi bilo, ko bi načrt predvideval delno regulacijo sedanje mestne aglomeracije, n. pr. pri Trgu svobode, kjer ostri ovinek otežkoča varnejši promet motornih vozil. Kompleks poslopij bolnišnice bo nedvomno ostal na istem mestu kot je sedaj, ker za novo lokacijo, ki jo predvideva regulacijski načrt, ni pogojev (po osvoboditvi je bil tu že zgrajen nov objekt).

Polje ob železnici, predel, ki zdaj pripada Črncu, je predvideno za morebitne industrijske gradnje, skladišča in delavnice. Prostor je ugoden zaradi možnosti napeljave industrijskega tira in priključka na tranzitno cesto s povezavo na avtomobilsko cesto.

Geološki zavod LRS je pričel s poizkusnimi vrtanji pri Bukošku. Najprej bodo izvrtali okoli 800 m globoko vrtino, s katero hočejo ugotoviti lego in debelino plasti, ker domnevajo, da bi lahko bila v globljih legah ležišča nafte. To je teoretično možno, ker je bila Brežiško-

F. Stiplovšek: Pod obzidjem.

krška kotlina zatok Panonskega morja in ima slično geološko zgodovino kot ostali naftonosni predeli v sosednji Hrvatski. Prihodnost bo pokazala, kolikšne so dejanske možnosti za eksploatacijo ležišč nafte, ki naj bi domnevno bila na brežiškem področju. To bi bistveno vplivalo na spremembo kulturne slike pokrajine ter na gospodarstvo in popularizacijo Brežic in okolice.

Kakšne so perspektive Brežic v prihodnosti? Čeprav je mestu v najnovejši dobi manjkala industrija, ki bi omogočila večji razmah, kakor ga lahko opazimo pri mestih podobne velikosti na Gorenjskem, kažejo živahna gradbena dejavnost, gospodarska aktivnost podjetij in porast prebivalstva, da mesto ni izgubilo svoje vitalnosti, ki pa je ostala v okviru omenjenega območja ob lokalnih virih.

Bližina Zagreba bo še nadalje onemogočala večji razvoj mesta, kar je zakonit pojav v odnosu med večjimi in manjšimi mesti. Iz predhodnih poglavij se lahko vidi, da se vpliv Zagreba in sosednje Hrvatske močno širi na brežiško področje. To je zaznavno v prometu, trgovini in sejmi, v turizmu, v kulturnem vplivu ter v pretoku delovne sile (delavci iz Brežic, Dobove itd. se vozijo na delo v zagrebške železniške delavnice, v tovarno »Rade Končar« itd.). Ob delavnikih vozi delavski vlak med Zagrebom in Sevnico, s katerim potujejo tudi branjevke na zagrebški živilski trg. Potrebe so pokazale, da je umestno zgraditi postajališče Sela med Brežicami in Dobovo predvsem zaradi prevoza delavcev in drugih prebivalcev, ki imajo stalne opravke v Zagrebu.

Vpliv mesta na okoliška naselja v občini je viden ne le v strukturi zaposlitve prebivalstva (n. pr. Zakot, kjer je le 28,5% kmečkega prebivalstva, po 10% pa zaposlujejo uradi, trgovina in obrt, 7% promet itd.) in v dotoku delovne sile iz okolice v brežiška podjetja, temveč tudi v zunanjem izgledu domov in naselij, kjer se močno prepletajo mestni in podeželski elementi. Zakot, Črnc in Št. Lenart so najbolj podvrženi tem vplivom in bi ob morebitni hitrejši razširitvi Brežic najprej doživeli mestno preobrazbo in spojitev z mestom, ker že danes do neke mere vršijo funkcijo predmestja (vodovod, železniška postaja, skladišče »Petrol«, stanovanjske hiše v Brežicah zaposlenih prebivalcev itd.).

Legra Brežic ob železniški magistrali, h kateri naj bi v prihodnosti priključili progo od Novega mesta, ob vozlišču cest in ob avtomobilski cesti, agrarna vinorodna okolica s privlačnimi prirodnimi svojstvi, ki odpirajo možnosti razvoju turizma, ugodni pogoji za razvoj predelovalne živilske industrije, obilne zaloge glin v bližini velikega zagrebškega potrošnega območja, ki omogočajo povečanje opekarske industrije, realizacija projekta hidrocentrale pri Krškem in še drugi vidiki, bi ugodno vplivali na gospodarski razvoj Brežic, centra komune. Na ta način bi se mesto lahko razvilo iz lokalnega upravnega, tržnega in kulturnega centra v pomembnejše gospodarsko središče spodnjega Posavja.

LITERATURA IN VIRI

a) literatura:

1. Lipoglavšek-Rakovec Slava, Krška kotlina. Geografski vestnik 1951. Ljubljana.
2. Melik dr. Anton: Slovenija I; 1., 2. Ljubljana 1935, 1936.
3. Seidl Ferdinand: Zemeljski potres pri Brežicah in Krški vasi (Odtis iz »Carniole« 1918), Ljubljana.
4. Klein dr. Robert: Klimatographie von Oesterreich (Untersteiermark), Dunaj 1909.
5. Kos dr. Milko: Urbarji salzburške nadškofije, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, 1. zv., SAZU, Ljubljana 1939.
6. Ilešič dr. Fran: Brežice, prispevek k zgodovini naših krajevnih imen, Časopis za zgodovino in narodopisje 1923.
7. Kokole Vladimir: Mestna in tržna naselja (rokopis).

b) viri:

1. Popisni material ljudskega štetja leta 1953, Statistični zavod LRS, Ljubljana.
2. Material na Upravi za vodno gospodarstvo v Brežicah.
3. Zapiski s terena ter podatki LOMO Brežice.

IZ NARODNOSTNIH BOJEV V BREŽIŠKEM POSAVJU

Franjo Baš

Leto 1848 je rodilo v Brežicah večje kmetске demonstracije za odpravo tlake in desetine. Beg osovraženih graščinskih uslužbencev iz Brežic in Bizeljskega, pisane izjave graščin o odpravi podložništva ter kmetска odveza so uporniško kmetсko gibanje končale.

Brežiško Posavje je bilo in je v veliki meri izrazita poljedelsko-živinorejsko-vinogradniška deželica. Ko je leto 1848 odpravilo upravno in sodno fevdalno razmerje med kmetom in graščino, je ostalo v bistvu nespremenjeno gospodarsko razmerje med podeželjem in njegovim mestnim središčem Brežicami; te so sedaj svoje upravne stike s podeželjem še okrepile z novo sodnijo in novim okrajnim glavarstvom ter dvignile svoj središnji položaj na raven, ki bi ga pred 1848 imele v skupnosti z graščinami Brežice, Bizeljsko, Pišce in Rajhenburg. Z odigranjem fevdalne vloge gradov se je vse življenje deželice v kotu med Savo in Sotlo osredotočilo v Brežicah, ki so zlasti po 1863, ko je stekla železnica iz Zidanega mosta v Zagreb, postale nosilec pokrajinskega gospodarskega liberalizma in s tem tudi prvi izkoriščevalec kmetijske okolice v svobodnem gospodarstvu. Sejemsko izročilo preteklosti je odpiralo brežiškemu meščanu pota na podeželje z dotedanjimi obrtni ter novimi industrijskimi proizvodi in denarnimi posojili. Kmet, ki je bil brez organizacije in brez opore v podeželskem vladnem izobraženstvu, je preokrenil svoj srd iz preteklosti do graščine na izobraženstvo, to je na uradništvo sploh, kjer je iskal krivce za svoj vedno težji gospodarski položaj. Kake organizacijske povezave med izobraženstvom in kmetom, razen deloma s konservativno cerkvijo, ni bilo zaradi pomanjkanja vsakega samostojnega izobraženstva in pa zaradi počasnega vplivanja šole na prosveto ljudstva, ki je štelo na podeželju nad 50% analfabetov. Tako v dveh desetletjih po 1848 zaradi gospodarskega in prosvetnega stanja brežiškega Posavja narodnostno vprašanje kot gibanje še ni stopilo na dnevni red časa. Prej bi mogli govoriti o skrbi, kaj bo z Avstrijo, ki je bila v javnem mnenju porok za boljšo prihodnost kmeta. To razpoloženje je bil gotovo uspeh brežiškega in drugega meščanstva sploh, ki je kazalo kmetu tlačana zlasti v Rusiji, pa tudi kmeta na Hrvatskem za primer, kaj bi zanj pomenilo sožitje z ostalimi Slovani. Vplivi slovenskih središč, Ljubljane, Celja ali Gradca do Brežic in Sotle niso segali; vplivi iz Zagreba pa so se omejevali na brežiškega trgovca ali obrtnika ter na podeželskega večjega posestnika in so bili gospodarskega, poslovnega značaja, ki jih

je poživala ukinitve carinske meje na Sotli. Pokrajinskega narodnojezičnega gibanja, podobnega n. pr. ilirskemu v Prlekiji ali slovenskemu v celjskem okolišu, v brežiškem Posavju ni bilo. Zaradi tega je bila slovenščina zastopana samo v nedeljski šoli in cerkvi, ustno z domačim narečjem v upravi in na sodnji, drugače pa v hišnem molitveniku, pratiki ter redkejših poljedelskih ali živinorejskih tiskanih okrožnicah na vasi. Vloga slovenščine v javnem življenju po letu 1848 je bila enaka njeni vlogi pred letom 1848; v zavesti prebivalstva je živel močen čut pripadnosti k zgodovinski vojvodini Štajerski, ki je prekašal zavest o slovenski narodnosti. V tem razvojnem stanju brežiškega Posavja je bilo pri splošnem napredku šolstva ter pismene uprave vprašanje, kdaj bodo Slovenci začeli iskati pota in uporabljati sredstva za uvedbo do tedaj na dom omejene slovenščine v šole in urade ter v javno življenje sploh.

Ko se je po letu 1860 začelo v Avstriji ustavno življenje, ni bil zastopnik tekočih vprašanj časa več kmet, temveč uradništvo in cerkev ter liberalni meščan, ki je z gospodarskim samosilništvom vplival tudi narodnostno in politično na širše ali ožje podeželske okoliše. Politično vodstvo gospodarskih prvakov je v novem ustavnem življenju pospeševal zlasti volilni red v deželni in državni zbor, ki je volilno pravico povezal z večjim premoženjem. Tako je bilo n. pr. v štajerskem deželnem zboru med 63 poslanci dvoje škofov, rektor graške univerze, 12 veleposestniških, 25 mestnih in trških ter 23 poslancev kmetskih občin.

Prvi na slovenskem programu zedinjene Slovenije ter uvedbe slovenščine v urade in šole v vsem Posavju izvoljeni poslanec je bil 1867 Alojz Lenček, posestnik in trgovec z lesom na Blanci; vendar njegova izvolitev ni imela trdnejših temeljev. V vsem brežiškem Posavju je podpisal volilni oglas za A. Lenčka edini dr. Janez Mencinger, ki je bil od 1865 koncipient pri odvetniku dr. R. Razlagu v Brežicah. Razlag, nedvomno najbolj izobražen in нравstveno najbolj neoporečen Posavčan, ki je bil po vsem tem poklican za vodstvo posavskih Slovencev, pa je bil sanjava osebnost, ki ni nikdar znala stvarno razmejiti slovenstva od slovanstva, liberalizma od konservativnosti, cerkve od svobodomiselnosti ter ugotoviti tekočih nalog slovenstva v brežiškem Posavju; zraven tega pa zaradi svojega mehkega značaja Razlag ni bil toliko vztrajen, bojevit in smotrni, da bi mogel ustanoviti ali voditi krajevno ali okrajno politično organizacijo.

Cerkev je vodila vladno politiko, da je z njo varovala svoje pravice iz konkordata. Slomšek je pred odhodom v Rim 1862 izdal pastirsko pismo, v katerem pravi, da bo v Rimu molil za dobre svetovalce cesarju, da bi jih sveti duh razsvetlil, da ne bi sprejemali zakonov, ki so proti božji volji, v pogubo svete cerkve, časovno nesrečo in večno pogubljenje; kajti bati se je treba, da je sveti duh začasno zapustil poslance obvladal jih pa hudobni, ki je prišel iz pekla. Zaradi tega so bili volilni izidi v Posavju pri pomanjkanju organizacije in programske nejasnosti v največji meri izraz uradniškega nastopa za kandidate, ki so bili vladi po volji. Tako je bil pri volitvah 1870, ko je A. Lenček odstopil, izvoljen konservativni Slovenec Fr. Kosar, 1871 liberalni in narodnostno na zunaj

nevtralni, a dejansko nemški posestnik v Brežicah Janez Janežič, ki mu je v graškem deželnem zboru sledil enak brežiški lekarnar Ignac Žnideršič do 1883, ko so Slovenci z upokojenim okrajnim komisarjem Josipom Jermanom dokončno osvojili posavski deželnozborski mandat.

Narodnostno podobo takratnega brežiškega Posavja naj približajo naslednje navedbe: Nemščina je bila v Brežicah neomejen uradni jezik, kjer še v devetdesetih letih občinski tajnik ni znal slovensko in je brežiški cerkovnik volil nemškega kandidata. V brestaniški župniji je bilo več občin, ki so imele slovenske župane, vendar so vse uradovala nemško. Sami župani niso utegnili dopisovati in so najeli v trgu Brestanici sicer poštenega, a konservativnega moža, ki je po svoji navadi iz preteklosti vso uradno pošto občin opravljal v nemščini. Brežiško meščanstvo je smotrno poudarjalo revščino Kranjskega in iz te dokazovalo nujnost večjih kmetijskih davkov v primeru uresničene zedinjene Slovenije, s čimer je uspešno ohranjeval stari štajerski pokrajinski čut, ki je pripeljal do volilne zmage štajercijancev J. Janežica in Ig. Žnideršiča. Prevladovanje štajerskega pokrajinskega čuta in pomanjkanje slovenske narodnostne zavesti je vodilo tudi do odklonitve resolucije R. Razlaga na taboru v Sevnici 1869, da zahtevajo posavski Slovenci gradnjo mostu čez Savo iz Sevnice v Boštanj. Do devetdesetih let XIX. stoletja so bile Brežice brez enega samega uradnega ali poslovnega slovenskega napisa in, ko so Kapele 1893 dobile dva cerkvena zvonova s slovenskimi napisi, so videli Slovenci v njih že uspeh ter ga javno zabeležili v celjski Domovini. Slovenska knjiga je le počasi prodirala na deželo med Sotlo in Savo. V brežiški dekaniji je prišlo 1892 na 100 prebivalcev 2,7 članov Družbe sv. Mohorja, tako da so bile od nje na slovenskem Štajerskem slabše še samo dekanije Maribor levi in desni breg ter Radlje, vse druge pa veliko boljše; v Ljutomeru ali Veliki Nedelji so prišli na 100 prebivalcev 4,4 Mohorjani, v Šaleški dolini 4,3, v Lenartu v Slov. goricah 5,1, na Dravskem polju 4, v Celju 4,5, v Gornjem gradu 5,4 in v Braslovčah 5,8. Bistveno boljše niso bile tudi razmere na Krškem polju, saj je še 1893 Mestna godba v Krškem na sejah razpravljala samo nemško.

Brežiško Posavje je narodnostno zaostalo zaradi pomanjkanja ustreznih organizacij. Ko so brežiški meščani 1869 ustanovili Mestno hranilnico in za njo obrtno ter gasilsko društvo, so pri tem štajercijansko poudarjali potrebo po skupnem gospodarskem delu mesta in podeželja, Slovencev in Nemcev, in vztrajno opozarjali, da narodnostna vprašanja Slovencev in Nemcev, kmeta in meščana razdvajajo in obema gmotno škodujejo; nemščina in nemška šola je Slovincu potrebna, če hoče gospodarsko napredovati, zlasti če hoče med svet in noč ostati na domačem zapečku. Z Brežicami povezanemu podeželskemu prvaku so v veliki meri nove brežiške organizacije zadostvovala, posebno ker je učiteljstvo ostalo dalje časa pasivno. Kajti ko se je 1869 šola osvobodila cerkvenega varuštva, je ostalo učiteljstvo omejeno samo na poklicno organizacijo, dokler ni prišel 1878 v Krško Iv. Lapajne, ki je posavsko učiteljstvo vključil v boj za slovensko šolo. Z odpovedjo avstrijskega konkordata pa je cerkev opustila svoje dotedanje vladno stališče in ko je na to 1870 lavantinski škof

priporočil ustanavljanje konservativnih katoliških političnih društev, je bilo prvo te vrste ustanovljeno 1871 v Globokem. Nova konservativna društva so vpeljala duhovščino v slovensko organizacijo in s tem tudi v boj za uvedbo slovenščine v javno življenje. Stanje narodnostnih sil ob pričetkih organizacij v celotnem Posavju kažejo državnozborske volitve 1873, ko je bilo poleg 37 nemških volilnih mož 26 mladoslovenskih liberalnih in 26 staroslovenskih konservativnih. Vendar so v prihodnje vsi Slovenci nastopali skupno v znamenju narodne sloge kot »slogaši«.

Razmerje narodnostnih sil, nemški, oziroma štajercijanski volilni zmagi J. Janežiča in Ig. Žnideršiča, pomanjkljivo razmerje do slovenske knjige in slovenskega jezika ter pogosto slabo znanje slovenščine pri Slovencih samih, so vodili do ustanovitve slovenske čitalnice v Brežicah 1890 in za njo tudi v Brestanici. Z veseloigrami diletantov, plesom, petjem, godbo, zlasti tamburaško, so čitalnice gojile slovensko družabnost in slovensko besedo ter tako ustvarjale iz premožnejših in izobraženih volilnih upravičencev slovensko skupnost, ki se je ločila od nemške ali štajercijanske. Čitalnice so gojile slovenski občevalni jezik, da je postal tudi zunanji glasnik Slovence, kar je bila dotedaj zaradi nemških šol in uradov prebogosto nemščina, in na ta način nadomestile pomanjkanje slovenske šole. Leta 1884 ustanovljena raiffeisenska posojilnica v Pišecah je bila prva v brežiškem Posavju, a se ni mogla prav razvijati, ker so bile Pišece premajhne in za vse Posavje tudi od rok. V desetih letih obstoja je imela samo 14.799 goldinarjev denarnega prometa in ni mogla ustreči prosilcem za posojila zaradi pomanjkanja vlog, ker imovitim kmetom denarja niso zaupali. Zaradi tega nezaupanja in zaradi povezave z mestno brežiško hranilnico se je tudi zakasnila ustanovitev posojilnice v Brežicah, ki jo je izvedel A. Levak šele 1894 z nalogo, da gospodarsko osamosvoji slovenskega trgovca in obrtnika od brežiške mestne hranilnice.

V zvezi s tekočimi potrebami je bilo slovensko organizacijsko delo v Brežicah najmanj za deset let prepozno in zaradi tega tudi premalo uspešno. Tako so pri deželno-zborskih volitvah v mestni skupini dobili 1890, ko so šteje Brežice 634 Nemcev in 362 Slovencev, Nemci 80 in Slovenci 16 glasov; še slabše so se Brežice odrezale tri leta pozneje, ko je dobil nemški kandidat 94, slovenski pa le 7 glasov, ker se je 12 brežiških slovenskih volivcev »slučajno« zakasnilo!

Nazadovanje je bilo deloma povzročeno po pomanjkanju slovenske politične odgovornosti, deloma pa po miselnosti iz preteklosti, ki ni videla in občutila tekočega razvoja. Devetdeseta leta XIX. stoletja so čas, ko se nemštvo radikalizira v imperialistični nacionalizem s pri nas najbolj vidnima predstavnikoma Schulvereinom in Südmarko; Schulverein z namenom, da utrdi nemško šolo, Südmarka nemško gospodarstvo. Istočasno z radikalizacijo nemštva je socialna demokracija postavila na dnevni red delavsko vprašanje in dosegla demokratizacijo volilnega reda. Obenem s tem je tekla na Slovenskem ločitev duhov v liberalne, klerikalne in socialistične ter postavila v ozadje slogaške taktike preteklosti, nadomestila rodoljube z bojevniki in organizatorji, z novim volilnim redom pa razširila organizacijo med široke množice in končala prvaštvo.

Nov čas je z novimi nalogami rodil v Brežicah nov delavni rod, ki se je vključil v stvarni celjski program dr. Iv. Dečka ter zaključil rodoljubje, za katero je vprašal že sodobnik:

A ljudstvo, kake Ti imaš opravke?
Ti delaš, moliš, hodiš za procesijo
Ti vpiješ: Slava! — in plačuješ davke.

Mlado brežiško delovno skupnost so sestavljali zlasti zdravnik J. Strašek, knjigarnar L. Schwentner, notar Fr. Firbas, tajnik posojilnice B. Kunej, brivec J. Holy, posestnika A. Levak in M. Balon ter njihovi sodelavci Ig. Zupan, Fr. Lipej, Ig. Poljanšek, J. Šetinc, M. Schmirmaul itd. Povezani z drugimi, zlasti celjskimi Slovenci, so se zavedali, da »Slovenci včasih zmagajo, če jim vlada ni nasprotna pri okrajnih ali občinskih volitvah, včasih si tudi ustanovijo društvo ali posojilnico, odprejo štacuno ali tiskarno, izdajo knjigo ali časopis slovenski...«, kar pa je bilo premalo, ko je šlo za prevzem slovenske narodne posesti in je bil zaradi tega za slovenstvo važen vsak slovenski človek.

Slovensko narodno posest so ogrožali Nemci zlasti z načelom tako imenovanega nemškega posestnega stanja slovenještajerskih mest in trgov, ki so jih z vlado smatrali za večno nemške in kjer so odrekli Slovincem pravico do posesti, uradniških mest, trgovin, obrti in šol. Proti temu zastopajo mladi stališče... da so slovenještajerska mesteca, n. pr. Brežice, gospodarsko navezana na Slovence. Lastnih zemljišč meščani nimajo, vsaj ne toliko, da bi mogli od njih živeti. Zaradi tega živi meščan od tega, kar mu da zaslužiti prezirani Slovenec. Slovensko narodnost in slovenski jezik meščan prezira, ali slovenskega denarja se ne brani. Kadar gre za denar, se meščan celo toliko poniža, da govori slovensko. Apostoli nemštva bi namreč morali umreti od lakote, ako ne bi imeli kruha, ki jim ga daje slovensko kmetско ljudstvo. V slovenještajerskih mestih in trgih živi nekaj trgovcev, nekaj obrtnikov in nekaj gostilničarjev; večjih obrti ali tovarn ni. Od tega, kar dajo tem meščanom zaslužiti v kraju samem stanujoči uradniki, bi niti desetina meščanov ne mogla shajati. Kmet živi krčmarja, pri katerem obstaja sam in s svojo živino; trgovec, kjer kupuje blago za obleko in kolonialije, ter obrtnika, pri katerem naroča orodje. Ko bi slovenski kmet prenehal zahajati k njim, bi se vsi ti kraji izpraznili, ker bi ljudje v njih ne mogli več živeti. Pa toliko radikalnih sredstev Slovincem še ni treba uporabljati. Kajti v vsakem od teh krajev živijo tudi obrtniki, trgovci in krčmarji, ki se priznavajo za Slovence, ali bi se priznavali, če bi se svojih velikonemških sosedov ne bali. Treba je samo, da Slovenec, ki dá v trgih ali mestih kaj zaslužiti, gleda na to, komu da zaslužiti. Treba je gledati, kako postopajo meščani pri volitvah, v kakšnih društvih so. Meščan, ki je član ali celo odbornik podružnice Schulvereina ali Südmarke, je naš narodni sovražnik, če tudi ob kaki priliki prizna upravičenost naših narodnih teženj. Vsi taki sovražijo in zaničujejo Slovence in slovensko narodnost in zaradi tega moramo pustiti v miru njihove krčme, prodajalnice in delavnice ter

hoditi k tistim, ki so naše narodnosti ter se je ne sramujejo, temveč se je zavedajo in jo kažejo z glasovanjem za narodne može pri volitvah, s podpiranjem narodnih društev, predvsem pa z vzgojo otrok v slovenskem jeziku in duhu ter z javnim občevanjem v slovenskem jeziku...

To je bilo novo pojmovanje narodnostnega boja in nov stvarni program. Če je do tedaj brežiški Posavčan terjal slovensko šolo ali slovensko uradovanje za posavskega kmeta, ki drugega jezika od doma ne zna in ki mu slovenščina v šoli ter uradu pripada na temelju prirodnega prava in ustavne narodnostne enakopravnosti, gre pri novem pojmovanju narodnostnega boja za uveljavljanje slovenskega meščanstva ter za njegovo usposobljenost, da bi moglo stopiti kot nov družben razred ob stran slovenskemu kmetu, ki je do tedaj razredno sam predstavljal slovenski narod. Nova brežiška posojilnica 1895 v sklopu celjske Zveze slovenskih posojilnic, nova podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda kot protiutež Schulvereinu, poživiljena čitalnica in bralno društvo ter podrobni razvid vsake tudi najbolj skromne upravne, gospodarske ali kulturne postojanke so temelji za delo novega mladega rodu, ki začinja zlasti z učiteljstvom v slovenskem časopisju tudi redno poročati o razmerah v brežiškem Posavju. Na podobnih temeljih organizirano delo ter časopisna poročila so povzročila, da se je dotedanje krajevno in pokrajinsko narodno delo, ki je bilo pod osebnimi vplivi prvakov, končalo in se strnilo v enoto vsega slovenskega političnega življenja. Ko stopijo prvaki v ozadje, se zaostri tudi boj proti pokrajinskemu in prvaškemu štajercijanstvu, ki se ga je oprijelo nemštvo, da bi zaviralo z njim slovensko gospodarsko in kulturno osamosvojitve, ko je začelo propagirati med Slovenci novo štajercijansko stranko.

Značilnost novih in poživiljenih organizacij je razširitev dela od gojitve družabnosti in deklarativnega izražanja volje in potreb po slovenščini v javnosti k nakazovanju in reševanju nadrobnih vprašanj. Ko zahtevajo Nemci v Brežicah samostojno nemško ljudsko šolo namesto dosedanje skupne v enem poslopju v pritličju in utrakvistične nemško-slovenske v prvem nadstropju — ugotovijo Slovenci, da živi v Brežicah samo ena sama učenka, ki slovensko ne zna, ter dosežejo na Dunaju razsodbo, da Brežice ne potrebujejo nove nemške šole, ker imajo zanjo premalo nemških otrok. Vzporedno s tem ugotavljajo n. pr., da sta od Sevnice do Brežic na štajerski strani Save samo dva zdravnika, oba Nemca, in postavijo zahtevo po slovenskem zdravniku v Vidmu; ko poudarjajo počasnost brežiške požarne brambe, ji odrekajo pravico do samonemškega poveljevanja; propagirajo samo slovenske napise na pismih in poštnih pošiljkah v slovenske pokrajine; opozarjajo okrajno učiteljsko društvo v Kozjem, da še ni član Zveze slovenskih učiteljskih društev; se norčujejo iz pravopisnih in slovničnih napak na nemških vabilih, ki so jih razpošiljala štajercijanska nemškutarska društva; odklanjajo medsebojno pomoč in sodelovanje slovenskih in nemških organizacij ter zavračajo nemške tiskovine in nemške zapisnike s slovenskimi strankami na brežiški sodnji.

Starejše organizacije v Brežicah in mlajše, ki se na prehodu XIX. v XX. stoletje ustanovljajo med Sotlo in Savo, nadzorujejo dejansko narodnostno življenje uradništva, društev in gospodarstva ter razglašajo narodne grehe posameznikov proti slovenstvu na zborovanjih, v časopisju ter v pritožbah na oblasti. Začnejo tudi obsojati izkoriščanje delovnih ljudi, ko n. pr. opozarjajo oblast na zdravstveno težke razmere delavk v nemški Matheisovi trgovini z jajci, kjer proglašajo delavke za bele sužnje; zaslužile so v skladišču jajc dnevno po 1 krono in 20 vinarjev, delale od 7. ure zjutraj do 7. ure zvečer, hodile v službo 1 do 2 uri daleč ter opravljale delo, ki zlasti poleti škoduje pljučem, da jih mnogo oboli. Podpirajo težnje trgovskih pomočnikov za počitek ob nedeljah popoldne, ki jim ga mnogi nemški trgovci niso privoščili, pri občinskih volitvah pa poudarjajo potrebo po narodnem in izobraženem, četudi ne bogatem županu.

Novo nadrobno slovensko delo je pokazalo sadove v uspešnih podeželskih občinskih volitvah, v vedno bolj splošni rabi slovenščine v uradovanju občin, v novem slovenskem predstojniku brežiške sodnije ter v imenovanju slovenskega šolskega nadzornika za brežiški okraj. Vzglendo sta pri tem delovala župana Martin Pajdaš v Pleterju in Janez Gabrič v Brezju, ki sta načelno pošiljala vsak nemški dopis brežiške sodnije deželnemu sodišču v Gradec s prošnjo za slovenski prevod; brez tega da namreč županstvu ni razumljiv in ga ne more rešiti; sodniji v Brežicah pa sta v takih primerih pošiljala pismeno prošnjo za slovensko dopisovanje. Podobno sta postopala tudi z nemškimi dopisi okrajnega glavarstva in drugih oblasti. Ko je vedno več županov posnemalo vzgled Gabriča in Pajdaša, je začelo okrajno glavarstvo vabiti na uradne dneve v Brežice župane in stranke, ki niso hotele sprejemati nemških dopisov z utemeljitvijo, da so jim nerazumljivi. Ta vabila pa so naletela na oster odpor pri Slovencih, ki so v vabilih videli nepotrebna pota in izgubo časa, namesto da okrajno glavarstvo ustreže strankam v njihovem jeziku in nastavi slovensko uradništvo. »Posavska straža«, občasno posavsko glasilo, je pozivala prejemnike teh vabil, da jih pošljejo pristojnim ministrstvom na Dunaju ali pa njenemu uredništvu, ki jih je predlagalo slovenskim poslancem za nadaljnje intervencije. Ravnanje brežiškega okrajnega glavarstva je pripeljalo do požitve stikov brežiškega Posavja s slovenskimi poslanci v Gradcu in na Dunaju ter je zainteresiralo za brežiško Posavje najvišje slovenske politične predstavnike in preko njih tudi najvišje avstrijske oblasti.

Do začetka XX. stoletja je slovensko uradovanje prodrlo v vse slovenske posavske občine ter so delno nemško uradovale menda samo še Mostec, Pišce in Videm. Tudi na ljudskih šolah je poučevalo samo zavedno slovensko učiteljstvo, čeprav je bila težava zaradi številnih nezasedenih mest, ker je veljalo brežiško Posavje s Kozjanskim pri učiteljstvu za štajersko Sibirijo. — Vedeti namreč moramo, da v začetku XX. stoletja Dobova, Kapele, Artiče, Sromlje ali Zdole še niso imele pošte in da je še konec XIX. stoletja v Brežicah in okolici mnogo ljudi bolehalo za malarijo! — V Brežicah je prevladovalo nemško urad-

ništvo, bile pa so tudi drugače oblegana nemška utrdba. Proti nemškim uradnikom so organizirali brežiški Slovenci po vzgledu A. Tomšiča v prvih letnikih Slov. Naroda za njihove narodne grehe pravo uradniško spovednico, ki je postala posebno nadrobna in smotrna, ko je 1905 prevzel odvetniško pisarno Gv. Srebreta Ivan Benkovič, ki je 1906—1907 izdajal narodno radikalni dvomesečnik Posavsko Stražo. Iz javnih kritik, zlasti brežiškega uradništva in meščanstva, izvemo, da je frančiškanski samostan v Brežicah dajal naročila nemškim obrtnikom in trgovcem; da so trapisti

Sprevod vseslovenskega sokolskega zleta v Brežicah leta 1906.

v Brestanici 1906 izostali od volitev v okrajni zastop; da so obiskovali brežiško nemško šolo v veliki meri otroci iz kranjskega Čateža in Krške vasi ter dobivali v njej zastopj šolske potrebščine, kosilo in nekaj obleke, kar je prispeval brežiški Schulverein; isto so dobivali revni slovenski otroci od Družbe Sv. Cirila in Metoda ter od brežiških Slovencev; katastrski urad v Brežicah je hotel ostati nevtralen v nemško-slovenskih bojih in je bil zaradi tega brez vsakega napisa; okrajni nadgeometer F. Martini je hotel prositi, da bi se njegovi otroci ne učili slovenščine, kar pa so Slovenci že vnaprej odklonili in se postavili na načelno stališče, da mora priseljenc v vsem slediti narodnostni okolici, kjer živi; ker pa je bil izven uradnih ur tudi trgovec s perutnino, so opozarjali oblast, da je njegov urad pogosto podoben kurniku, ki je brez nadzorstva; brežiški nemški župan A. Faleschini je bil na visoki šoli v Gradcu član slovenskega akademskega društva »Triglav«; urar Rihard Kniewasser je iz velenemškega razpoloženja postal protestant; načelnik brežiške obrt-

niške zadruga, klepar in krčmar Henrik Klabutschar, ni hotel znati slovensko; Viktor pl. Steeb, novi praktikant na okrajnem glavarstvu, ni znal slovensko pisati in spade nazaj med Nemce; nemški odvetnik Janesch piše nemogočo slovenščino, n. pr. za prevžitek — izgovor, za kupovalka — kupčica itd.; Lojze Zorčič, krojač na Trebežu, je za nemško agitacijo dobil od trgovca Matheisa sukнено obleko za sebe ter svileno ruto za ženo; občina Mostec je imela še vedno hišne tablice z napisom »Brückl«; sodnijski kanclist Woschitschko je navajal stranke, da so v sirotinjskih zadevah sestavljale pobotnice in druge listine v nemški odvetniški pisarni; slovenščine nezmožni poštni nameščenci so prevzemali in dostavljali nerazumljive slovenske brzjavke, brežiška občina je prepustila občinsko dvorano za protestansko bogoslužje; samostojni kandidat pl. Moscon iz Pišec ne more zastopati Slovencev, ker je bil v graškem deželnem zboru poslanec in član nemške liberalne stranke graščakov, ker je glasoval v brežiškem okrajnem šolskem svetu proti Slovincem, ker ni bil v okrajnem zastopu na strani Slovencev in ker je razpečaval »Štajerca«, glasilo nemškutarjev itd. Tovrstna javna kritika je stavila osebno narodnostno in npravstveno življenje v središče javnosti, jemala osebni ugled uradništvu, poslovnim trgovcem ter obrtnikom in navajala podeželje k slovensko zavednim po geslu: Svoji k svojim!

Najbolj smotrni napad pa so izvedli brežiški Slovenci na stebre posavskega nemštva, na okrajno glavarstvo in na mestno občino Brežice. Razmerje med okrajnim glavarstvom in Slovenci je bilo napeto, ker so Slovenci ostali v manjšini pri volitvah v okrajni zastop brežiški, ko je okrajno glavarstvo v volilnem imeniku protežiralo nemško veleposestvo, kar je odločilo nemško zmago. Pa tudi drugače si okrajni glavar J. Vistarini ni znal pridobiti ugleda. Hotel je biti prijazen Nemcem in Slovincem, tako da je šel o njemu glas, da je v enem žepu nosil nemške schulvereinske in v drugem slovenske cirilmetodarske vžigalice; v slovenski družbi je segal po slovenske, v nemški po nemške — če se ni zmotil.

Poleti 1906 je vihar s točo opustošil kulture v občinah Pilštanj, Drensko brdo, Virštanj, Buče, Lastnič in Kozje. Za pomoč oškodovancem je država poslala denarno pomoč v znesku 60.000 kron, ki jih je osebno razdelil okrajni glavar sam. Prejemnik podpore je potrdil prejem denarja na pobotnici, ki jo je sopolpisoval krajevni župan. Izkaz denarja, ki ga je predal okrajni glavar namestništvu v Gradec, pa se ni strinjal z vsoto denarja, ki so ga prejeli oškodovanci, se pravi, da okrajni glavar stvarno ni izplačal tistih vsot, ki so bile podpisane na pobotnicah. Proti temu so Slovenci ostro nastopili ter dosegli, da je bil okrajni glavar upokojen, na njegovo mesto pa je bil imenovan narodnostno tolerantni grof Valter Attems; obenem je namestništvo izdalo naročilo, da izplačuje za naprej podobne podpore davčni urad po naročilu okrajnega glavarstva. Vistarinijeva afera je razburkala zlasti podeželje. Brežiško mesto pa je razgibala zadeva z brežiško policijo. Slovenci so namreč dognali, da je bil občinski tajnik in oster nasprotnik Slovencev Schallon prej večkrat kaznovan zaradi pretepa, da pogosto neupravičeno nosi oficirsko sabljo

Beri!

Daj naprej!

Svoji k svojim!

Bratje to-in ostran Save ter Sotle! Kadar greste v Brežice,

spomenite se krvavih dogodkov v septembru 1908. zlasti 20. septembra 1908.

Naši trgovci so: tvrdka Uršič & Lipej, tvrdka Jos. Boecio (preje Varlec), tvrdka Jos. Ferencak (preje Zevnik), tvrdka Ivan Vidmar, tvrdka Balon & Schweiger, lesna trgovina, delniška družba združenih pivovaren Zalec in Laški Trg (zaloznik piya g. Al. Schweiger).

Naši gostilničarji so: Narodni Dom (najemnik g. A. Kostomaj), mesarja g. Gröbusek in A. Klavžar.

Naši zavodi so: Posojilnica in hranilnica v Brežicah (Narodni Dom).

Naši obrtniki so: brivec Jos. Holy, čevljarja St. Cipek, klepar Ig. Zalokar, klobučar Fr. Lebar, kovač Anton Ferencak, krojač Mihael Novak, lončar Jos. Mastnak, medicar in svečar M. Hierländer, mizarja Frid. Medved in Franc Resnik, pek Ig. Polanšek, slikar Franc Sikosek, sedlar Franc Kralc, sodar Franc Pipan, tesar Ivan Krofl.

Protislovensko gonjo vodita: lekarnar Hans Schniderschitsch (Znidaršič) ter Doktor Hans Janesch.

Protislovensko gonjo podpirajo: Nemška hranilnica v Brežicah (Sparcasse Rann), trgovec Adolf de Costa (ima podružnico v Jesenicah na Dolenjskem), trgovec Janez Pinteritsch, veletrgovina Franz Matheis, trgovec Leonard del Cott, trgovca z lesom Anton Faleschini ter Adolf Gabritsch.

Središča protislovenske gonje so: gostilna »Deutsches Heim« pri črnem orlu (najemnik Dengg), gostilni Kolenc in Gabritsch (pri mostu), gostilna Varlec (pod graščino), gostilna Kladošek nasproti Hotela Adamus, hotel Adamus in gostilna Drušković (nasproti amostanu).

Protislovenske gonje se udeležujejo: brivec Pajdasch, čevljarja Zesser in Sollner, klepar H. Klabutschar, kolar Vimpolšek, krojača Zörner in Grazer, kovač Stipčić, klobučar Deretič, mizar Jos. Klabutschar, urar R. Kniewasser (protestant), sedlar Fr. Kalb, tesar Adolf Gabritsch.

Na čelu protislovenske gonje je mestna občina Brežice, ki ima v službi zloglasno **policijo**, večkrat celo radi hudobilstev predkaznovane ljudi, teh ljudi se mestna občina Brežice poslužuje za preganjanje Slovencev, zlasti kmečkih fantov. **Ogibajte se jih!**

Slovenci, zapomimo si svoje prijatelje in sovražnike! **Slednji so lačni naših novcev, žejni naše krvi!**

Svoji k svojim!

Crna zemlja naj pogrezne tega, kdor odpada!

Velik protestni shod

se vrši

Brežicah, „Narodni dom“

y nedeljo 11. oktobra 1908. pop. ob 3 uri.

Somišljeniki! Pridite vsi, da nas bo kot listja in trave!

Obrni!

in kapo ter da je naročil policajema pred veliko sokolsko slavnostjo 1906 vaje v streljanju s 25 cm dolgimi revolverji. Mestno policijo v Brežicah sta sestavljala dva stražnika, oba huda nasprotnika Slovencev; prvi je bil prej večkrat sodnijsko kaznovan zaradi tatvine in težke telesne poškodbe, drugi zaradi pretefov in ponarejanja kovanega denarja. Z interpelacijo na notranje ministrstvo so Slovenci sicer dosegli preiskavo o poslovanju vseh treh, niso pa mogli doseči osebnih izprememb. Posedujoče kroge pa je vznemirilo slovensko odkritje o poslovanju brežiške mestne hranilnice, ki je pokazalo, da ni urejeno jamstvo mestne občine za hranilnico in da se ta zaradi tega niti ne bi smela imenovati mestna. Nadalje je bila vrsta posojil dovoljena, brez zadostnih jamstev in samo zaradi nemškega ali štajercijanskega mišljenja prisilcev. Tako je bil n. pr. sedež brežiškega nemštva, »Nemški dom«, Mestni hranilnici več dolžan, kot je znašala njegova vrednost, ter bi po zakonu moral prijaviti konkurz. Tega pa ni storil, ker je računal s pomočjo Súdmarke; s posojili Nemškemu domu se je vodstvo hranilnice pregrešilo proti hranilniškim pravilom in zakonitim hranilniškim statutom. Slovenska odkritja o Vistariniju, mestni policiji in mestni hranilnici so v veliki meri končala zlasti na podeželju razširjeno miselnost o nemškem gospodu, ki da je neoporečen, da ve več od Slovencev in je gospodarsko nad vse trden, kot je bil nekdanji graščak. Gospodarsko brežiškega nemštva Slovenci s tem sicer niso mogli omajati, vendar so dvignili vero v slovenske organizacije, zlasti v posojilnico.

Vse večja radikalizacija narodnostnih bojev se je izražala v zunanjem poudarjanju narodnosti, zlasti kako posameznik svojo narodnost tudi gmotno podpira. Narodne obrambne organizacije, Družba sv. Cirila in Metoda, Schulverein ali Súdmarka, so pridobile proizvajalce in trgovce, da so opremili posamezne prodajne predmete z njihovimi znaki, trobojnicami, gesli za narod ali društvo; od prodanih predmetov so plačevali določene odstotke ustrezni narodni obrambni organizaciji in propagirali blago med kupci, da so se z njim narodnostno ali politično opredelili. Tako je družba sv. Cirila in Metoda — podobno Schulverein ali Súdmarka — zalagala slovenske trgovine z vžigalicami (z napisom: »Mal položi dar domu na oltar« na prvi in »V korist Družbe sv. Cirila in Metoda« na drugi strani), svečami, klejem, črnilom, drožami, platnom, broškami, zapestnicami, čajem, rumom, tolstovrško slatino, milom, peresi, čistilom za čevlje in razglednicami; za pošto je poleg uradnih znamk izdala narodnostne kolke in občina Artiče je sklenila, da kolkuje z njimi vsak svoj dopis. V gostilnah so bili narodni računski listki ter nabiralniki, ki so kazali o narodnostni pripadnosti gostilne in družbe, ki so se pri plačilu spomnile narodnih obrambnih organizacij. Prišlo je v navado, da daruje v narodni namen vsaka vesela družba. Ko so n. pr. na Štefanovo 1910 napravili Mastnakovi iz Brežic izlet k Radanovičevim v Slogonsko, je mlada Lojzika Mastnak poslala nabrani denar Družbi sv. Cirila in Metoda z naslednjim dopisom:

Berite!

Pozor!

Dajte naprej!

Zavedni Slovenci in Slovenke!

September 1. 1908. je ovekovečen v tužni zgodovini slovenskega naroda.

V Ptaju je zborovala slovenska šolska družba sv. Cirila in Metoda; mirne udeležence je tolovajsko napadla tolpa nemškutarjev, nabujkana od najgršega časopisa na svetu »Stajerca« in nemških časopisov. Naše poštene kmete se je pretépravalo do krvi pred očmi policije; celo denar se jun je pri belem dnevu oropalo! Naše žene se je osuvalo in opljuvalo!

V Celju in Mariboru je ista tolpa ravno tako divjala zoper našo kri, več kmečkih fantov, tudi deklet je teško ranjenih! Mestna policija je povsod mirno gledala to divjanje.

V Brežicah se je osnoval odbor nemškutarjev, ki z denarjem podpira protislovensko gonjo; tudi je nekaj nemškutarjskih Brežičanov slo v Ptuj, Celje in Maribor napadat Slovence.

Ni čuda, da je slovenske Kri zavrela!

V Ljubljani in drugod so se pojavili med ljudstvom nemiri, zahtevajoč zadoščanja za nasilstva nemškutarjev na Stajerskem. Toda vojaštvo (pešpolk z nemškega Stajerja in dragonce) se je poslalo nad mirne demonstrante.

Dne 20. septembra 1908. je v Ljubljani nemško vojaštvo streljalo na slovenske delavce in kmete ter mlade dijake.

O, grozota! Dva mladeniča sta na mestu bila ubita, osem teško ranjenih, nebroj pa lahko ranjenih!

Nedolžno kri pije slovenska zemlja. Vse ljudstvo brez razlike strank po vseh slovenskih deželah se giblje in pripravlja na boj proti skupnemu sovražniku.

Vzdrami se, slovenski narod!

Pokaži, da sam hočeš gospodariti na domači grudi!

Proč s tujstvom povsod!

Proč s tajnimi uradniki, ki nas ne razumejo, nimajo srca za nas!

Proč z nemškutarjskimi trgovci in obrtniki; z denarjem našim podpirajo protislovensko gonjo in se sami ali po svojih uslužbencih udeležujejo divjanja zoper nas.

Proč z nemškutariljo povsod!

Slovenski govorite v vseh uradih!

Le slovenski dopisujte z uradi!

Le slovenske odloke sprejemajte od političnih, davčnih in drugih uradov!

Biti slovenske Kri bodi Slovincu ponos!

Kdor se naprej podpira nemške trgovce in obrtnike, tega moramo izobčiti iz slovenske družbe, ta ne more biti več pristaš kake slovenske stranke.

Kdor je kaj dolžan nemškim pijavkam, vrne naj jim; naši denarni zavodi in trgovci mu bodo pomagali!

Posnemajmo naše brate Kranjce in Čeha, ki z veliko metljo pometajo te smeti!

Imamo mogočno prijatelje na severu in jugu; ne bojmo se nasprotnika!

Slovenska večina Avstrije mora priti do moči; Avstrija mora biti slovenska ali pa je ne bo!

Možje in žene, mladeniči in mladenke! Vsi na krov!

Razvijmo naš slovenski prapor in naprej do zmage!

Obrni!

MOHNIČKA TISKARNA V ZAGREBU.

Na dan sv. Štefana
nam bila je prilika dana
smo v Slogonsko se podali
se v mali družbi pri Radanoviču zbrali
smo pili in peli
se dobro imeli
se prav radovali
Družbi pa 8 kron nabrali.

To je bila cena za tri pare povprečnih čevljev. Enako je Sticker na pogrebu Miloša Balona 18. februarja 1911 zbral za isti namen 66 kron. Istočasno pa je M. Hočevar v Krškem zapustila Schulvereinu 50.000 kron ter je Südmarka z enako vsoto podprla nemško obrtno društvo v Brežicah. Množično so Slovenci proslavljali s kresovi in petjem narodni praznik, dan sv. Cirila in Metoda, Nemci pa kres. Brežiška trgovina Uršič & Lipej je 1906 založila poseben slovenski brežiški znak v korist Družbe sv. Cirila in Metoda, v obliki lipovega peresa s tremi cvetovi v naravnih barvah; srednji cvet je imel tri glavice, ki so bile belo, modro in rdeče emajlirane. Brežiški slovenski znak je bil izdelan v treh oblikah: za žensko brošo, moško manšetno sponko in za znak nad gumbnico. Njegovi nosilci in nosilke so propagirali slovenske Brežice povsod, kjer Slovenci žive. Z znaki ter prodajo ali nakupom predmetov za narodna obrambna društva so se morali narodnostno opredeliti zlasti trgovci, obrtniki, gostilničarji, uradniki in nameščenci sploh. K zahtevi XIX. stoletja po uvedbi slovenščine v urade in šole se je sedaj pridružila nova notranje-narodna zahteva, da kupuje posameznik samo pri sonarodnjaku ter da svojo narodnost tudi javno manifestira.

Vzporedno z akcijo »Svoji k svojim« se je širila tudi mreža slovenskih organizacij. Posojilnica je 1904 omogočila Narodni dom z restavracijo in prostori za slovenska brežiška društva in za slovenske prireditve, ki so imele do tedaj svojo streho na istem mestu v prostorih hotela Klembas. Istega leta so odprli Nemci Nemški dom (Deutsches Haus), na pobudo mladega zdravnika Jos. Straška pa je bil ustanovljen brežiški Sokol. Novi Sokol je znal iz Narodnega doma razviti kulturno središče za vse brežiško Posavje do Brestanice, Bizeljskega in Čateža. Sokolske gledališke predstave sta dvignila zlasti Benjamin Kunej in Jos. Holy, ki je spisal in vigral lepo vrsto veselih iger (Sluga gospoda stotnika, Amerikanski brivec, Port Arthur, Zobozdravnik) ter režiral Finžgarjevega Divjega lovca, Govekarjevega Desetega brata in vedno priljubljene Novice berite! Sokolske prireditve so redno privabljele tudi Hrvate iz Samobora in Zagreba, na kulturno življenje Brežic so vplivali ne samo z godbo, temveč tudi s programi, tako da so zlasti na koncertih prevladovala hrvatske točke. Sodelovanje brežiškega Posavja in sosednjega Hrvatskega je šlo tako daleč, da so se dnevi prireditev to in onostran Sotle medsebojno upoštevali; 1907 je n. pr. gasilsko društvo v Brestanici preložilo slavnost razvitja nove društvene zastave zaradi sokolskih slavnosti v Zagrebu. Matica Hrvatska je imela v Leopoldu Levstiku v Krškem uspešnega poverjenika za Brežice in Krško.

Slovenci!

All ste res hlapci Nemcev?

Dne 14. junija l. 1914. so nas Nemci pognali iz Brežic! Poklicali so proti nam celo kompanijo žandarjev z nasajenimi bajoneti, niso nam privoščili, da bi se na svoji lastni zemlji, s svojim lastnim denarjem mirno zabavali!

Na čegavi zemlji pa se brežiški Nemci zabavajo? Na slovenski! S čegavim denarjem se zabavajo? Z našim, ki jim ga mi nosimo v njihove trgovine in gostilne!

Kateri zaveden Slovenec bi mogel torej še naprej podpirati svoje sovražnike? Nobeden več! Hlapčevsko dušo ima v sebi tisti, ki poljublja roko, ki ga tepe! Pokažimo, da smo res slovenski meščani, slovenski kmetje!

Nobeden brežiški Nemec ne zaide nikdar v slovensko gostilno, ne kupi nikdar v slovenski trgovini ali pri slovenskem obrtniku. Oni sami nas učijo, da jim moramo vrniti enako z enakim!

Slovenci! Oglbajte se nemških trgovin in gostiln v Brežicah ko hudč križa! Slovenska noga ne sme več prestopiti nemškega praga! Ne dajte se premotiti s sladkimi besedami! V obraz se Vam Nemec prilizuje, ko pa ima vaš denar v žepu, se vam pa smeji in vas zaničuje!

Slovenci: Ne pozabite nigdar, da so naši ljudje v Brežicah edinole:

Trgovci: Uršič & Lipej, T. Vidmar, A. Bučar, J. Boecio, A. Umek, V. Grabner (blizu kolodvora).

Gostilničarji: A. Schweiger (Narodni dom), Fr. Pečnik (Klanžer), S. Grobušek, A. Koštomaj; pri kolodvoru: A. Volčanšek, Fr. Zorko, V. Grabner, J. Krulc.

Mesarja: J. Pečnik, J. Grobušek.

Obrtniki: Brivec J. Holý, čevljarja Št. Cipek in J. Veršec, klepar J. Zalokar, klobučar Fr. Lebar, kovač J. Vogrinc, krojač Miha Novak, lončar S. Mastnak, mizar Fr. Resnik, peka J. Poljanšek in J. Poljšak, slikar Fr. Sikošek, sedlar J. Krulc, sodar Fr. Pipan, ključavničar Fr. Pinterič.

Slovenci! Pijte le pivo Delniške pivovarne (zalagatelj A. Schweiger)!

Slovenci! Nalagajte svoj denar le v Posojilnici v Brežicah!

Ta list naj visi v vsaki slovenski hiši, naj vedno opominja vsakega Slovenca na njegovo narodno dolžnost!

S svojimi prireditvami je Sokol zasenčil delo Čitalnice, ki je prevzela novo nalogo in ustanovila 1908 javno ljudsko knjižnico. 1906 ustanovljeno društvo z narodno radikalnim in kmetским programom »Sava« pa je prevzelo vse politično delo v mestu in na podeželju. Začelo ga je v ozki povezavi s podeželskimi župani, ki jih je uspešno vključilo v boj proti štajercijanstvu, za slovensko uradovanje in gospodarsko osamosvojevanje; ni se mu pa posrečila ustanovitev okrajne slovenske županske zveze, ki bi bila protiutež okrajnemu glavarstvu. Z nejasno utemeljitvijo bojkota nemških Brežic pa je bojkotiralo brežiško volitve, čeprav so Slovenci vladali v Zakotu, predmestni brežiški občini.

Slavnost vseslovenske sokolske zveze 1906 v Brežicah je bila največja slovenska brežiška manifestacija (sl. 1) pred letom 1914, ki je pokazala, da stoji za brežiškim Posavjem ves slovenski svet ter številni Hrvati in Srbi, tako da je imela v precejšnji meri tudi jugoslovanski značaj. Tej manifestaciji so sledili v velikih množinah letaki Svoji k svojim!, ki so bili sicer takoj zaplenjeni, a so se trajno izdajali vse do izbruha prve svetovne vojne. Politična cepitev na liberalno in klerikalno slovensko stranko je zajela le podeželje, Brežice pa so ostale nevtralna tla, kjer sta obe stranki skupno nastopali. V zvezi z nemško brežiško gasilsko slavnostjo 9. junija 1907 so bile v Brežicah prvič izobešene slovenske zastave, ki so bile drugače prepovedane.

Propaganda »Svoji k svojim!« je bila uspešna; z njo so se pomnožile vrste slovenskih trgovcev ter obrtnikov, tako da so mogli zadovoljiti vse potrebe v Brežicah in na podeželju (Videm, Zdole, Sromlje, Pišece, Kapele, Bizeljsko, Dobova); v Brežicah so močno tekmovali z nemškimi, ki so bili na podeželju vedno bolj redki (n. pr. na Zdolah). Za stavljenje in nakupovanje hiš v Brežicah je bila s pomočjo Posojilnice 1907 ustanovljena stavbna zadruga »Lastni dom«, medtem ko so nastale nove posojilnice na podeželju v Brestanici, Artičah, Zdolah, Bizeljskem, na Vidmu, v Kapelah in v Dobovi; nekatere od teh so bile ustanovljene sicer iz Gradca, a so pod vplivom Slovenca And. Žmavca uradovale slovensko. Težke posledice trne uši v posavskih vinogradih so bile premagane poleg drugega z zelo uspešnim in vidnim vinogradniškim delom vinarskega strokovnjaka, Slovenca I. Balona na Bizeljskem, ki je vprav z obnovo vinogradov širil med vinogradniki slovensko zavest. B. Kunej je ustanovil vinarsko zadrugo za brežiški okraj in s pomočjo krajevnih posojilnic je nastala vinorejska zadruga za Bizeljsko, Pišece in Sromlje. Ko je 1906 na dan proslave otvoritve novega mostu čez Savo in Krko Severin Koprivec iz Artič strgal v Brežicah frankfurtsko zastavo in bil zaradi tega sodnijsko kaznovan na 2 meseca zapora, so brežiški Slovenci ustanovili tako imenovani narodni sklad za podporo rodbin, ki so trpele v zvezi z narodnostnim delovanjem redilcev. Celotna narodna gospodarska in politična organizacija je omejevala nemštvo na Brežice, kjer pa so Nemci trdno držali svojo premoč in onemogočili vse poizkuse Slovencev, da prodrejo v njihove gospodarske ustanove.

Volitve v dunajski državni zbor 1907 so pokazale stanje sil, ki jih je razvilo novo radikalno delo. Izven Brežic je samostojni štajercijanski

Hrvati!

Jeste li zbilja robovi Nijemaca ?

Dana 14. lipnja o. g. su nas Nijemci prigodom sokolskog sleta braće Slovenaca potjerali iz Brežica. Poslali su protiv nas cijelu kompaniju žandara sa nataknutim bajunetama. Nisu nam priuštili da se na slovenskom tlu sa vlastitim novcem mirno zabavljamo.

Na čijem tlu se Nijemci zabavljaju? Na slovenskom! S čijim novcem se zabavljaju? S našim! kojega im mi sami nosimo u njihove trgovine i gostione!

Koji čestiti Hrvat bi mogao podupirati svoje neprijatelje? Nijedan!

Robsku dušu imade onaj, koji ljubi ruke onomu, koji ga tuče! **Dokazimo, da smo Hrvati i da smo vjerna i iskrena braća.**

Nijedan bežički Nijemac ne zalazi nikada u slovensku gostionu, ne kupuje nikada u slovenskoj trgovini ili kod slovenskog obrtnika. Oni nas sami podučavaju, da im moramo vratiti milo za drago.

Hrvati! Ne idite u njemačke trgovine i gostione u Brežicama i bježimo od njih kao vrag od tamjana. Hrvatska noga nesmije više prestupiti praga nijednoga Nijemca! Ne dajte se mamiti slatkim riječima, jer Nijemac u obraz se laska, a kad ima Vaš novac u džepu, onda Vam se smije i prezire Vas.

Hrvati! Ne zaboravite nikada, da su pravi sovenci u Brežicama:

Trgovci: Uršič i Lipej, I. Vidmar, A. Bučar, A. Boecio, A. Umek, V. Grabner (blizu kolodvoza).

Gostioničari: A. Schweiger (Narodni dom), Fr. Pečnik (Klauzer), S. Grobušek, A. Kostomaj pri kolodvoru: A. Volčanšek, Fr. Zorko, V. Grabner, J. Krulc. Mesari: I. Pečnik, I. Grobušek.

Obrtnici: brijač J. Holy, postolar Franjo Cipek i S. Veršec, limar I. Zalokar, klobučar Fr. Lebar, kovač I. Vogrinc, krojač Miha Novak, lončar I. Mastnak, stolar Fr. Resnik, pekar A. Poljanšek i I. Poljšak, soboslikar Fr. Sikošek, sedlar J. Krulc, bačvar Fr. Pipan, bračvar Fr. Pinterič.

Hrvati! Pijte pivo iz Delniške pivovare radničke skladište A. Schweiger.

Hrvati! Ulažite svoj novac u Posojilnicu u Brežicah!

Ta objava neka bude u svakoj hrvatskoj kući na vidljivom mjestu pričvršćena, da opomunje svakog Hrvata na njegovu narodnu dužnost.

agrarec Moscon dobil večino samo v domačem kraju v Pišecah, kjer so Slovenci dosegli nad polovico Mosconovih glasov; omembe vredni štajercijanski manjšini sta bili še v Globokem in na Bizeljskem, tako da je nemštvo v celoti z manj kot 5% glasov nehalo v brežiškem Posavju predstavljati politično moč. Kot novo politično gibanje je nastopila socialna demokracija, ki je dosegla absolutno večino na Velikem Obrežu ter precejšnje manjšine v Zakotu in na Vidmu. Pri volitvah v mestno skupščino 1911 so dobili Slovenci v Brežicah 55 in Nemci 144 glasov. Se pravi, da je bilo narodnostno brežiško slovenstvo in nemštvo v celoti tudi vključeno v slovensko in nemško politično gibanje ter da je štajercijanstvo v mestu Brežice izgubilo tla, ko je postala narodnostna zavest enaka politični. Tako je v dveh rodovih ustavnega življenja narodnostni boj izoblikoval političnega Slovenca in končal pokrajinsko historično štajercijanstvo.

Socializem je ostal vodstvu brežiških Slovencev tuj, ker so gledali v narodnostnem boju boj za slovenski jezik, za uradniško mesto in za slovensko podjetje in pa, ker so v njem klerikalni Slovenci poudarjali proti štajercijanstvu kmetsko, drugače pa cerkveno vprašanje. V gospodarsko malo razvitem brežiškem Posavju so slovenski voditelji videli n. pr. v rudarskih štrajkih trboveljskih premogarjev predvsem politično zadevo Celja in so, n. pr. zaradi nemškega napisa Heil, na majniški delavski veselici 1906 v Šmarju pri Sevnici enačili socialno demokracijo z nemštvom. Socialnodemokratski program resnične narodnostne avtonomije je bil za slovenske liberalce premalo radikalen, kulturna in zlasti verska načela socialne demokracije pa so za klerikalne Slovence predstavljala radikalno izdajo liberalizma. Da je socialna demokracija politično in narodnostno zajela delavstvo, ki mu volilni redi XIX. stoletja niso dopuščali političnega uveljavljanja, ter da je bil s socialno demokracijo — potem ko je brežiška slovenska organizacija zajela kmeta in meščana — z delavstvom politično in narodnostno aktiviziran ves slovenski narod, tega liberalni in klerikalni Slovenci niso doumeli, podobno kot niso v začetkih ustavnega življenja slovenski konservativci doumeli upravičenosti in nujnosti po liberalnem aktiviziranju meščanstva.

Ko je 1908 po napadu na cirilmetodarje v Ptujju demonstrirala 20. septembra Ljubljana in je vojaštvo streljalo na ljubljanske demonstrante ter usmrtilo Adamiča in Lundra, so se tudi Brežice vključile v enotni slovenski protest ter znova poudarile potrebo po vsestranskem bojkotu brežiških Nemcev. V Zagrebu tiskani letaki (sl. 2 in 3) so preplavili slovensko Posavje in pozivali Slovence v boj proti Nemcem ter ustvarili v Brežicah dvoje svetov, kjer je v veliki meri tudi prenehalo osebno občevanje med Slovenci in Nemci. Prvi kot drugi so strnjevali svoje vrste. Od 730 brežiških Nemcev jih je bilo 1910 153 včlanjenih v Südmarki, se pravi, vsaka nemška rodbina; podobno je bilo s Slovenci in podružnico Družbe sv. Cirila in Metoda. S pomočjo Schulvereina so Nemci postavili 1913 novo nemško šolo, ki se je oddvojila od dotedanje skupne mestne nemške in utrakvistične. Slovensko prodiranje v prihodnosti so Nemci omejili tudi tako, da so zmanjšali obseg mestne občine od dotedanjih 303 ha kar na 159 ha, ki so bili pretežno v nemški posesti.

Zmage balkanskih Slovanov v prvi balkanski vojni nad Turki so Slovence moralno okrepile in Nemce potlačile ter nemško-slovensko nepetost še stopnjevale, kot jo kažeta slovenska sokolska slavnost in nemško kresovanje 1914. V znamenju varstva nemškega posestnega stanja Brežic, kjer se zaradi tega ne bi smela vršiti nobena slovenska manifestacija, je mestna občina sokolsko slavnost, ki je bila napovedana za 14. junij v Narodnem domu v zadnjem trenutku, na predvečer, prepovedala; Slovenci so jo morali preložiti izven mesta na periferijo, na posojilniški travnik, ki ga je bilo treba 14. junija zjutraj še pokositi. Proti temu so brežiški Slovenci med drugim izdali tiskan ogorčen poziv k bojkotu (sl. 4) brežiških Nemcev ter ga posebej naslovili tudi na Hrvate, ki so do Samobora in Zaprešiča gospodarsko precej gravitirali v Brežice. Deset dni za Slovenci pa so nameravali brežiški Nemci praznovati kresovanje (Sonnwendfeier) ob Savi v Vrbini. Ker pa je Vrbina spadala pod Krško, je krška občina proslavo Nemcem v zadnjem trenutku prepovedala, podobno kot Brežice Sokolu v brežiškem Narodnem domu, tako da so jo morali Nemci na dan proslave predstaviti iz podeželja v mesto Brežice na travnik Kolenca, ki je bil zet lekarnarja Žnideršiča, nekdanjega štajercijanskega deželnozborskega poslanca. Priziv na višjo oblast je bil v obeh primerih zaradi kratkega časa brez izgledov.

V tako razvnetih narodnostnih strasteh je Brežice zatekla prva svetovna vojna. Narodnostna obzirnost okrajnega glavarja V. Attemsa je rešila brežiške Slovence pred preganjanji, kot so jih pripravile Slovincem n. pr. v Ptuju, Mariboru, Rušah ali Celju nemške ovadbe. Poleg tega so pomagali Slovincem tudi posamezni slovensko zavedni orožniki med večino nemško mislečih. Tako je n. pr. Franc Aberšek, orožnik na Bizeljskem, odgovoril orožniškemu oficirju, s katerim sta skupaj poslušala pozdravni govor sokolskega staroste Lj. Stickerja hrvatskim gostom na brežiškem mostu 14. junija 1914, na njegovo vprašanje, kaj je Sticker govoril, da mu ne more točno povedati, ker nove slovenščine ne razume dobro. V resnici pa je Sticker govoril, da je slovensko in slovansko stanje v Avstriji takšno, da ga lahko popravi in reši samo potegnjen meč.

Medvojno jugoslovansko gibanje v brežiškem Posavju je doseglo svoj višek maja 1918 na slovensko-hrvatskem zborovanju na Bizeljskem v času, ko se je onostran Sotle vedno glasneje uveljavljal zeleni kader, ki pa tostran Sotle ni aktivno segel.

Z razsulum Avstrije je 1. novembra 1918 prevzel regentstvo v mestu Brežice L. Sticker. Narodnostni boj v zgodovinskem avstrijskem smislu besede se je končal.

Doba brežiških narodnostnih bojev od 1848—1918 je čas, ki z avstrijskim ustavnim življenjem in razvojem slovenskega jezika odpre vprašanje uradnega jezika v javni upravi ter izobraževalnega v prosveti. Vzporedno z jezikovnim vprašanjem pa se poraja z gospodarskim liberalizmom tudi na podeželju slovenski obrtnik, trgovec in podjetnik sploh ter stopi v tekmo s podjetnikom v brežiškem mestu, ki poizkuša v duhu

svoje privilegirane preteklosti vzdrževati osrednji gospodarski in stanovski položaj tudi na okoliškem podeželju. Jezikovno vprašanje je rodilo slovenskega uradnika, učitelja in svobodne poklice; liberalizem pa slovenskega obrtnika, trgovca in posojilničarja, ki organizirajo in vodijo boje za poslovenjenje uradov, sodstva in šol ter za gospodarsko prvenstvo novega slovenskega obrtnika, trgovca in podjetnika v vsem brežiškem Posavju in tako tudi v Brežicah. V teh bojih se je razvilo z uradnikom, podjetnikom in posojilnicami slovensko politično meščanstvo, ki je v boju za gospodarske položaje brežiškega mesta tudi prevzelo vodstvo slovenskega kmeta. Socializem se je v kmetijskem brežiškem Posavju za časa narodnostnih bojev šele pojavil, a se do politične moči ni povzpел.

VIRI

Okvir za poročilo o narodnostnih bojih v brežiškem Posavju sestavljajo: Baš Franjo, K zgodovini narodnostnega življenja na Spodnjem Štajerskem. Casopis za zgodovino in narodopisje. XXVI. Maribor 1931, str. 23—88; Orešnik J., Doba Ivana Dečka, V Spindler Vekoslav, Dr. Ivan Dečko ni njegova doba. Maribor 1938, str. 5—29; Suette Hugo, Der nationale Kampf in der Südsteiermark 1867—1897. München 1938. — Nadrobni podatki so razvidni iz steno-grafskih zapisnikov štajerskega deželnega zbora v Gradcu, avstrijskega državnega zbora na Dunaju (po Kolmerju) in iz tedanjega časopisja. Pri tem so posavski dopisi v Slov. braniku, Slov. gospodarju in Slov. Narodu redki, pogostejši so v celjski Domovini, medtem ko je obravnavala Posavska straža samo Posavje s središčem v Brežicah. V Napreju dopisa z brežiškega Posavja nisem, našel, celjska Deutsche Wacht pa mi ni bila dostopna. Za posamezne podatke in pojasnila dolgujem zahvalo Fr. Dernaču, Fr. Lipeju, Ig. Poljansku, Fr. Stiplovšku in zlasti Iv. in dr. Fr. Lipoldu, ki sta tudi prispevala izvornike za objavljena ponazorila.

UNIČENJE BREŽIŠKE ČETE

Stanko Škaler

Ko je na dan napada hitlerjevske Nemčije — dne 22. junija 1941 — izdal CK KPS poziv na oborožen boj in ustanovil Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, so se v naslednjih tednih formirale prve partizanske enote — čete in oborožene skupine. Kako so v Posavju delavci in mladinci komunisti ter njihovi simpatizerji sledili temu pozivu Partije, nam je deloma znano za Krško in njegovo neposredno okolico (Stanko Škaler: Prvih deset žrtev, Borec št. 9/10, 1953), ne pa doslej še za Brežice z bližnjim zaledjem. V Krškem se vsekakor prej kakor v Brežicah formira prva oborožena skupina, vendar se je po tragičnem naključju okupatorski policiji posrečilo to skupino likvidirati dne 30. julija 1941 kot prvo v Sloveniji in s tem onemogočiti, da bi se v Krškem razvilo središče nadaljnjega odpora.

To delo pa so po uničenju krške skupine potem neustrašeno nadaljevali mladi komunisti v Brežicah in bližnji okolici v naslednjih tednih in rezultat tega je bila ustanovitev Brežiške čete ob koncu meseca oktobra 1941, v dneh preseljevanja prebivalstva v Posavju. Resno je z akcijo Brežiške čete računalo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, ko je ob koncu oktobra 1941 poslalo iz Savinjske doline v pomoč komaj ustanovljeni I. Štajerski bataljon pod poveljstvom njegovega ustanovitelja in prvega komandanta Franca Rozmana-Staneta, da bi s skupnimi akcijami ovirali in preprečili preseljevanje v Posavju in prebivalstvo dvignili v upor.

V brežiški četi so bili združeni najbolj zavedni in najbolj predani člani KPJ in SKOJ iz Brežic in najbližnje okolice, iz Brezine, Čateža, Krške vasi, Šentlenarta in Dobove. Zato je za boljše poznanje njihovega dela treba poznati tudi politično in organizacijsko delo KPJ pred zadnjo vojno, ki je vzgojila svoje člane za odločilen spopad ob izbruhu nemško-jugoslovanske vojne.

Začetki partijske dejavnosti v Brežicah in okolici segajo v obdobje živahnejšega partijskega dela po vsej Jugoslaviji, ko je bil na čelo KPJ leta 1937 kot njen generalni sekretar izbran tov. Tito. V tem obdobju se »politični voditelji« vseh jugoslovanskih narodov (Stojadinović, Maček in Korošec) vedno tesneje naslanjajo na fašistično Nemčijo in Italijo, KPJ pa pripravlja nacionalno zavedne jugoslovanske množice za bodoči odločilni spopad med fašističnim taborom in silami naprednega človeštva.

Oblika takšnega zbiranja naprednih ljudskih množic je bila Ljudska fronta, Društvo kmečkih fantov in deklet, kjer je Partija pri-

dobivala vedno več pristašev, in Društvo prijateljev SZ, ki ga je organizirala Partija. Vse te organizacije so obstajale od leta 1936 in 1937 tudi v Brežicah in okolici. Društvo prijateljev SZ je razširjalo socialistični tisk, na primer proletarsko glasilo *Srp i čekić*, zbiralo denar za Rdečo pomoč in za tiskovni sklad. Propagandni material so tiskali na razmnoževalnem stroju (šapirografu) tudi v samih Brežicah v steklarski delavnici tovariša Medveščka, kar je organiziral in urejal tovariš Egon Tomc. Skrivali so ga v urarski delavnici tovariša Mirka Gregoriča v premogovnem zaboju z dvojnimi dnom. Od tod so ga razširjali v brežiško okolico na Bizeljsko, v Pišece, v Krško vas in Stari grad. Propagandno in partijsko organizacijsko delo sta ob svojih obiskih v Brežicah vodila znana komunista, tovariša Slavko Šlander in Maks Stermecki, v letu 1941 pa Dušan Kveder in Rudi Janhuba.

Ob zlomu jugoslovanske vojske so zavedni člani Partije sledili njenemu pozivu za pripravo na splošno vstajo. Predvsem se je nudila priložnost za zbiranje potrebnega orožja, ko so se vračali domov vojaki jugoslovanske vojske. Tako so ob kapitulaciji jugoslovanske vojske organizirali zbiranje civilnih oblek, s katerimi so rešili vračajoče se jugoslovanske vojake ujetništva, njihove uniforme pa so jim bile potrebne za bodočo oboroženo borbo. Še važnejše pa je bilo za bodočo borbo ob tej priložnosti zbrano orožje bivše jugoslovanske vojske.

Podobno kakor v Krškem člana krške oborožene skupine tovariša Preskar in Grabar, so v Brežicah bratje Milavci, ki so bili jedro pozneje ustanovljene Brežiške čete, v času zloma zbrano orožje, municijo in vojaško opremo shranili na svojem domu ob brežiški postaji.

Orožje in municijo so zbirali tudi onstran Save na Krškem polju. Tam zbrano orožje so bratje Milavci prepeljali v vinskem sodu iz nekega hrama v Krški vasi preko savskega mosta v Brežicah v klet železniške čuvajnice ob cesti v Brežini, kjer so takrat stanovali.

Njihovo požrtvovalnost in iznajdljivost pri zbiranju orožja naj nam pokaže naslednji primer. Za miniranje brežiškega mosta čez Savo in Krko pripravljeno jugoslovansko razstrelivo je prodirajoči nemški sovražnik vrgel v Krko in Savo. Člani poznejše Brežiške čete pa so si znali pridobiti tudi to v vodi potopljeno razstrelivo. Ob kopanju v Krki so s potapljanjem zbrali skoraj vse to v vodi ležeče razstrelivo, ga doma osušili, nato pa so ga shranili bratje Milavci v skrivališču na svojem domu.

S tem eksplozivom sta brata Milavca 13. septembra 1941 zvečer razstrelila železniški most na Vidmu in s tem zavrli okupatorju promet. To njuno sabotažno akcijo je pohvalil Pokrajinski komite KPS za Štajersko na grupnem sestanku pri Tomincu na Malem vrhu po tov. Dušanu Kvedru, ki je vodil sestanek. To je bila prva akcija bodoče Brežiške čete, ki pa takrat še ni bila organizirana v vojaško enoto, temveč so se njeni člani zadrževali še doma.

Letake za propagandno delo so sestavljali in razmnoževali na pisalnem stroju, ki so ga imeli nekaj časa skritega na Merlakovem kozolcu na Črnskem polju nedaleč Brežic. Z njimi so opozarjali, da

namerava okupator prebivalstvo Posavja izseliti in ga pozivali, naj se upre temu zločinskemu načrtu. Večkrat so bili ponoči letaki podobne vsebine nalepljeni na kostanjih in hišah okoli brežiške postaje in celo na poslopju postaje. S tem so opozorili okupatorjevo oblast, da v Brežicah obstaja organizirana skupina njej sovražnih ljudi.

Foto: Gramc

Detajl »borci Brežiške čete« v Posavskem muzeju.

Povezani so bili s Pokrajinskim komitejem KPS za Severno Slovenijo v Celju. Zvezo je vzdrževal Srečko Cerjak. Dne 2. novembra, ko je bila Brežiška četa že formirana in je izvajala svoje prve akcije, je bil v Celju pri opravljanju te svoje naloge aretiran. Dokler ni bila uničena Brežiška četa je bil zaprt v Starem piskru. Takrat pa so ugotovili, da je tudi on njen član. Prepeljali so ga v mariborske zapore in ga tu priključili ostalim ujetim članom čete.

V začetku oktobra 1941 so pripravljali ustanovitev vojaške enote v obliki čete. Komandir čete je postal Dušan Kveder-Tomaž, politični komisar čete pa Rudi Janhuba.

V prvi polovici novembra je četa štela 13 mož. V njej so bili združeni člani KPJ in SKOJ iz Brežic in okolice, in sicer: Ivan, Albin in Marjan Milavec ter Srečko in Marjan Cerjak iz Šentlenarta, Gerjevič Ciril in Marko iz Rigonc pri Dobovi, Šavrič Jože iz Velikega Obreža, Smrekar Srečko iz Čateža, Kovačič Milan iz Krške vasi, Sinkovič Franc, Žener Mirko iz Rajhenburga in Tominc Marjan iz Globokega.

Dne 28. oktobra 1941, v dneh množičnega preseljevanja prebivalstva Brežic, so se umaknili v gozdove nad Sromljami. V začetku novembra začenjajo prve vojaške akcije Brežiške čete.

Ko se je nemškemu okupatorju preseljevanje le posrečilo, saj so samo v dobrem tednu do 5. novembra preselili 12.000 prebivalcev Posavja, so dobili člani Brežiške čete od Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet nalogo, naj na preselitvenem ozemlju uničijo vse, kar bi moglo koristiti okupatorju in tistim prebivalcem, ki so jih Nemci začeli naseljevati na tem ozemlju. Pomikali in borili so se v mesecu novembru na sektorju Podsreda—Stara vas—Dobova—Brežice—Krško—Sevnica in Bohor. Imeli so načrt, da se na Bohorju priključijo I. Štajerskemu bataljonu Staneta Rozmana, ki ga je poslal Pokrajinski komite za Štajersko na »brežiški pohod«, da se tu združi z Brežiško četo in ovira ter prepreči izseljevanje Slovencev v Posavju.

Komandant Stane je v noči 27. oktobra začel svoj »brežiški pohod« s približno 60 borci. Na Bohor je po težkih bojih in stalnem zasledovanju Nemcev prispel 2. novembra, kjer so bili zvečer tega dne pri Planini. Tedaj se je Stane zaradi izredno visokega, nenadno zapadlega snega, stalnih sovražnikovih napadov, izčrpanosti borcev in ker ni dobil zveze z Brežiško četo, ki je bila takrat komaj šele formirana, odločil za vrnitev.

Brežiška četa je zato operirala sama in izvršila v mesecu novembru naslednje akcije, o katerih je poročal »Slovenski poročevalec« v svoji 29. številki z dne 9. decembra 1941:

4. novembra so izvedli rekvizicijo posteljnine, oblek, krzna in hrane v neki izseljeni vili v Globokem.

5. novembra spremljajo oborožene partizanske patrolje kmete iz neseljenih področij v izseljene ter rešujejo pahištvo in obleko, da ne pride v roke okupatorju.

6. novembra, na predvečer praznika oktobrske revolucije, zaneti partizanska patrolja požar na treh mestih v izseljenem Gaberju ob obmejni postaji v Dobovi, kjer so zgorela tri posestva z gospodarskimi poslopji.

13. novembra so pod vodstvom Dušana Kvedra trije partizani z zvižajo vdrli v prostore sodnije v Sevnici, kjer so aretirali paznika, ga vrgli v zapor, mu odvzeli orožje in osvobodili pet na smrt obsojenih borcev OF.

15., 16. in 19. novembra so uničili več sto hektolitrov vina v hramih na izseljenem področju brežiškega okraja.

17. novembra so zasedli bivšo veletrgovino Bibič v Dečnih Selih, kjer so aretirali v trgovini postavljenega komisarja Šušlja iz Brežic, dva nemška uradnika in tri pomočnike.

18. novembra so zažgali veleposestvo bivšega narodnega poslanca Ureka v Globokem pri Brežicah, ki je bil takrat izseljen na Hrvaško. S tem so Nemcem uničili več vagonov koruze, pšenice, krompirja, fižola, sena in lesa ter napravili večmilijonsko škodo.

20. novembra so likvidirali trgovca Sušo iz Sromelj, enega najspodobnejših hitlerjevskih agentov v vsem srezu.

24. novembra je bila z dinamitom razrušena železnica v bližini postaje Blanca na progi Zidani most—Zagreb.

Konec novembra so se premaknili iz Rajhenburga, kjer so se zadrževali na Sinkovičevem (po domače Senkučevem) kozolcu na Mali Kamen z namenom, da uničijo naprave v rudniku Senovo. Pri premiku jim je nudil pomoč podpornik OF Kunej Jože iz Železnega, ki je bil z njimi povezan od poletja 1941. Spominja se, da je bil z njimi povezan preko bratov Gerjevičev iz Rigonc pri Dobovi. Iz Rajhenburga, kamor je hodil ponje, so se okrog 24.—25. novembra preselili na njegov hram v Gorjanah, ki leži na meji med vinorodnim in gozdnim pobočjem približno pol ure nad cesto Rajhenburg—Podsreda.

Kunej pravi, da so bili na njegovem hramu tri do štiri dni in jim je on iz svojega doma, ki leži dobre pol ure od hrama ob glavni cesti,

Foto: Gramc

Kunejev hram v Gorjanah pri Podsredi, kjer so bili ujeti borci Brežiške čete.

pošiljal hrano na podstrešje hrama. Bilo jih je po njegovi izpovedi skupaj s komandirjem čete, Dušanom Kvedrom, in političnim komisarjem čete, Rudijem Janhubo, osemnajst.

Njihova glavna naloga je bila, preprečevati in ovirati naseljevanje Kočevarjev, pri čemer jim je z informacijami pomagal omenjeni Jože Kunej. Pri njem so bili zbrani usodnega dne komandir čete Dušan Kveder in politični komisar Rudi Janhuba ter njihov spremljevalec Mirko Žener. Za naslednji dan so načrtovali napad na Št. Peter pod Sv. Gorami, kjer je okupator naseljeval Kočevarje.

Kar nenadoma je okoli poldne — nemško poročilo navaja kot datum 29. novembra — prihrumelo v Železno nekaj kamionov s približno 45 nemškimi policaji in se ustavilo za Kunejevim hlevom, kjer so se v hiši posvetovali s Kunejem komandirji čete o planiranem napadu na Št. Peter.

Naslednji dogodki so privedli do tega: Novakovi, revni stanovalci bližnje kajže, so člane čete opazili, ker leži njihova hišica le kakih 50 metrov oddaljena od hrama. Ker so jim bili tuji in sumljivi, so se jih nekoliko bali, zato so jih javili bližnjemu blokfirerju Moškonu. Tam pa je bil Gerzina, večš nemščine, in ta je poslal Novakovo in Moškonovo deklico na občino v Podsredo z listkom, s katerim je izdal skrivališče Brežiške čete v hramu na Gorjanah.

Podsreški župan Štoleker tega sporočila niti ni vzel preveč resno, pač pa toliko bolj njegov namestnik Jercelj, ki je vsebino sporočila takoj telefonično sporočil nemški žandarmerijski postaji v Kozje.

Takoj nato je pridrvelo nekaj zgoraj omenjenih kamionov nemške policije iz Kozjega in Brežic, ki jim je kazal pot izdajalec Jercelj. V prvih popoldanskih urah tega dne so nemški policisti neopazeno iz gozda obkolili hram, kjer so v podstrešnem prostoru na senu bili zbrani člani čete. Iz neposredne bližine hrama so popolnoma nepričakovano udarili prvi rafali nemških brzostrelk. Člani čete so se branili s puškami kakšne pol ure, vendar na možnost, da bi se prebili ali pobegnili, ni bilo ob številu nemške policije niti misliti. Težko ranjeni od prvih strelav nemških rafalov so padli v borbi Ivan Milavec, Marjan Cerjak in Drago Hlebec, Milan Kovačič pa, ko je videl, da se ne morejo niti rešiti niti dalje braniti, se je z ročno bombo usmrtil sam, samo da ne pride Nemcem živ v roke.

Sled izkrvavljenih štirih padlih v borbi in drugih ranjenih borcev je bila še dolgo vidna v notranjosti hrama. Vodji policije, nemškemu poročniku, se je posrečilo, da je prišel k samemu zidu hrama in jim postavil grozilno zahtevo, naj se ali predajo ali pa bo hram zažgal. Po tej zahtevi in pa ker je bilo nekaj članov že težko ranjenih, se je ostalih 11 članov predalo. Vodili so jih v prvem mraku tega dne tesno z žico med seboj povezane čez Podsredo v Kozje in nato v zapore v Maribor, kjer so bili razen enega vsi obsojeni na smrt, padle pa so pokopali na pokopališču v Kozjem.

Komandirju čete in političnemu komisarju tov. Dušanu Kvedru-Tomažu in Rudiju Janhubi ter njenemu spremljevalcu Mirku Ženerju

pa se je s Kunejevo pomočjo posrečilo, da so se v trenutku, ko se je policija podala s ceste na hrib proti hramu v Gorjanah, rešili v gozd za Kunejevo hišo vpricho okoli zbranih sosedov, ki so opazovali dogodke.

V prvi skupini so bili v mariborskih zaporih dne 27. decembra 1941 ustreljeni Marijan in Albin Milavec, Srečko Smrekar, Jože Šavrič ter Srečko Cerjak, ki je bil pripeljan v Maribor iz Starega piskra.

Ostali ujeti člani čete pa so — razen Gerjeviča Marka iz Rigonc pri Dobovi — bili v zaporih priključeni drugim skupinam in ustreljeni pozneje.

Gerjevič Marko se je edini rešil iz mariborske ječe. Uspelo mu je to z zvijačo, za katero so pričali tudi ostali borci Brežiške čete. Pri zasliševanju je namreč trdil, da on ni član te čete, temveč da je prišel po svojega brata Cirila in ga hotel odpeljati domov. Pri tem je le slučajno bil ujet na hramu. Ker pri njem v trenutku, ko je bil ujet, res niso našli orožja, mu je zvijača uspela. Dne 23. marca 1942, ko je zjutraj še mogel skozi okno celice opazovati usmrtitev svojega brata Cirila, s katerim sta bila skupaj zaprta, so ga izpustili iz mariborskega zapora.

Oba sta bila državljana Nezavisne Države Hrvatske, zato so Nemci z izvršitvijo smrtnih kazni nad Cirilom morali počakati, dokler jim tega niso odobrile hrvaške državne oblasti v Zagrebu. Marka je nemška policija, ko so ga izpustili iz zapora v Mariboru, predala hrvaškim oblastem v Zagrebu.

Nekaj mesecev je nato živel v Zagrebu. Ob koncu leta 1942, ko se je začela formirati Kozjanska četa, je pobegnil na Kozjansko. Zglasil se je še enkrat pri Kuneju v Železnem in povedal, da se je iz mariborskega zapora rešil z edinim namenom, da bi se maščeval nad izdajci in krivci za smrt borcev Brežiške čete.

Svojo obljubo padlim borcem Brežiške čete je Gerjevič Marko izpolnil. Obsodba nad izdajci je bila izvršena leta 1943. Toda svobode ni dočakal. Padel je 4. aprila 1944 kot borec Kozjanskega odreda.

Poleg 30. julija 1941 uničene oborožene skupine v Krškem je Brežiška četa druga oborožena grupa v Posavju. Prva je bila uničena, še preden se je formirala in še preden je mogla aktivno nastopiti, Brežiška četa pa se je mesec dni aktivno borila na terenu proti okupatorjevi oblasti in njegovim sodelavcem v Posavju. Obe sta imeli nalogo, sejati v Posavju in njegovem hribovitem zaledju seme upora, ki naj se razraste v ljudsko vstajo in prepreči okupatorjevo preseljevanje. Tako prva kakor druga skupina je bila uničena zaradi izdajstva okupatorjevih sodelavcev. Ko se je tako okupatorju posrečilo v poletju 1941 uničiti krško skupino in v jeseni 1941 tudi Brežiško četo, v Posavju, dokler ni zažarel Bohor, ni bilo več organiziranih in pomembnejših oboroženih nastopov proti sovražniku.

VIRI

Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, Del VI, knjiga 1, str. 167—168, 516—518. Ustni podatki tov. M. Cerjaka, A. Gerjeviča, J. Kuneja, S. Kovačiča, L. Vučajnika.

NACISTIČNO PRESELJEVANJE PREBIVALSTVA V POSAVJU

Stanko Škaler

Takoj prve dni po kapitulaciji jugoslovanske vojske so si združeni sovražniki Jugoslavije pod Hitlerjevim vodstvom razdelili ozemlje bivše jugoslovanske države. Današnjo Slovenijo so si vzeli Nemci, Italijani in Madžari; Nemci Štajersko in Gorenjsko, vendar je meja med Italijo in Nemčijo od tromeje s Hrvaško potekala južno od Save dokaj globoko po Dolenjski do »italijanske« Ljubljane. Štajerska je bila 14. aprila 1941 upravno združena s Steiermarko in gauleiter Štajerske dr. Uiberreither je bil imenovan za šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem. Gorenjska pa je bila upravno združena s Koroško, za šefa civilne uprave na Gorenjskem je bil imenovan namestnik gauleiterja, Kutschera. V obeh pokrajinah so nacisti videli svojo nalogo v tem, da čimprej ponemčijo slovensko prebivalstvo, kakor je to povedal sam Hitler ob svojem obisku v Mariboru v govoru dne 26. aprila 1941 po kapitulaciji jugoslovanske vojske z besedami: »Napravite mi to deželo nemško, tako nemško, kot je ostala Štajerska« (avstrijski del). Glavno sredstvo ponemčevanja pa so nacisti videli v aretacijah in množičnem izseljevanju Slovencev.

Načrte za ponemčevanje in izseljevanje slovenske Štajerske so pripravljali nacisti že pred jugoslovansko-nemško vojno v Gradcu. Tu je že pred drugo svetovno vojno obstajal »jugovzhodni nemški inštitut«, ki se je ukvarjal s problemi ponemčevanja Podonavja in Balkana in je prevzel germanizatorične težnje stare »dvojne monarhije«. Poseben problem dela tega inštituta je predstavljalo ponemčevanje Slovencev. Slovencev namreč niso priznavali kot enotnega naroda, temveč so jih delili na tri skupine:

1. Nemci so vsi tisti, ki govore nemško;
2. Wendi sicer govorijo slovenski jezik, drugače pa po svojem zavestnem zadržanju pripadajo nemškemu narodu in se ravno po tem ločijo od Slovencev.
3. Slovenci govorijo slovenski jezik in se tudi sami zavestno priznavajo kot del Jugoslovanov.

Na podlagi te razvrstitve so že v letih pred vojno delali v Gradcu sezname in kartoteke Slovencev in se pripravljali na ponemčevalno delo po zmagoviti vojni z Jugoslavijo. Glavno vlogo pri tej razvrstitvi Slovencev, ki je po okupaciji služila kot podlaga za aretacije in preseljevanje, je igrala nemška petokolonska organizacija »Kulturbund«, ki je zbirala ustrezne podatke.

Delo »Kulturbunda« se je razmahnilo zlasti za časa Stojadinovičevega režima po letu 1935, ki se je vedno tesneje naslanjal na nacistično Nemčijo. Stojadinovičeva žena sama je bila pokroviteljica »Kulturbunda« v Jugoslaviji. Iz Nemčije so vedno pogosteje hodili v Jugoslavijo »turisti« nemške počitniške organizacije »Kraft durch Freude«, ki so nemoteno zbirali pri nas vse mogoče podatke za svoje načrte. Tako je razumljivo, da so že pred vojno v Gradcu imeli izdelan podroben seznam vseh gostinskih obratov v Sloveniji in označeno, ali je podjetnik Nmec ali nemško usmerjen in Nemcem prijazen Slovenec ali slovensko in protinemško usmerjen Slovenec. Vedeli so, kateri lokal obiskujejo nemški, katerega slovenski gostje itd. Podobno razvrstitev so imeli izgotovljeno tudi za lastnike in osebje industrijskih obratov v Sloveniji.

Izgotovljene so imeli nadalje sezname vseh zavednih Slovencev, ki so jih smatrali za sovražnike Nemcev, predvsem člane organizacije Sokol, zveze Maistrovih borcev in komunistov. Pri posameznikih je bila že opomba: »treba takoj zapreti«, »treba takoj staviti pod nadzorstvo« in podobno. Med Nemcem prijaznimi Slovenci pa so bili že označeni ljudje, ki bodo po okupaciji sodelovali z nemško oblastjo.

Vidimo, da so načrti za ponemčevanje in izseljevanje bili pripravljani že pred okupacijo. Na podlagi teh že obstoječih načrtov je izdal gauleiter Štajerske dr. Uiberreither dne 18. aprila 1941 dokončne »smernice« za izseljevanje in preseljevanje slovenske Štajerske. Potrdil in odobril je te Uiberreitherjeve »smernice« notranji minister Nemčije in vodja SS Himmler kot državni komisar za utrditev nemštva.

V šestih točkah teh »smernic« so bili za izselitev predvideni naslednji Slovenci iz Spodnje Štajerske:

1. vsa slovenska inteligenca;
2. vse družine, priseljene po letu 1914;
3. prebivalstvo savskega pasu;
4. prebivalstvo pasu ob Sotli;
5. tisto prebivalstvo v Spodnji Štajerski, ki jasno kaže znake tuje krvi in
6. tisti Slovenci iz Spodnje Štajerske, ki ne bi hoteli sami pristopiti, ali bi ne bili sprejeti v Štajersko domovinsko zvezo (Steirischer Heimatbund).

Za izvedbo tega svojega načrta so se nacisti takoj lotili dela. Izselitev so na posebni konferenci v Gradcu 6. maja 1941, kjer je bil navzoč šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem, gauleiter dr. Uiberreither, nameravali izvesti v naslednjih štirih fazah:

1. v prvem obdobju bi bila izgnana vsa slovenska inteligenca;
2. v drugi fazi naj bi bili izgnani ljudje, ki so po letu 1914 prišli na Spodnje Štajersko;
3. v tretjem obdobju bi izselili vse prebivalstvo obsavskega in obotelskega pasu. Prebivalstvo tega ozemlja bi naj bilo izseljeno v celoti, ostali naj bi samo Nemci.

Imeli pa so za izselitev pripravljen ožji in širši načrt. Po širšem načrtu naj bi bilo v tem pasu izseljenih okoli 70.000 ljudi, po ožjem

načrtu pa le ozemlje z okoli 40.000 prebivalci. Na ozemlju ob Sotli so nameravali izseliti 10.000 do 12.000 ljudi in nato to ozemlje naseliti z okoli 12.000 Kočevarji, dočim bi na izseljenem ozemlju južno od Save naselili bukovinske Nemce, južne Tirolce in kmete iz nemškega dela severne Štajerske;

4. v četrti fazi pa bi izselili tisto prebivalstvo, ki ne bi bilo sprejeto v štajersko domovinsko zvezo. To prebivalstvo naj bi bilo izseljeno v staro Nemčijo za razliko od onega pod točkami od 1. do 3., ki so ga nameravali izseliti v Srbijo in deloma na Hrvaško.

Na ta načrt izselitve, ki ga je pripravil poseben izselitveni štab v Mariboru, je pristal sam Hitler dne 25. maja 1941. Že nekaj dni nato, 4. junija 1941, so se ljudje iz izselitvenega štaba iz Maribora dogovarjali v Zagrebu z višjimi državnimi funkcionarji NDH o izvedbi izselitve. Večina za izselitev predvidenih Slovencev bi po sklepu zagrebških dogovorov bila izseljena na Hrvaško, le inteligenca naj bi bila izgnana v Srbijo. Hrvatska država naj bi v zameno za preseljene Slovence izgnala približno isto število Srbov iz Hrvatske v Srbijo. V dogovorih na tej konferenci je bil točno določen vrstni red transportov in vstopni postaji v Mariboru in Rajhenburgu.

Zahtevalo bi preveč prostora, če bi hoteli spremljati in naštevati vse tiste številne transporte slovenskih ljudi, ki so jih nacisti po zgoraj orisanem načrtu pošiljali dan za dnem v poletnih mesecih leta 1941 v Srbijo in na Hrvaško. Nas na tem mestu zanima le tretja točka njihovega izselitvenega načrta, *preselitev* prebivalstva iz posavsko-obsotelskega pasu, ki so ga nacisti najdosledneje izvedli in je prebivalstvo tega ozemlja v primeri z ostalim prebivalstvom Slovenije sorazmerno največ trpelo.

Tudi v posavsko-sotelskem trikotu se je izseljevanje vršilo po zgoraj opisanem načrtu. V prvem obdobju je bila izgnana večina inteligence, zdravniki, profesorji, vsi vplivnejši duhovniki, predvsem aktivni politiki Koroškeve Slovenske ljudske stranke, in večina učiteljev. Pri tem delu so se nacisti mogli opreti predvsem na sicer maloštevilno, a zagrizeno nemško in nemškutarско prebivalstvo v Brežicah, ki je tvorilo zadnji ostanek nemške stranke iz dobe narodnostnih bojev v Brežicah v obdobju stare Avstrije. Teh nekaj prebivalcev, organiziranih v Kulturbundu, je pomagalo nacistom pri izvrševanju njihovega načrta, predvsem pri izseljevanju njihovih stanovskih konkurentov, slovenskih podjetnikov, trgovcev, gostilničarjev in večjih obrtnikov, bodisi klerikalne ali liberalne strankarske pripadnosti.

Ravno od teh Nemcev pa je izšla pobuda za največje zlo, za izselitev vsega prebivalstva v savsko-obsotelskem pasu. To so nacisti radi sprejeli, ker so na tem ozemlju nameravali naseliti za utrditev jugovzhodne meje »velikonemškega rajha« »čistokrvne« Nemce, v našem primeru Kočevarje, ki so ostali izven Nemčije, v Italiji. Ta predlog je osvojil tudi Hitler, ko je na svojem obisku v Mariboru 26. aprila 1941 sprejel predstavnike Kočevarjev in jim na njihovo prošnjo zagotovil srečno bodočnost v okviru Nemčije.

Po načrtu za izseljevanje, ki so ga izdelali na zgoraj omenjeni konferenci v Zagrebu 4. junija 1941, naj bi bilo tudi prebivalstvo ob Savi in Sotli izseljeno na Hrvaško v zgodnji jeseni 1941, od 15. septembra do 31. oktobra. Da pa se ta načrt ni izvršil, je bila kriva vlada NDH, ki je »iz važnih političnih razlogov« odklonila sprejem Slovencev iz Posavja. Pod »važnimi političnimi razlogi« si moremo predstavljati na eni strani odpor hrvaškega prebivalstva proti nasilnemu nacističnemu

V zbirnem taborišču v Rajhenburgu so članom preseljenih družin obesili okoli vratu tekoče številke, vklesane v okroglo pločevino. Na sliki: Nemški vojak pripravlja preseljeniške številke.

preseljevanju Slovencev, ker jim ti odjedajo že itak pičlo odmerjeni kruh, na drugi strani pa so bili vzrok za odklonitev začetki partizanskega odpora na Hrvaškem, s katerimi je vlada NDH že morala računati. Pri toliko tisočih izseljenih Slovencev iz Posavja, bi se že itak obstoječi nemiri v državi lahko samo še povečali. Zato se je izselitev prebivalstva v Posavju, s katero bi morali začeti že v septembru, nekoliko zavlekla.

V preselitvenem štabu v Mariboru so se že bavili z mislijo, ali ne bi kazalo s preselitvijo počakati do pomladi 1942 in do takrat najti prostor za izselitev, ki ga je bila odpovedala NDH. Toda Kočevarji so bili zaradi tega odlaganja nezadovoljni in so ob koncu septembra v Mariboru v razgovorih z vodstvom preselitvenega štaba pritiskali, da se njihova preselitev v Posavje izvede pred 8. oktobrom 1941, preden

bi utegnilo nastopiti jesensko deževje. Rešitev nastalega problema so iskali v Berlinu in jo končno tudi našli v tem, da se prebivalstvo Posavja ne izseli na Hrvaško, ampak v Nemčijo, v pokrajine na vzhodu, v Šlezijo in Saško, na zahodu pa v Wuertemberško in Badensko.

Sklep v Berlinu je bil razglašen prebivalstvu Posavja 20. okt. 1941 in v razglasu tudi točno določen izseljeniški pas. V bivšem brežiškem srezu so bile za izselitev določene naslednje občine: južno od Save Boštanj, Studenec, Bučka, Raka, Leskovec, Krško, Cerklje, Čatež in Velika Dolina, severno od Save pa Dobova, Brežice, Kapele, Bizeljsko, Artiče, Sv. Peter pod Sv. Gorami, Globoko, Krško (del občine, ki je bil severno od Save). V trboveljskem okrožju so bile določene za izselitev naslednje občine južno od Save: Radeče, Št. Janž, Dole in Polšnik.

Razglas je preračunljivo zagotavljal, da bodo vsi tisti izseljenci, ki se bodo vedli disciplinirano in ravnali po navodilih, dobili za svoja izgubljena posestva in imovino odškodnino. Tisti, ki bi se izselitvi odtegnili, pa izgube pravico do odškodnine. Zato je razumljivo, da so kmetje, ki tvorijo večino prebivalstva tega pasu in jim pomeni zemlja vse, skoraj popolnoma pasivno, čeravno z veliko potrptostjo ob slovesu od rojstne hiše sledili razglasu nacistov.

Tu je treba upoštevati tudi uspeh nemške demagoške propagande, ki se je v zadnjih letih pred vojno vedno močneje širila med prebivalstvom Posavja. Gospodarski in življenjski pogoji tega prebivalstva so bili namreč v času stare Jugoslavije v določenih obdobjih zelo slabi. V ravnini ob Savi, predvsem na levem bregu, srečamo že precej razdrobljeno kmečko posest z nekaj hektari zemlje. Redki so bili posestniki, ki bi imeli več kakor 10 ha zemlje. Zato so ti majhni posestniki izredno težko vzdržali v težkih razmerah v obdobju gospodarskih kriz v stari Jugoslaviji. V gričevnatem svetu tega preseljeniškega pasu pa je večina kajžarjev, ki imajo le košček njivice ob bajti in so bili vse leto dninarji na posestvih dveh do treh večjih posestnikov v vasi.

Z izjemo tovarne celuloze na Vidmu, ki pa je takrat bila šele v gradnji, ni bilo na tem ozemlju nikakega industrijskega obrata, ki bi lahko zaposlil vse to odvečno prebivalstvo. Tudi javna dela, ki bi od časa do časa nudila zaslužek tem ljudem, so bila v tem predelu izredno redka. V krizi sta bila tako mali posestnik, ki je malo pridelal in še to težko in slabo prodal, kakor kajžar in delavec, ki nista dobila zaposlitve.

Zato je razumljivo, da je tu nemška demagoška propaganda imela za svoje delo ugodna tla. Kmet je slišal, kako načrtno in dobro skrbi nacistični režim za kmečko posest, kako odlično lahko proda nemški kmet svoje pridelke in kako so urejeni v Nemčiji davki. Zato si je obetal, da ga bo nemška zasedba rešila njegovega brezizglednega položaja. Ravno tako sta si delavec in kajžar obetala dobiti pod nemško zasedbo zaposlitev, saj sta slišala, da ima nemški delavec zagotovljeno delo in solidno plačo za storjeno delo. Dejansko prvi meseci okupacije delavcu tega pričakovanja in zaupanja niso porušili. Lahko bi rekli, da je kar čez noč bilo vse zaposleno in ravno to je zaupanje v okupatorjevo oblast v prvih mesecih še podkrepilo.

To zaupanje v oblast okupatorja je zelo otežkočalo delo Partije in ni čisto naključje, da se je ravno na tem ozemlju v Krškem posrečilo okupatorju odkriti in uničiti prvo oboroženo skupino skojevcev v Sloveniji. Zato je tudi ob razglasitvi preselitve prebivalstvo, ki je še precej zaupalo okupatorju, verjelo zagotavljanju razgлася, da bodo preseljenci, če se bodo ravnali po navodilih in se vedli disciplinirano, prejeli za svojo posest v Nemčiji odškodnino. Ravno zato prebivalstvo ni mislilo na beg v gozdove, ali celo na spontan upor, kakor kasneje na Gorenjskem, ko so tam nacisti hoteli začeti s preseljevanjem.

Govorice o izselitvi Posavja so se širile med prebivalstvom že od pomladi 1941, čeravno so nacisti o vseh pripravah skrbno molčali in vse tajili. Dokaz, da nekaj s tem prebivalstvom nameravajo, pa je videlo ljudstvo tudi v tem, da tega ozemlja niso upravno tako trdno organizirali kakor ostalo Spodnjo Štajersko. Tako na primer šolstva na podeželju v za preselitev določenih krajih po okupaciji sploh niso vzpostavili, kar so drugje storili takoj. Prebivalstvo je bilo tudi vznemirjeno, ko so ljudje iz preselitvenega štaba iz Maribora v poletju 1941 izpisovali pri posameznih posestnikih na ozemlju, določenem za preselitev, katastrske podatke, opisovali stanje hiš, gospodarskih poslopij in dvorišča. To jim je bilo namreč potrebno za načrtovanje bodoče naselitve Kočevarjev.

Vendar prebivalstvo, stoletja zakoreninjeno na svoji domači grudi in skrbno zatopljeno v svoje poletno poljsko delo, govoricam o izselitvi nikakor ni moglo verjeti. Zato je tudi razumljivo, da je v odločilnem trenutku ob razglasu preselitve ostalo mirno in nepripravljeno na kakršenkoli odpor.

Za te nacistične preselitvene načrte pa je vedelo vodstvo OF že vse leto 1941. To so vedele tudi prve oborožene partizanske skupine in preko njih se je to zvedelo tudi med prebivalstvom Posavja. Izvršni odbor Osvobodilne fronte je hotel ta načrt preprečiti tako, da bi dvignil v upor vse po preselitvi prizadeto prebivalstvo Posavja. Sprožila pa naj bi ta upor od severa sem I. Štajerski bataljon pod vodstvom njegovega ustanovitelja in prvega komandanta Franca Rozmana-Staneta, ki je ob koncu oktobra bil poslan od Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet iz Savinjske doline na Kozjansko na tako imenovani »brežiški pohod«; od juga sem pa naj bi takšen splošen upor sprožil dolenski bataljon, ki bi se moral rekrutirati iz posameznih dolenskih čet pod vodstvom Mihe Marinka in Aleša Beblerja.

Izvršni odbor OF je v prvih dneh preseljevanja naslovil na slovensko ljudstvo, preseljence in partizane naslednji proglas:

Slovenci!

Zločini naših zatiralcev dosegajo svoj višek. Nemški okupatorji so sklenili sistematično uničiti slov. živelj na Štajerskem in Gorenjskem, žene in otroke preseliti na Poljsko in v Šlezijo, može in fante mobilizirati ter jih poslati na fronto. Italijanski okupatorji požigajo slovenske vasi.

Slovenci! Edina rešitev pred preseljevanjem in pred terorjem po-
živiljenih zatiralcev je

o b o r o ž e n o d p o r .

Naši bratje na jugu, ki se borijo v bližini Karlovca, so nam po-
kazali pot.

Slovenci!

Kjer koli nas hočejo preseliti, kjer koli izvajajo proti nam repre-
salije, povsod se jim postavimo

v b r a n !

Ne bodimo malodušni! S svojim pogumnim odporom smo doslej
Slovenci dokazali, da smo uspešne borbe sposobni. Osvobodilna fronta
slovenskega naroda bo mobilizirala vse svoje sile, da *pomaga povsod,*
kjer bo potreba in kjer bo odpor.

Partizani!

Vaša hrabra borba na Gorenjskem in Štajerskem je doslej pre-
prečila nemške načrte, uničiti slovensko prebivalstvo. Vsa junaška de-
janja na slovenskem ozemlju, zasedenem po Italiji, so doslej preprečila
italijanske namene, izvesti fašizacijo slovenskega naroda in teror, ki ju
zahteva Rim. Ogrožena slovenska življenja, ogroženo slovensko imetje —
terjajo od vas novih, še pogumnejših dejanj. Samo vaša ofenzivna akcija
lahko zajamči obstanek ogroženemu slovenskemu življu in dá hrbtnico
celotnemu slovenskemu odporu.

Oddelki narodne zaščite!

Stopite takoj v akcijo, čim je potrebno. Solidarno hodite na pomoč
oboroženim vasem in krajem. Disciplinirano sledite ukazom poveljstva
slovenskih partizanskih čet, kadar koli vas pozove!

Slovenci neposredno ogroženih krajev!

Formirajte takoj narodno zaščito, če tega še niste storili. Oborožite
se z vsem, kar imate pri roki. Stopite *takoj* v akcijo in ne čakajte napada!
Ofenziva je najboljša obramba! Ne uničujte v obupu svojega imetja,
ki ga rabite v borbi (hrana, pridelki, obleka, itd.), temveč ga odpremite
na varne kraje, da ga boste lahko uporabili za časa borbe! Česar pred
sovražnikom ne morete rešiti, to brezpogojno uničite! Sovražnik ne sme
dobiti ničesar v roke.

Slovenci, ki še niste neposredno ogroženi!

Vaša sveta narodna dolžnost je, da stopnjujete svoj osvobodilni
napor. Še več partizanov! Še več zimskih potrebščin za partizane! Še več
prispevkov za osvobodilni fond. *Podpisujte posojilo svobode!* Plačujte
narodni davek!

Vsi Slovenci!

Čas zahteva železno narodno disciplino in enotno akcijo. Pokoravajte se brezpogojno odborom OF. Preprečite v kali vsako razkrojevalno delo, vsako paniko, vsako dezorganizacijo.

Živela borba!

Živela enotnost slovenskega naroda!

Živela narodna disciplina!

Osvobodilna fronta
slovenskega naroda

Na žalost pa se poskus Osvobodilne fronte, dvigniti ljudstvo v odpor, ni posrečil.

Tudi poskus oborožene borbe od strani I. Štajerskega bataljona ni rodil zaželenega uspeha. Dne 27. okt. zvečer je komandant Stane po nalogu Glavnega poveljstva začel od Vranskega svoj brežiški pohod s približno 60 borci. Do jutra so prišli v Griže, kjer so ostali dva dni. 3. okt. zvečer so nadaljevali pot proti Kozjemu. Bataljon je šel čez Savinjo v bližini Levca na Babno in z leve strani obšel Celje in prišel 31. okt. zjutraj v Dramlje. Od tod so šli zvečer proti jugu in se zjutraj 1. novembra ustavili pri nekem viničarju pri Sv. Heleni vzhodno od Slivnice, kjer so imeli hud spopad z Nemci. Nato so šli proti Bohorju, kjer so bili 2. novembra. Tedaj se je Stane zaradi izredno visokega, nenadno zapadlega snega, stalnih napadov, izčrpanosti borcev in ker ni dobil zveze z brežiško četo, odločil za vrnitev. Nadaljevali so pot po Bohorju proti Jurkloštru, Planini in Rimskim Toplicam in 6. novembra se je v Griže vrnilo okrog 50 mož.

Uspešnejši je bil napad dolenjskih partizanov pod vodstvom članov Glavnega poveljstva Mihe Marinka in Aleša Beblerja. Enaintrideset partizanov je pod njunim vodstvom v noči med 2. in 3. novembrom izvedlo napad na Bučko, kjer je bila okupatorska posadka in zapor. Partizani so se premaknili preko Vinjega vrha in Škocjana na Bučko ter celo uro napadali postojanko. Po takratnem poročilu Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet je bilo v tem boju za Bučko ubitih 13 in ranjenih 17 nemških vojakov, partizani pa so imeli enega mrtvega in dva lahko ranjena. Nemci so na napad takoj reagirali in skupno z Italijani preiskali ves teren. Partizanska grupa se je po napadu umaknila na italijansko okupirano ozemlje. Ko pa se je hotela pri Telčah vrniti v preseljevalni pas, je ugotovila, da so Nemci in Italijani z velikimi silami zaprli mejo. To premikanje je trajalo okoli 10 dni in je prebivalstvo zelo razgibalo, dasiravno ga ni moglo dvigniti v splošen upor.

Neposreden poskus upora prebivalstva Posavja pa vidimo v ustanovitvi »Brežiške čete«. Podobno kakor v Krškem skupina skojevcev, so tudi v Brežicah in okolici sledili ti mladi proletarski fantje pozivu Partije. Spomladi 1941 so zbirali orožje in strelivo ter se pripravljali za oborožen odpor. Ravno v dneh preseljevanja Brežic, dne 28. oktobra,

so odšli na ozemlje izven preselitvenega območja, da bi od tam okupatorju ovirali izseljevanje. Toda že v novembru 1941 so jih Nemci izsledili in vsi borci »Brežiške čete« razen treh, ki so bili po srečnem naključju ob nemškem napadu izven skupnega skrivališča — nekega hrama v Gorjanah pri Podsredi — so v boju z Nemci ali padli ali pa bili ujeti in pozneje ustreljeni v mariborskih jetnišnicah.

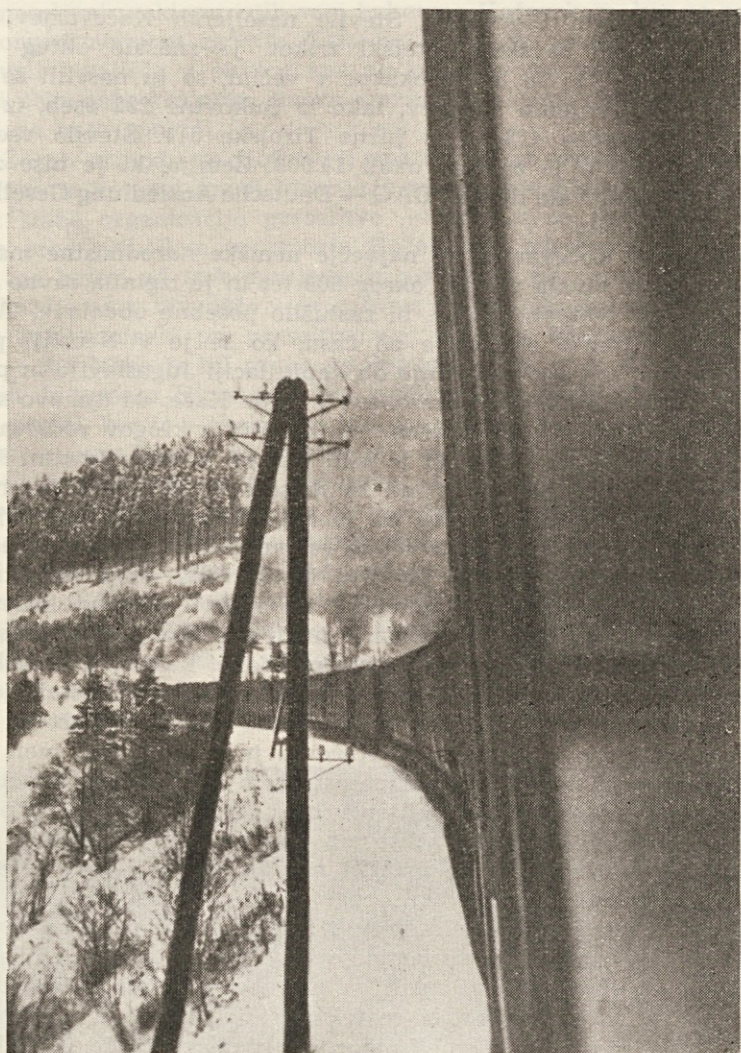
Preseljevati so začeli vojaki posebnega SS-policijskega bataljona dne 23. oktobra 1941 v vaseh občine Dobove in ga nato nadaljevali proti severu v Kapele in v mestu Brežice. Prva faza preseljevanja je trajala od 23. oktobra do 17. novembra 1941. Druga pa od 24. novembra do 16. decembra 1941. V prvem obdobju je bilo samo v dneh od 23. oktobra do 5. novembra izseljenih iz brežiškega trikota 12.000 ljudi, do konca prvega obdobja, to je do 17. novembra, pa v celoti 24.000. V drugi fazi so preseljevanje zaključili. Število do 15. decembra 1941 preseljenega prebivalstva je znašalo 34.000. Izseljenstvu so se izognili samo tisti Slovenci, ki so bili nenadomestljivi v železniško-prometni ali kakšni drugi službi, v glavnem nekateri prebivalci ob železniški progi.

Kot zbirni center in vstopno postajo so uporabili starodavni grad Rajhenburg in njegova gospodarska poslopja, prej last trapistov, ki je dotlej že itak služil kot zbirališče za preseljevanje slovenske inteligence. Preseljevanju se je malokdo izognil z begom v NDH ali v »Italijo«, povečini le nekmetje, ki niso verjeli v nobeno odškodnino v Nemčiji. Kaže pa, da teh pobegov čez mejo nacisti niso imeli namen preveč preprečevati, ker so na določenih mejnih področjih z NDH za nekaj časa pustili mejo celo odprto.

Skoraj vsi prebivalci Posavja so nastopili pot v zbirališče v Rajhenburg. Od tu so po nekajdnevnem čakanju, potem, ko je bila urejena tekoča evidenca in posebna kartoteka ter inventar doma zapuščene posesti in imetja, pošiljali vsak dan transporte v Nemčijo. Prve transporte so pošiljali v Šlezijo, v pokrajino onstran Sudetov ali pa v okolico glavnega mesta Breslava. Nekateri pa so poslali v Šleziji sosednjo pokrajino Saško. Po nekaj dneh so v sredini novembra začeli pošiljati transporte v zahodno Nemčijo, v pokrajini Wuerttemberg in Baden. S tem seveda ni rečeno, da ni nekaj taborišč bilo raztresenih tudi izven omenjenih pokrajin.

Kot taborišča so uporabljali različne prostore, lesene barake, celice bivših samostanskih poslopij, ki so sedaj služile kot bivališča eni ali celo več družinam, stavbe z dvoranskimi prostori, kjer je prebivalo veliko število družin. V slabih življenjskih in stanovanjskih pogojih je manj odporna mladina kmalu začela bolehati, pri starih pa je precej pogosto kosila smrt. Že po nekaj dneh taboriščnega življenja je izseljeno prebivalstvo videlo, da je ogoljufano in da ni govora o kaki odškodnini in vrnitvi njihove posesti. To je bil vzrok, da je tudi kmet, oropan svoje zemlje, nehal verjeti nacistični demagoški propagandi, od katere si je prej obetal rešitev.

Sedaj ni nihče več verjel nacističnim obljubam o odškodnini. Pri večini izseljencev je domotožje in razočaranje kmalu preraslo v sovražno

Transport preseljencev na poti v Slezijo.

in kljubovalno odpornost. Mladina je večkrat izkoristila ugodno priliko in se vrnila skrivaj domov, kjer se je marsikdo zaradi brezdomstva priključil naraščajočim partizanskim odredom. Bili so tudi primeri, da so svojci v tujini umrlemu starejšemu družinskemu članu izpolnili zadnjo voljo in prepeljali truplo pokojnika počivat v rodno grudo. Ko pa se je nekaj takšnih primerov ponovilo, so tu naseljeni Kočevarji proti temu protestirali v Berlinu, češ da se s tem izzivajo narodna čustva Nemcev.

Dobrih 14 dni po začetem izseljevanju Slovencev, 12. novembra 1941, so v Posavje prispeli že prvi transporti Kočevarjev, ki so jih naselili

na praznih domovih Slovencev. Število naseljenih Kočevarjev, ki so zasedli v glavnem savsko-obsotelski trikot, je znašalo okrog 12.000. Razen Kočevarjev, ki so bili vsekakor v večini, so tu naselili še razne skupine v Rajh vrnjenih Nemcev, tako iz Bukovine 232 oseb, iz Besarabije 533, Dobrudže 413 in iz južne Tirolske 511. Število vseh naseljencev v Posavju je znašalo okoli 14.000. Zemljo, ki je niso zasedli naseljenci, je obdelovala družba DAG — Deutsche Ansiedlung Gesellschaft z najeto delovno silo.

Vprašanje Kočevarjev, te največje nemške narodnostne manjšine v Sloveniji, ki je bivala pri nas okrog 600 let in je izginila ravno zaradi dogodkov druge svetovne vojne, bi zaslužilo posebne obdelave. Tako bi nas zanimalo njihovo zadržanje po času, ko se je v Nemčiji pojavil nacistični režim, njihovo zadržanje ob kapitulaciji Jugoslavije in po njej in končno njihovo stališče do preselitve v Rajh. Kaže, da njihovo stališče do preselitve v Rajh ni bilo povsem enotno. Vir iz krogov vodstva kočevarske narodnostne manjšine, ki je bilo v zvezi s preselitvenim štabom v Mariboru, zatrjuje, da so optirali za preselitev 100%. Vir iz privatne roke nekega Kočevarja pa pravi, da je optiralo za preselitev 90% Kočevarjev. Vsekakor to kaže, da je velika večina vendarle bila za preselitev v Nemčijo. Gotovo pa je tudi pri tem imela velik delež nemška propaganda, ki se je opirala v glavnem na mlado vodstvo kočevarske manjšine. Starejši pa, kaže, so vendarle imeli pomisleke glede preselitve. Motilo jih je tudi to, da jim ni bilo prav znano, kam in pod kakšnimi pogoji se bo preselitev vršila. Tako so nekateri pametno poudarjali, da je treba upoštevati geografske in gospodarske pogoje v Kočevju in na bodočem naselitvenem prostoru. V Kočevju je v precejšnji meri tvoril glavno posest gozd, ki je prinašal posestnikom — nemškim kmetom — sorazmerno lep dohodek. Za naselitev v brežiškem trikotu pa so od preselitvenega štaba v Mariboru zahtevali, naj organizira posebne gospodarske tečaje, v katerih bi se priučili nemški kmetje — Kočevarji — kmetovanju v novih gospodarskih pogojih ravninskega polja in vinogradov. Nadalje predlaga, naj jim preselitveni štab izda posebna navodila, kako naj se zadrže v raznih situacijah v novi domovini. Zanimiva pa je njihova zahteva, naj se jim dovoli za potrebe samoobrambe svobodno nositi orožje. Za obrambo naj bi se rekrutirali posebej za to izbrani in izvežbani mladi moški, ki bi imeli nalogo, »preprečevati, da se ne bi tisti Slovenci, ki so se z begom izognili preselitvi, organizirali v tolpe in jih v novi domovini napadali, jim požigali, ali izvajali organizirane tatvine.«

Vsekakor je zanimiv strah pred »slovenskimi tolpmami« tako zgodaj in ni izključeno, da niso Kočevarji še v stari domovini nekaj zvedeli o uporniškem gibanju in prvih aktiviziranih skupinah na Gorenjskem. Le tako si moremo tolmačiti ta njihov strah in zahtevo po orožju za potrebe samoobrambe.

Prepričani so bili, da bodo v Posavju dobili posestva takoj v last, toda v resnici so jim domovi bili dodeljeni samo kot prebivališča, ki jih tudi pozneje niso nikoli dobili v dejansko last. Nadalje naj bi v sporazumu z naselitvenim štabom v Mariboru bili v svojih novih biva-

liščih naseljeni v sklopu istih vasi kakor na Kočevskem, kar se pa zaradi slabe organizacije ni zgodilo. Tako so se vrstili primeri, da so večkrat menjavali bivališča v okviru ene ali pa tudi več vasi. Pozneje so poskušali celo naša krajevna imena zamenjati s tamkajšnjimi kočevskimi, kar so pa nato opustili.

Že ob prihodu so Kočevjarji opazili, da je preselitev organizirana zelo slabo in že prvi dnevi bivanja v novem bivališču so jih razočarali. Zaradi slabe organizacije preselitve — zgodilo se je namreč večkrat, da uro pred prihodom transporta Kočevjarjev odgovorni ljudje še niso vedeli, na kateri od treh sprejemnih postaj naj jih sprejmejo in kje naj jim odkažejo novo bivališče — je vodstvo Kočevjarjev konec decembra 1941 osebno interveniralo pri preselitvenem štabu v Mariboru. Ker tu niso uspeli — šef štaba je bil ravno na dopustu — so se iz Maribora napotili v Berlin do samega Himmlerja kot komisarja za utrditev nemštva. Ta pa jih ni sprejel, ker je — kakor so jim povedali — bil ravno v Hitlerjevem glavnem stanu. Ljudje iz komisariata so jim sicer obljubili, da se bo položaj izboljšal, kar se pa dejansko ni zgodilo. Zato so se potem še s pisмено pritožbo obračali na Himmlerja. V zadnjih letih vojne pa so jih v obrobni in odročni naselitveni predelih že začeli vznemirjati napadi partizanskih skupin Kozjanskega odreda in z Gorjancev, proti katerim so se brez uspeha branili njihovi vermani. Ob takšnih nenadnih napadih so jim zaplenili imetje in živino, bivališča pa opustošili.

Po vsem tem lahko ugotovimo, da se je Nemcem načrt preselitve Slovencev iz Posavja in utrditve jugovzhodne meje »velikonemškega rajha« ponesrečil. Celo število, ki so ga nameravali izseliti po ožjem

Skupina slovenskih preseljencev leta 1945 na poti v domovino.

izselitvenemu načrtu, je ostalo neizpolnjeno skoraj za celih 10.000, ker je tretja izselitvena etapa, ki bi morala nastopiti v začetku leta 1942, izostala. Gotovo so k temu pripomogli tedanji svetovno-politični položaj, porazi pozimi 1941—1942 na ruski fronti in odpor prvih partizanskih skupin, ki preselitve sicer niso mogle povsem preprečiti, a so jo le zavrle.

V gospodarskem pogledu pa je na tem ozemlju nastal pravi kaos. Kočevarji, ki so bili v stari domovini večinoma posestniki večjih gozdnih površin in jim je največ dohodkov dajal gozd, niso z vinogradi v posavskih gorinah, v Gorjancih, na Bizeljskem in okolici vedeli kaj početi. Bili so primeri, da so na mnogih mestih trto izsekali, ali pa opustili. To je največja škoda, ki je po katastrofi od trtne uši v prejšnjem stoletju prizadela vinogradništvo v Posavju, in še danes, po desetletju obnovitvenega dela, se ta škoda občutno pozna.

Tudi v političnem pogledu je ta načrt propadel. Kočevarji in ostali Nemci, sami vedno bolj nezadovoljni, so tvorili kaj trhel zid nemštva na meji. Od njih pač ni bilo mogoče pričakovati posebne ponemčevalne moči, s katero naj bi pomagali ponemčevati Slovence v Spodnji Štajerski. Nasprotno, sami so se čutili vedno bolj izolirane in so se vedno močneje zavedali, da se tu ne bodo nikoli ukoreninili in da tu nimajo kaj iskati, kakor pravi neko njihovo poročilo. Nemalo pa je k temu njihovemu spoznanju pripomogla vedno bolj naraščajoča moč slovenskih partizanskih odredov, ki jim ni ostala neznana, saj so jo večkrat čutili na lastni koži.

Pojavi se vprašanje, kaj so nameravali nacisti s slovenskimi izseljenci v Nemčiji v bližnji ali daljši bodočnosti. Da niso vsem namenili iste usode, kaže dejstvo, da so jih med seboj ločili. Leta 1942 in 1943 so vse izseljence podvrgli rasnemu pregledu in jih na podlagi tega ločili v nemške državljane na preklic (*Staatsangehörigkeit auf Wiederruf*) in državljane, ki uživajo samo nemško zaščito (*Schutzangehörige*). Prvi so se od drugih ločili po tem, da so po nekaj mesecih zapustili taborišče in bili bodisi kot obrtniki dodeljeni v industrijske obrate ali pa kot kmetje za poljska dela na junkerskih veleposestvih. Tu so živeli zasebno življenje, vrhovno oblast nad njimi pa je imel SS-komandant bližnjega vojaškega okrožja kot komisar za utrditev nemštva. Zanimivo pri tem je to, da so bili v nekaterih pogledih juridično enaki domačemu nemškemu prebivalstvu (otroci n. pr. so bili šoloobvezni). Oproščeni pa so bili moški vojaške službe in službe v vseh drugih oboroženih formacijah (*Volkssturm*). Bilo je tudi nekaj redkih primerov, da so iz vrst teh državljanov na preklic poskušali dobiti rekrute za armado ali celo za formacije SS. Vendar se je takšna rekrutacija izvršila in formulirala tako, kot da se je dotični javil prostovoljno. Kjer so bili takšni mladeniči nevešči jezika, se jim je včasih s pomočjo takšne zvite formulacije ali pa tudi čisto z odkrito grožnjo posrečilo tu in tam koga rekrutirati na »prostovoljni bazi«. Juridične osnove pa za vpoklic v vojsko ni bilo.

Zaščitni državljani pa so prebili v raznih taboriščih v glavnem vsa štiri leta pod strogim nadzorstvom. Le čez dan so tisti, ki so bili zaposleni, lahko zapuščali taborišča.

Kakšna bi bila nadaljnja usoda prve in druge skupine, o tem lahko samo ugibamo? Najbrž jasnih načrtov nacisti sami o tem še niso imeli. Mogoče, da so z državljani na preklic, pomešanimi s pravimi Nemci, hoteli kolonizirati in ponemčiti po »zmagoviti vojni« osvojeni vzhod? Takšen poskus naselitve na vzhodu so z nekaterimi izseljenci res napravili v Galiciji v kraju Zamość, ki pa je zaradi odpora izseljencev in napredovanja Rdeče armade klavrno propadel. Mogoče, da so name-ravali zaščitne državljane uporabiti po »zmagoviti vojni« kot delovno silo na posestvih esesovskih borcev, ki naj bi jih dobili na vzhodu. Takšna ugibanja pa zgodovine več ne zanimajo.

LITERATURA IN VIRI

Škerl France: Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941, Zgodovinski časopis VI—VII, 1952/53, str. 768—796.

Terčak Stane: I. Štajerski bataljon v letu 1941, Celjski zbornik, str. 131—138.

Škaler Stanko: Prvih deset žrtev, Borec 9/10, 1953. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov VI. del, knjiga 1, str. 132—134, 138, 153 in 411—412. Arhivsko gradivo v Posavskem muzeju »Preseljevanje Slovencev in naselitev Kočevarjev«.

BOLNIŠNICA V BREŽICAH

Dr. Vlado Berglez

Potreba po bolnišnici v Brežicah, ki so središče obširnega, do sto tisoč prebivalcev obsegajočega in vanje gravitirajočega okoliša, se je pojavljala že od početka XIX. stoletja, zlasti ob časih nastopajočih čestih epidemij tifusa in črnih koz, ki jih je bilo mogoče omejiti le s hospitalizacijo; okoliške bolnišnice, ki jih je bilo malo (Zagreb, Celje, Novo mesto) pa so bile primitivne in nezadostne ter spričo slabih prometnih razmer nedostopne. Tako je zdravstvena služba, ki je bila v Brežicah uvedena že več stoletij neprekinjeno, zastopana po padarjih, kirurgih in zdravnikih, izsilila po dolgih bojih leta 1872 sklep deželne vlade v Gradcu, da se odobri ureditev Javne bolnišnice v Brežicah. Mestna občina Brežice je dala v ta namen v desetleten brezplačen najem svojo hišo št. 100 (sedaj Ulica stare pravde 26), jo s podporo Okrajnega zastopa (600 goldinarjev) preuredila tako, da je bila 5. junija 1873 odprta in je začela skromno s svojim delovanjem. Po obsegu tega še sedaj obstoječega poslopja sodeč, je mogla imeti prostora za največ 8 do 10 postelj. Prvi in edini zdravnik je postal dr. Karel del Cott, ki je poleg drugega zdravniškega dela opravljal tudi službo v bolnišnici ob pomoči enega samega strežnika in njegove žene. Prva leta je skromni zavod preživiljal težko finančno krizo. Bolnikov zaradi majhnega števila postelj in zaradi primitivne postrežbe ni bilo dovolj, zato je deželni zaklad leta 1878 izvedel temeljito reorganizacijo. Najeli so še sosednjo hišo trgovca del Cotta, jo s ponovnim predujmom 1200 goldinarjev preuredili, nego bolnikov pa izročili usmiljenkam, ki so prevzele tudi gospodarstvo zavoda. Obisk bolnišnice, ki je izkazoval leta 1877 le 254 bolnikov s 4841 oskrbnimi dnevi, je že leta 1879 narasel na 440 bolnikov z 10.420 oskrbnimi dnevi. Že leta 1881 so morali namestiti še pomožnega zdravnika Maksa Wresniga in še isto leto prvega upravitelja bolnišnice Maksa Potočnika. Ta preosnova je pokazala dobre uspehe tako v pogledu obiska bolnikov kakor tudi v pogledu finančnega stanja. Poravnani so bili vsi predujmi deželne zaklada v znesku 4000 goldinarjev, nalagati so začeli celo rezervni sklad, ki je narasel do leta 1886 na 17.000 goldinarjev, kar je pomenilo že solidno osnovo za gradnjo prepotrebne novega, nalašč za potrebe bolnišnice grajenega poslopja.

V ta namen so kupili zemljišče od Franca Lenčka za 3278 goldinarjev. Deželni odbor štajerski je pri Mestni hranilnici v Mariboru najel amortizacijsko posojilo 2000 kron. Spomladi 1887 je stavbenik Viljem

Fritsch pričel graditi novo bolnišnico v italijansko-renesančnem slogu in že ob koncu 1888 je bila izvedena preselitev, 1. januarja 1889 pa je bila nova bolnišnica slovesno predana svojemu namenu. Že pred dograditvijo novega poslopja je zapustil bolnišnico dr. del Cott in dolžnost ordinarija je prevzel leta 1888 dr. Matija Schmiermaul, zaveden slovenski narodnjak, ki je bil prvi primarij nove bolnišnice in več kot 2 leti njen edini zdravnik.

Tedanjemu razvoju zdravniške znanosti je nova bolnišnica popolnoma ustrezala. V pritličju je bil nastanjen kirurški oddelek (levo moški, desno ženski s porodniško sobo), hišna kapelica, uprava, operacijski prostori in primarijeva soba, v prvem nadstropju pa medicinski oddelek z lekarno. V bolniških sobah je bilo prostora za 60 postelj, ostale sobe pa so zasedle usmiljenke in strežniško osebje. Poleg glavnega poslopja je bila na dvorišču zgrajena majhna izolirnica z osmimi posteljami, nekoliko oddaljeno pa mrtvašnica in gospodarsko poslopje. Leta 1896 je deželni odbor dokupil še 1 ha njiv, ležečih nasproti glavnemu poslopju. Z vođo je bila bolnišnica oskrbljena iz lastnega vodnjaka na dvorišču, kurjava je bila centralna, razsvetljava pa petrolejska.

Dr. Schmiermaul je zaradi bolezni leta 1893 službo zapustil. Z njim so službovali kot sekundarni zdravniki leta 1890 dr. Sežun, leta 1891 dr. Keppa in leta 1892 dr. Maučka. Z odhodom dr. Schmiermaula, ki je v visoki starosti kot pacient umrl v nekdanji svoji bolnišnici leta 1936, se zaključuje prva doba delovanja brežiške bolnišnice, ki sega deloma še v predantiseptično ero.

Novi primarij je postal leta 1893 dr. Hans Hoeller, ki je prinesel s seboj solidno kirurško znanje z graške klinike, že trdno zasidran v asepsi. Vodil je bolnišnico vse do razsula Avstrije leta 1918 ter užival nemejeno zaupanje in velik ugled. Po upokojitvi je deloval še kot zasebni zdravnik v Brežicah in umrl v visoki starosti v Gradcu leta 1931.

Iz operacijskih zapiskov posnemamo, da so se vršile v bolnišnici tudi težje operacije kil, golš, želodca — dr. Hoeller pa je izvedel prvič tudi operacijo carskega reza. Dr. Hoeller se je bavil predvsem s kirurškimi bolniki, dočim so sekundarni zdravniki pod njegovim nadzorstvom zdravili bolnike z notranjimi boleznimi. Sekundarni zdravniki so se često menjavali. Leta 1894 je prišel dr. Vičič, ki mu je leta 1897 sledil dr. Jokits; ta je delal v bolnišnici vse do leta 1919, ko se je kot avstrijski državlján odselil. V dobo dr. Hoellerja pada prva svetovna vojna, ko je bolnišnica deloma služila tudi za rezervno vojaško bolnišnico in so se v njej zdravili številni ranjenci.

Leta 1917 je zadela Brežice huda potresna katastrofa, ki tudi poslopjem bolnišnice ni prizanesla. Zaradi hudih razpok v zidovju so morali izprazniti prvo nadstropje. Deželni odbor se je takoj lotil popravil, ki pa jih zaradi propada avstro-ogrske monarhije leta 1918 niso mogli končati. Električno napeljavo in mestni vodovod so uvedli leta 1916, ko so izpopolnili tudi kanalizacijo. Istega leta je bil nabavljen tudi rentgenski aparat.

Novo obdobje za bolnišnico je nastalo oktobra 1918. Opuščena sta bila oba nemška zdravnik in Zdravstveni odsek za Slovenijo in Istro v Ljubljani je na predlog prvega svojega šefa, dr. Ivana Oražna, postavil za šefa bolnišnice primarija dr. Josipa Cholewo, po rodu Poljaka, ki ga je vojna vihra privedla v naše kraje, kjer se je docela udomačil in razvil svoje vsestransko plodno delovanje. Bil je učenec dunajske in graške kirurške šole in je vnesel svežega modernega duha v že ostarele

Foto: Gramc

Glavno poslopje bolnišnice v Brežicah.

in okostenele metode dr. Hoellerja. Znašel se je predvsem pred nalogo, da popravi po potresu poškodovano poslopje, ki je postalo sčasoma pre-majhno za vedno bolj rastoče število bolnikov in kirurških posegov. Tudi perila in odej je dokupil, pleskalo in obnavljalo pa se je, kar se je moglo. Število uslužbencev je stalno naraščalo (usmiljenk od 3 na 16), ki so stanovali skrajno utesnjeni v nehigienskih prostorih. Epidemije griže, gripe in tifusa so zahtevale povečanje izolirnice, ki je dobila 35 postelj. Nadzorna oblast je skrajno skoparila z denarjem, tako da se vse do prevzema po Ljubljanskem oblastnem odboru leta 1927 bolnišnica ni mogla razmahniti in je zapadala v vedno slabše stanje. Oblastni odbor je začel z velikopotezno gesto zidati poleg bolnišnice enonadstropno hišo za stanovanje upravitelja, usmiljenk in strežništva, dokupil je Srebretov travnik pred bolnišnico, nabavil nov rentgenski aparat ter druge potrebne medicinske stroje in priprave; uvedel je novo centralno kurjavo, nakupil perila in odej, prepleskal in obnovil poslopje. Dokupljena je bila tudi

Gerlovičeva vila z vrtom, ki služi za stanovanja nameščencem. Za vse to je prispeval Oblastni odbor več kot poldrugi milijon dinarjev. Po ukinitvi Ljubljanskega oblastnega odbora je prišla bolnišnica leta 1930 pod upravo banske uprave Dravske banovine kot banovinska bolnišnica.

Šestega februarja 1932 zvečer je izbruhnil na podstrešju glavnega poslopja požar, kateremu vzroka niso mogli ugotoviti. Požrtvovalnosti brežiških in okoliških gasilcev se je zahvaliti, da ni postala žrtev ognja, ki je zajel že vse ostrešje, vsa bolnišnica, ko je voda v gasilskih ceveh zaradi hudega mraza sproti zmrzovala. Škoda je bila velika, vendar je nastal zaradi požara ugoden trenutek, da se vsa stavba temeljito prenovi, kar je uprava tudi spretno izkoristila. Poleg novega ostrešja so bile prenovljene sobe prvega nadstropja, stene prepleskane z oljem in tla obložena s parketom.

Zdravniško delo je počasi, a stalno naraščalo. Spočetka je pomagal primariju po en sekundarij, leta 1928 pa je bilo sistematizirano mesto drugega sekundarija. V dobi dr. Cholewe so službovali kot sekundariji: dr. Lambert Mermolja (1922), dr. Maks Michelitsch (1922—1923), dr. Edvin Suher (1923—1924), dr. Martin Majcen (1923—1924), dr. Elza Soss (1925 do 1926), dr. Stanko Tavčar (1926—1927), dr. Božidar Herkov (1927—1928), dr. Pavel Lunaček (1928—1930), dr. Tone Ravnikar (1929—1933), dr. Josip Kovač (1930), dr. Janko Benedik (1931), dr. Dušan Šeber (1931—1933), dr. Stanko Černelč (1932—1935), dr. Štefan Šobar (1933—1935) dr. Simon Zaletel (1935—1936), dr. France Cundrič (1935—1936), dr. Vladimir Berglez (1936—1937), od leta 1936 dalje pa dr. Anton Glušič. Vsi so se radi spominjali svojega dela v Brežicah in več od njih jih je doseglo visoke položaje. Prav pristrčno pa se spominjamo dveh, ki sta mlada dala svoje življenje v službi ljudstva: dr. Stanka Černelča, ki je padel kot partizanski zdravnik 1942 v Gorjancih, ter dr. Šimna Zaletela, ki je umrl na sepsi kot žrtev poklica v bolnišnici v Celju leta 1936.

Posebno poglavje je dr. Cholewovo znanstveno delovanje, kateremu se je poleg svojega poklicnega dela posvetil z vso vnemo že takoj ob pričetku svojega delovanja v Brežicah. Delal je na raziskovanju rakastih obolenj. Ustanovil si je iz svojih lastnih skromnih sredstev in kasneje tudi z banovinskimi podporami majhen onkološki laboratorij, kjer je uspešno delal poizkuse in svoje izsledke objavljal v raznih domačih in tujih strokovnih revijah. Bil je v stalni zvezi z mnogimi vodilnimi svetovnimi onkologi in se udeležil več kongresov v tujini. Uspehi njegovega zdravljenja so ponesli njegovo ime po bližji in širši domovini ter v tujino. Zagrebška medicinska fakulteta ga je leta 1937 izvolila za docenta onkologije, banska uprava pa mu je omogočila, da je v Ljubljani ustvaril temelje današnjega Univerzitetnega onkološkega inštituta, katerega prvi šef je postal dr. Cholewa leta 1937 in mu ostal vodja vse do smrti leta 1942.

Po odhodu docenta dr. Cholewe v Ljubljano je bilo vodstvo bolnišnice poverjeno sekundariju dr. Vladimirju Berglezu, učencu praške kirurške šole. Njegova naloga je bila, obdržati ugled in zaupanje, ki ga je bolnišnica imela pri prebivalstvu, ter ga po možnosti še povečati. Pri

tem so mu pomagali sekundarni zdravniki dr. Anton Glušič, dr. Karel Ocvirk (1938 do 1939) in dr. Karel Bernik (1939 do 1941).

Med tem so se začeli kopičiti nad domovino težki oblaki, grozeče se je bližala nova vojna vihra. Že njeno bližanje je hromilo delo v bolnišnici, saj si nismo upali pričeti z nobenimi večjimi investicijami, ki so postajale potrebne. Zdravniki in uslužbenci so morali od časa do časa na orožne vaje itd. Težka mora je legla na vse, razkropili so se bolniki, ko so začele padati prve bombe, ki so že prvi dan vojne dale prve težke ranjence. Samo nekaj dni nato je prihrumel okupator in nastopilo je težko obdobje brežiške bolnišnice, doba okupacije.

Prve mesece je okupator pustil osebje bolnišnice v miru, ker mu je spričo nove vojne s SSSR primanjkovalo ljudi. Odslovljen je bil le upravitelj bolnišnice, Srečko Remic, ter nekateri uradniki. Tujec se je hotel celo prikupiti z nekaterimi ugodnostmi, vendar je pokazal pravi obraz, ko je pričel oktobra 1941 z množičnim preseljevanjem prebivalstva v Nemčijo in s priseljevanjem Kočevarjev v naše kraje. Prisilni deportaciji se je izognil primarij dr. Berglez z dramatičnim begom preko meje v Hrvaško, kjer je sprva našel honorarno zaposlitev ter se kmalu priključil NOV. V bolnišnici je ostal kot edini zdravnik dr. Anton Glušič. Kmalu sta prišla Kočevarja dr. Josef Krauland, ki je prevzel ravnateljstvo in notranji oddelek ter dr. Erna Wittine kot sekundarij kirurškega oddelka. Slednja je bila naduta nacistka — strah podrejenih. Slovensko osebje je ostalo zvesto svojemu narodu, skrivalo je in tajno negovalo številne ranjence in ujete partizane, mnogim omogočilo pobeg in jim s tem rešilo življenje. Zaradi suma sodelovanja s partizani je bil meseca februarja 1944 premeščen šef kirurškega oddelka dr. Glušič v Gradec in kasneje v Leoben, na njegovo mesto pa je prišel primarij dr. Renner, bolehen človek, antinacist, ki so ga ohranili naši ljudje v dobrem spominu. Okupator se ni lotil večjih del v bolnišnici, nabavil je le precej moderne aparature: rentgenski aparat, kratkovalovni aparat, operacijsko luč itd. ter zgradil na dvorišču večjo barako za 30 postelj zaradi stalno naraščajočega števila ranjencev.

Ko so bili okupatorju dnevi šteti, so pričeli prve dni maja 1945 Nemci Brežice panično zapuščati. Bolnišnica je ostala nekaj dni brez zdravnikov in brez vodstva. Po mestu so divjale, ropale in ubijale ustaške bande, dokler niso prišle kot osvoboditelj redne čete JLA. V dneh brezvladja se je za bolnišnico prav posebno izkazal Ivan Urek, ki je prevzel upravo in s svojo odločnostjo rešil bolnišnico pred še večjo škodo. Prve dni so se ustavljale v bolnišnici kirurške ekipe enot JLA in v njej oskrbele svoje ranjence. Kmalu pa sta se pojavila tudi prejšnja slovenska

*Dr. Josip Cholewa,
dolgoletni primarij
brežiške bolnišnice.*

zdravnika dr. Berglez in dr. Glušič ter uvedla s pomočjo nove ljudske oblasti v bolnišnici red.

Med okupacijo je bil nameščen kot zdravnik v brežiški bolnišnici iz svoje domovine pregnani Ukrajinec dr. Vladimir Komorovsky, ki je ostal v njej vse do svoje premestitve v Trbovlje l. 1949. Dr. Berglez je prevzel zopet ravnateljstvo bolnišnice in vodstvo kirurškega oddelka, dr. Glušič pa vodstvo notranjega oddelka do prihoda novega primarija dr. Franca Pavliča v januarju 1946, nakar je zopet nastopil svoje mesto na kirurškem oddelku. Dela je bilo prva leta po osvoboditvi ogromno. Nastopile so razne epidemije, zlasti številne so bile eksplozivne poškodbe, saj je povsod ležalo polno razstreliva, številne meje v bližini Brezic so bile minirane in nesreč je bilo nič koliko. Vojaška uprava je dala na razpolago tudi nekaj vojnih ujetnikov-zdravnikov. Med njimi se je posebno odlikoval po požrtvovalnem, skoraj dveletnem delu, Dunajčan dr. Rudolf Blum. Vrnil pa se je tudi bivši upravitelj bolnišnice Srečko Remic.

Z osvoboditvijo so nastali zopet novi problemi. Pojavili so se novi načrti v skladu z drugačnimi pogledi na človeka. Načrti so sicer marsikdaj presegle naše možnosti, vendar so se najnujnejši v teku let vendarle ustvarili, drugi pa čakajo izvršitve. V letih 1946 do 1948 je bil zgrajen nov paviljon za pljučne bolezni, ki ima 30 postelj. To pa je le prvi del velikega gradbenega programa. Veliko pomoč je dobila bolnišnica od UNRRE: postelje, perilo, odeje, instrumentarij in zdravila, veliko je prispevalo ministrstvo in kasneje Svet za zdravstvo LRS, ki je v svojih proračunih vsako leto predvidelo potrebne vsote za izpolnitev in popravila bolnišnice. Število nameščencev se je dvignilo na današnjih 80. Osnovali so si sindikat, ki je v soglasju z upravo in oblastmi zadovoljivo uredil vsa vprašanja delovnega časa, dopustov, plač in podobnega ter postal center političnega, socialnega in prosvetnega dela v bolnišnici. Redovno osebje je bilo leta 1948 zamenjano z laičkim, ki z vnemo in požrtvovalnostjo vrši svojo težko in odgovorno službo.

Še tako požrtvovalno strokovno delo nima pravega uspeha, če ni gmočno in upravno podprto. To skrb ima uprava bolnišnice z upraviteljem na čelu. V teku let se je zvrstilo mnogo upraviteljev in naj navedemo le vidnejše in dolgoletnejše: Josip Potočnik (1881—1895), Ervin Kankovsky (1901—1906), Josef Schaffenrath (1906—1916), Anton Haler (1916—1921), ki ga je povozil vlak na brežiški postaji, Ivan Grobelšek (1923—1936), Srečko Remic (1936—1952) z izjemo okupacije, Rudi Požar (od 1952 dalje).

Ekonomija je narasla na sedanjih 3 ha 17 a obdelovalne zemlje; skoraj vso potrebno povrtnino prideluje bolnišnica doma, lastno gojenje svinj pa znatno prispeva k preskrbi mesa in maščob. Zaradi gradnje pljučnega oddelka so morali porušiti gospodarsko poslopje, pa je bolnišnični kolektiv s prostovoljnim delom ob najmanjših stroških postavil novo, ki ga še dalje izgrajujejo. Stalno rastoči upravni posli so zahtevali postopno večanje potrebnega osebja, tako da je danes v pisarni zaposlenih poleg upravitelja še 5 nameščencev.

Nekaj statistike: Število postelj: 1873 — 10, 1879 — 18, 1889 — 66, 1929 — 135, 1952 — 206; število postelj v letu 1952 po oddelkih: kirurško-porodniški — 71, medicinski — 70, infekcijski — 35, pljučni — 30; število sprejemov in oskrbnih dni (v oklepaju): 1873 — 254 (4841), 1879 — 440 (10.420), 1948 — 4613 (47.688), 1949 — 5385 (55.532), 1952 — 4245 (52.764), ambulantnih pregledov pa je bilo leta 1952 — 6120. Povprečna oskrbna doba enega bolnika znaša 10 dni. Umrljivost bolnikov se giblje od 1 do 2%. Porast porodov: 1938 — 121, 1940 — 160, 1946 — 271, 1949 — 439, 1951 — 582 in 1952 — 673; število operacij: 1897 — 146, 1910 — 225, 1920 — 285, 1930 — 510, 1939 — 995, 1949 — 1561, 1952 — 1981; število stalnih zdravnikov: 1873 — 1, 1895 — 2, 1912 — 2, 1928 — 3, 1946 — 4, 1953 — 3.

Iz dosedanjega 80-letnega razvoja brežiške bolnišnice je razvidno, da je bolnišnica stalno napredovala in da mora tudi v bodoče vršiti svojo nalogo v nenehnem napredovanju in plemenitem tekmovanju s sosednjimi zavodi skladno s hitrim razvojem medicinske znanosti. Na dlani je, da postaja njen okvir pretesen, da so izkoriščene vse možnosti razvoja in da bodo v bodoče potrebne nove in velike investicije, če nočemo zastati za časom. Zgradbe in naprave razen na pljučnem oddelku so zastarele, ni primernih dnevnikih prostorov, posebno na tesnem je porodniški oddelek s svojimi 12 posteljami in skoraj 700 porodi na leto. Operacijski prostori so nesrečno nameščeni na jugu, pretesni, brez potrebnih stranskih prostorov za pripravo bolnikov, sterilizacijo in narkozo, kar povzroča zlasti poleti neznansko vročino in fizično muko za vse pri operacijah zaposlenih. Kuhinja se še vedno stiska v kletnih prostorih in v istem obsegu kot pred 65 leti, čeprav se je tedaj kuhalo v njej za največ 80, sedaj pa za 300 oseb dnevno. Posebno primitivna je pralnica, ki je brez vsakega mehaničnega pomagala. V bližnji bodočnosti bomo morali vsaj delno uresničiti leta 1945 narejene načrte o bodoči izgradnji bolnišnice. V tem pogledu imamo že zagotovila naše ljudske oblasti. Predvsem je nujna potreba po novogradnji ginekološkega (porodniškega) oddelka, ki se mora osamosvojiti in dobiti svojega šefa-specialista. Prav tako se mora zgraditi nov operacijski trakt z modernimi sterilizacijskimi instalacijami, nova moderna kuhinja in nujno tudi mehanizirana pralnica s sušilnico. Treba bo tudi misliti na povečanje stanovanjskega fonda ter gospodarskih poslopij. Dela bo torej dovolj za sedanjo in bodočo generacijo. S 1. junijem 1953 je prešel zavod na samostojno finansiranje, kar nam bo omogočilo še bolj samostojen razvoj.

Kolektiv bolnišnice se zaveda svoje dolžnosti in nalog in vrši v vsakodnevnem trdem delu svojo službo v ponosni zavesti, da izpolnjuje svoje humano poslanstvo: vrača trpečim zdravje, srečo in sposobnost za delo ter bistveno prispeva k boljši bodočnosti svojega naroda in domovine, zato tudi pričakuje dolžnega priznanja svojemu delu tako od strani organov ljudske oblasti kakor tudi od ljudstva samega, predvsem v tem, da mu z zaupanjem izroča v oskrbo in nego svoje pomoči potrebne posameznike.

POSAVSKI MUZEJ

Stanko Škaler

Posavski muzej ima v kratki dobi svojega razvoja kaj zanimivo preteklost. Ustanovljen leta 1940 s privatnimi zbirkami nekaterih vnetih zbirateljev arheoloških in narodopisnih predmetov, je imel svoj skromni razstavni prostor v opuščeni cerkvi Sv. Duha v Krškem. Toda že naslednje leto je njegov nadaljnji razvoj pretrgala vojna in naslednja štiri vojna leta pomenijo občuten zastoj v njegovem razvoju.

Po končani vojni so bile zbirke razstavljene v sobah prvega nadstropja spomeniško zaščitene Valvazorjeve hiše v Krškem. Ker pa se je muzejski inventar po vojni neprestano množil in je obseg zbirk presegel okvir majhnega mestnega muzeja, so postali razstavni prostori v Valvazorjevi hiši pretesni. Zato se je leta 1949 muzej preselil v Brežice, kjer je dobil v obsežnih dvoranh mogočnega brežiškega gradu, ki ga prištevamo med najpomembnejše spomenike naše baročne graščinske arhitekture, svoje nove in pripravne razstavne prostore.

V teh nekaj letih je res zaživel in dosegel lep razvoj in napredek tako v raziskovalni in zbirateljski dejavnosti kakor tudi v vedno bolj rastočem številu obiskovalcev. Med obiskovalci srečamo prebivalstvo Spodnjega Posavja, Dolenjske in Štajerske, vendar so predvsem v poletnih, za izlete ugodnih mesecih, zelo številni tudi gostje iz sosednje Hrvaške, predvsem iz Zagreba. V vedno večjem številu se poslužujejo razstavljenih zbirk kot dopolnila in ponazorila zgodovinskega in literarnega pouka tako šole iz Posavja kakor tudi razne zagrebške srednje šole. Vse to kaže, da kot pokrajinski muzej uspešno izpolnjuje znanstveno raziskovalne in vzgojne naloge, ki jih imajo lokalni muzeji.

Muzejske zbirke so nameščene v pročelnem traktu gradu v devetih dvoranh drugega nadstropja, v katerih je razstavljeno arheološko, kulturno-zgodovinsko in narodopisno gradivo, v posebni dvorani v severnem stolpu pa je lepo urejena zbirka iz dobe NOB.

Ob preselitvi v Brežice je v razstavnih prostorih zelo prevladoval narodopisni material. Danes se je podoba razstavnih prostorov že znatno spremenila. Pred nekaj leti je začel Posavski muzej s svojim znanstveno-raziskovalnim delom, pri čemer so ga z vsem razumevanjem podprli okrajni organi ljudske oblasti.

S sodelovanjem Inštituta za arheologijo pri ljubljanski univerzi muzej vsako leto v poletnih mesecih opravlja arheološka raziskovalna dela na terenu. Tri leta so se vršila raziskovalna dela na obsežnem,

planem žganem protoilirskem grobišču v Dobovi. Grobišče v Dobovi sodi med najstarejša v Sloveniji znana žgana grobišča iz prehoda bronaste v železno dobo, v čas okrog l. 1000 pr. n. št.

Kot razveseljiv uspeh raziskovalnega dela je treba omeniti tudi v Selih pri Dobovi odkrito staro-slovansko grobišče. Znanstveniki ga datirajo v deveto stoletje, nekako v čas pred madžarskim prihodom v Panonsko nižino in njihovimi napadi na slovensko ozemlje. Doslej je to grobišče edina priča o zgodnji naselitvi Slovencev v obsoletskem trikotu.

Foto: Gramc

Del arheološke zbirke.

Dve leti arheološkega terenskega dela na Libni pri Krškem sta obogatili arheološke zbirke muzeja z dragocenimi predmeti ilirskih gomil cvetoče hallstattske dobe. Razen tega pa nam bo dalo to raziskovalno delo izčrpno kritično študijo v osrednji slovenski arheološki reviji izpod peresa priznanega slovenskega strokovnjaka na polju predzgodovine, dr. F. Stareta. Predzgodovinska Libna je bila namreč desetletja in desetletja za razne arheologe in nearheologe samo bogata zakladnica dragocenih najdb, a nihče o njej še ni dal zaključene znanstvene študije.

Zaradi uspešnega arheološkega raziskovalnega dela se je seveda dokaj spremenil tudi značaj razstavnih prostorov. Precej so narastle prej skromne zbirke arheološkega oddelka. Vsakdo danes opazi, da je razstavna dvorana, v kateri je razstavljeno arheološko gradivo vseh predzgodovinskih in zgodovinskih dob, že daleč daleč premajhna.

Najbolj bogato je v razstavnih prostorih zastopana etnografska zbirka, vendar bi bili tudi tej potrebni vsaj še enkrat tako obsežni prostori, da bi bilo zadoščeno estetskemu načelom muzejske ureditve.

Ker je ta preureditev v prostorih, ki jih ima muzej danes na razpolago, nemogoča, bo treba za uspešen razvoj v bodočnosti poskrbeti za nove razstavne prostore.

Za rešitev zgoraj nakazanih problemov bi bili pripravni še preostali prostori II. nadstropja, ki danes služijo še stanovanjskim namenom. S tem bi muzej najprej dobil svoje zaključne razstavne, arhivske in upravne prostore; obenem bi bile s tem v razstavne prostore drugega nadstropja lepo vključene znamenite baročne stenske fresko-slikarije na stopnišču v drugo nadstropje, v grajski kapeli in v »viteški dvorani«. To vprašanje bo treba nujno urediti do takrat, ko bodo končana restavratska dela na omenjenih fresko-slikarijah, s katerimi so začeli pred tremi leti in jih bodo postopoma nadaljevali.

Foto: Gramc

Stilno pohištvo I. pol. 19. stoletja.

Foto: Gramc

Zbirka kmečke lončene posode.

Možnost vsaj skromnega samostojnega znanstvenega dela pa včasih otežkoča pomanjkanje najosnovnejše znanstvene literature, ki je v Brežicah sploh ni dobiti, ali pa le fragmentarno v posameznih izvodih, s katerimi si je težko kaj pomagati.

Ta problem bi se dal za silo rešiti s tem, da bi se v že obstoječo, skromno in fragmentarno muzejsko knjižnico prenesla znanstvena dela brežiške gimnazijske knjižnice in bi se obema dodala še dela znanstvenega značaja iz »Ljudske knjižnice«. To bi bil skromen zametek bodoče študijske knjižnice pri Posavskem muzeju. S potrebnimi vsakoletnimi krediti bi bilo možno v doglednem času izpopolniti fragmentarne periodične publikacije in sproti nabavljati tekoče izvode naše periodične in druge znanstvene literature. Okrajni prosvetni organi so za ta načrt živo zainteresirani in je upati, da bodo v prihodnjem okrajnem proračunu zagotovljena potrebna sredstva za njegovo uresničitev.

Zgoraj sem v kratkem orisal zgodovinski razvoj muzejske ustanove, njeno dosedanjo dejavnost in nakazal nekaj problemov njenega razvoja v bodočnosti. Naj v nekaj besedah naštejem še nekatere zanimivosti iz muzejskih razstavnih prostorov.

Že spredaj sem omenil, da je v prvi, arheološki, dvorani na sicer preskromno odmerjenem razstavnem prostoru razstavljeno gradivo vseh predzgodovinskih in zgodovinskih dob od neolita do slavike. Omenjam

samo nekaj zgodovinsko najvažnejših najdišč, tako na primer kulturne ostaline iz Ajdovske jame pri Nemški vasi nad Leskovcem. Ta jama, ki je služila kot bivališče predzgodovinskemu človeku mlajše kamene dobe, je najbolje raziskana postojanka mlajše kamene dobe v Sloveniji. V njej najdeni uporabni predmeti tedanjega človeka, izdelki iz lončevine in kosti, pa nam nakazujejo daljnjo sorodnost z izdelki največje naselbine mlajše kamene dobe v Jugoslaviji v Butmiru v Bosni.

Najbolj bogato sta v arheoloških razstavnih prostorih zastopani najdišči starejše železne dobe iz Dobove in Libne. Pomembnost prvega je zlasti v tem, ker izkazuje izkopani material sorodnost z izdelki izkopanimi na grobišču v Rušah pri Mariboru. Najdbe iz teh dveh najdišč najbolje osvetljujejo prehod bronaste v železno dobo v štajerskem delu Slovenije.

V vsem srednjeevropskem arheološkem svetu je znana ilirska naselbina na Libni, ena največjih postojank cvetočega Hallstatta v Sloveniji, ki je bogato zastopana v razstavnih vitrinah muzeja.

Iz rimske dobe so razstavljeni predmeti iz nekdanjega rimskega mesta Nevioudunuma (Drnovo na Krškem polju), izdelki rimske provincialne kulture, izkopani ob rimski cesti Emona—Siscia pri Nevioudunumu, Velikih Malencah, Ribnici in Mokricah. Zanimivost rimskega kiparstva predstavlja dobro ohranjena glava iz Radeč in mavčni odlitek sarkofaga iz Vranja pri Sevnici. Dokument iz slovenske naselitve v Posavju pa predstavlja lobanja in pridevki h grobu, značilni uhani grozdaste oblike iz slovanskega grobišča, odkritega v letu 1953 v Selih pri Dobovi.

Arheološki razstavni dvorani sledi v dveh dvoranah razstavljeno kulturno-zgodovinsko gradivo, v katero je vključena numizmatična zbirka, ki vsebuje značilne primere antičnih in srednjeveških novcev od začetka našega štetja do XVIII. stol. Med njimi je tudi nekaj primerov solnograške kovnice iz Brežic in iz spanheimske Kostanjevice.

V naslednjih dveh dvoranah je ohranjena oprema meščanske in kmečke sobe iz začetka XIX. stoletja.

Njima sledi v treh dvoranah razstavljeno zanimivo narodopisno gradivo. Tu vidimo zanimive, stilno sorodne primere kmečkega pohištva in orodja ter nekatere okusno napravljene lesene skulpture ljudskega umetnika.

Narodopisna zbirka muzeja se sme ponašati z eno najpopolnejših zbirk lončene posode najrazličnejših variant, prav tako s prav lepo zbirko modelov za »narodni kruhek« in z različnimi primeri čelesnikov, leščerb, latern in s podobnimi izdelki kmečke umetne obrti.

V obsežni dvorani severnega stolpa je razstavljena zbirka iz dobe NOB in okupacije, ki je s svojimi množičnimi izselitvami 1941 najbolj prizadela prav ozemlje okoli Brežic in Krškega. Množičnemu preseljevanju je posvečen poseben izseljeniški razstavni prostor, kjer so razstavljeni: letak o splošni preselitvi prebivalstva v Posavju; povečane fotografije, ki prikazujejo preseljevanje iz slovenskih domov; bivanje v zbirnem taborišču v Rajhenburgu, transport v Nemčijo in življenje naših preseljencev v raznih taboriščih v Nemčiji. V tej dvorani vidimo nadalje

razglase o streljanju bodisi aktivnih sodelavcev NOB ali pa njihovih podpornikov iz Posavja, okupatorjeve dokumente itd. V posebni vitrini so razstavljene zapuščina, fotografije in publikacija o prvih desetih žrtvah fašizma v Sloveniji iz Krškega, ki so bili ustreljeni in pokopani v gozdu Dobrava.

Dejavnost partizanskih tehnik prikazujejo najrazličnejši tiski iz dobe NOB. Okupatorjevo divjanje nad civilnim prebivalstvom v Posavju pa nam prikazujejo številne razstavljene fotografije. Na partizansko borbo Kozjanskega odreda nas spominja zapuščina partizanov-borcev, njihova oprema, orožje in pisani dokumenti. Križev pot slovenskega naroda v obdobju okupacije je prikazan z lesorezi umrlega slikarja in kiparja Nikolaja Pirnata, ki v pretresljivih prizorih prikazuje trpljenje slovenskih brezdomcev, mučenja slovenskih talcev in strahote iz koncentracijskih taborišč.

Le bežno sem zgoraj opisal razstavljene zbirke muzeja. Poseben poudarek pa dajejo zbirkam Posavskega muzeja razstavni prostori sami. Freske iz XVIII. stol. v hodniku, kapeli in v »viteški dvorani«, ki je največja poslikana baročna dvorana v Sloveniji, so krasen primer pozno-baročnega slikarstva in jih vsi obiskovalci zelo občudujejo.

Želeti je samo, da bi Posavski muzej, ki ga v zadnjem času z razumevanjem podpira naša ljudska oblast, imel v Posavju čim več vnetih in požrtvovalnih podpornikov in sodelavcev.

ŠOLSTVO V BREŽICAH V PRETEKLOSTI IN DANES

J. Knapič — M. Poljanšek

I

Geografska lega in prometna osredotočenost sta mestu naložila še eno pomembno funkcijo. Brežice so postale v svojem večstoletnem razvoju tudi šolsko središče. V preteklosti je imelo le-to predvsem obeležje takratnih političnih in socialnih prilik, po drugi svetovni vojni pa se je šolska dejavnost razširila za nekaj novih ustanov. Novi družbeni odnosi, iz katerih je nastal velik tvorni vzpon, so mladini odmerili pravičnejšo pot v šolo. Narasla je želja po znanju, a tudi potreba, da so ljudje bolj sposobni pa tudi razgledani. Tako imamo danes v mestu osnovno šolo, popolno gimnazijo, nižjo glasbeno šolo, šolo za učence v trgovini, kmečko-gospodarsko šolo, dijaški dom in dva otroška vrtca. Naštete ustanove je obiskovalo v šolskem letu 1956/57 okoli 1300 učenk in učencev. Strokovni kader omenjenih šol in ustanov, številni dijaki, hkrati z ustanovami kot so: Posavski muzej, Prosvetni dom in Dom JLA, dovolj nazorno dokazujejo, da je v nemali meri prav njihova skupna zasluga za vedno večjo in vplivnejšo kulturno vlogo mesta.

Sestavek, ki nima namena izčrpno in natančno zarisati podobe šolstva od njegovega nastanka v preteklosti pa do današnjega časa, naj bralca vendarle informira o prvih začetkih organiziranega šolanja (pa čeprav je bilo namenjeno predvsem otrokom meščanov), gmotnih in tudi narodnostnih težavah in razmerah, v kakršnih delujejo naše številne učnovzgojne ustanove danes (v dvanajstem letu po osvoboditvi), ko se že načrtno pripravljamo na pomembno vsebinsko spremembo tudi v šolah.

Začetki šolstva segajo v 2. polovico XVII. stoletja. Takratni posestnik brežiškega gradu, grof Jurij Frankopan, je leta 1665 frančiškanom, ki so se preselili iz Bosne, sezidal samostan. V njem so redovniki tri leta kasneje ustanovili šolo za dečke meščanskih rodbin. Deklicam vstop v samostan ni bil dovoljen. Poleg krške protestantske šole iz XVI. stol. je ta ena najstarejših v Spodnjem Posavju.

Leta 1774 je prešlo šolstvo v državno upravo. Šolo so razširili in jo preselili v hišo barona Moscona, kjer je ostala do leta 1780, ko je prešlo poslopje, kjer je gostovala šola, v last rodbine del Cott. Učilnico so za 20 let premestili v staro župnišče. S prevzemom odgovornosti države za šole, so le-te smele obiskovati tudi deklice.

Staro župnišče je bilo v razpadajočem stanju. Leta 1819 je poročal takratni župnik Ignac Fuchs na deželni gubernij, da so skozi trhle stene

v učilnici pri izpitih ob koncu šolskega leta nemoteno prihajali psi in mačke, skozi luknjo na strehi pa golobi. Ob deževnem vremenu, posebno spomladi in jeseni, pouk ni bil mogoč, ker je deževalo naravnost v učilnico. Imenovani župnik je dosegel, da so na mestu, kjer je zdaj osnovna šola, leta 1825 postavili prvo šolsko zgradbo. V njej so bile v prvem nadstropju 3 učilnice, v pritličju pa stanovanje za mežnarja in učitelja.

V zaledju mesta tedaj še ni bilo šol, zato so mestno šolo obiskovali tudi otroci iz Artič, Sromelj, Zdol in Kapel. Leta 1852 je število vseh učencev naraslo že na 162, zato so jo razširili na štirirazredno mešano ljudsko šolo. Frančiškani so poučevali do leta 1870, ko so bili nameščeni prosvetni učitelji: Josip Juri, Johann Rajh, Johann Kunstič in Johann Volavšek. Ob tej priliki so tudi ločili deško štirirazredno šolo od dekliške, ki je bila enorazredna in je imela do leta 1874 tudi svojo upravo. Število učencev je raslo in leta 1870 jih je bilo že okoli 200. Tedaj so ustanovili prvi šolski svet, ki mu je predsedoval Johann Šnideršič, šolski ogleda pa je bil Gustav del Cott. Oba sta večkrat prisostvovala pouku in delila šolska spričevala. Na javni skušnji ob koncu šolskega leta je bil navzoč ves šolski odbor in starši šolskih otrok. Najboljše učence so vpisovali v zlato knjigo, ki je še ohranjena.

Šolsko knjižnico so ustanovili leta 1874 in je štela 24 knjig.

Manj trdno šolsko poslopje so leta 1880 popravili in povečali. V skupnih prostorih je živela štirirazredna deška in trirazredna dekliška ljudska šola. Osem let kasneje so meščani ustanovili šolsko kuhinjo, kjer je dobivalo v zimskih mesecih toplo kosilo okrog 100 šolskih otrok, potrebnejši pa tudi obleko, obutev in šolske potrebščine.

Pouk na šoli je bil v nemškem in slovenskem jeziku. Tuje in potujčeno meščanstvo se je vneto potegovalo za nemški učni jezik, okoličani Slovenci pa za slovenskega. Nacionalno nasprotje, ki se je ob koncu stoletja zaradi krepiteve slovenske narodne zavesti močno povečalo, je kazalo v malem svojo podobo tudi v šoli. Deželni šolski svet v Gradcu je leta 1896 ugodil prošnji brežiških meščanov in spremenil obe ljudski šoli (deško in dekliško) v trirazredno mešano nemško šolo ter petrazredno mešano dvojezično (utrakvistično) šolo. Pri tem je ostalo do leta 1912, ko je nemška šolska družba Schulverein sezidala za nemško šolo posebno poslopje, v katerem je bila po prvi svetovni vojni meščanska šola, sedaj pa je šola za trgovske vajence iz primorskih krajev.

Prva svetovna vojna je po svoje vplivala tudi na šolske razmere. Šolski obisk je bil zelo slab, odsotnih je bilo nad polovico šolskih otrok, šolsko poslopje so preuredili v vojaško bolnišnico. Močan potres, ki je bil leta 1917, poslopju ni prizanesel, vendar so ga še isto leto popravili.

Nova državna formacija Jugoslavija je v bistvu predrugačila šolske razmere v mestu. Nemška šola je bila ukinjena. Ustanovljeni pa sta bili samostojna štirirazredna deška in štirirazredna dekliška ljudska šola. Obe sta se leta 1921 združili v enotno šestrazredno ljudsko šolo, ki je imela v razredih štiri vzporednice. Tega leta je obiskovalo šolo 495 otrok, od katerih jih je bilo 35 iz sosednjih krajev.

Z novim šolskim zakonom leta 1929 so razdelili osem šolskih letnikov na prve štiri razrede, imenovane osnovna šola, ter na višje štiri raz-

rede, imenovane višja ljudska šola. Prejšnji šolski letniki so dobili naziv razred, a nekdanji razredi so se preimenovali v oddelke. Brežiška šola je imela 10 oddelkov; od teh 8 v osnovni, 2 v višji ljudski šoli. Tako je ostalo do šolskega leta 1940/41, ko je okupator prekinil redno šolsko delo.

Po prvi svetovni vojni (leta 1921) je na prošnjo prebivalstva mesta in okolice oblast ustanovila v Brežicah meščansko šolo. Omenjena vrsta šol sodi v splošnoizobraževalno šolstvo in je med obema velikima vojnoma odigrala pomembno vlogo. Služila je izobraževanju obrtniškega in trgovskega stanu v manjših podeželskih mestih, a tudi otroci s kmetov in iz delavskih vrst so se je posluževali. Zaradi svoje praktičnosti si je kaj kmalu utrla pot v naše indutrijske centre, kakor sta Trbovlje in Senovo. Zato ime meščanska šola ne pove veliko, le zožuje sicer široko šolsko aktivnost tako imenovanih zavodov. V Brežicah se je naselila v šolskem poslopju, ki je bilo nekaj let pred prvo svetovno vojno zgrajeno za potrebe nemške osnovne šole.

Pouk v meščanski šoli je trajal štiri leta in je bil po programu močno podoben pouku na realnih gimnazijah. Poleg tega so bili učenci deležni še posebej pouka iz trgovske aritmetike, knjigovodstva, strojepisja, ročnih spretnosti in kmetijstva. Absolventi so si tako pridobili solidno znanje bodisi za življenje ali za študij, ki so ga nadaljevali na strokovnih šolah.

Prva leta je brežiško meščansko šolo vzdrževal okrajni zastop, ki je tudi investiral potrebna sredstva za pričetek pouka v 1. razredu v šolskem letu 1921/22. Postopno so bili odprti še ostali razredi in leta 1924/25 so zavod zapustili prvi absolventi. Šola je nosila ime po narodnem buditelju dr. Radoslavu Razlagu, ki je dolga leta živel in deloval v Brežicah, kjer je tudi pokopan. Prvi ravnatelj šole je bil Ivan Pilgram; ko pa je bil leta 1927 upokojen, je njegove odgovornosti prevzel strokovni učitelj Ludovik Mikolič in jih opravljal vse do prihoda okupatorja. Po razpustu okrajnega zastopa je prevzela vzdrževanje šole dravska banovina, pozneje pa občine, iz katerih so otroci obiskovali šolo (Bizeljsko, Brežice-mesto, Brežice-okolica, Cerklje, Čatež, Dobova in Kapele).

Povprečno število učencev je bilo letno okoli 150, tako da je imel 1. razred ves čas, 2. razred pa nekaterikrat vzporednico. Ob ustanovitvi je imela šola obrtno-trgovski značaj, kasneje pa kmetijski. Občeizobraževalne predmete so poučevali strokovni učitelji in absolventi filozofske fakultete, kmetijstvo pa poseben kmetijski strokovnjak.

Družbeno-politične prilike v bivši Jugoslaviji so vplivale tudi na pouk in strokovne kadre obeh šol (osnovne šole in meščanske šole). Učni načrti so bili prilagojeni jugoslovanski integralni politični smeri, le-to pa so izvajali tudi posamezni strokovni učitelji na meščanski šoli. Nič manjši ni bil vpliv cerkve, ki si je preko obveznega verouka lastila duhovno vodstvo nad poukom, pazila na tiste člane učnega osebja, ki so bili po svojem nazoru ateisti itd. Nekateri so bili zaradi svojega prepričanja tudi preganjani. Mimo takih odnosov na obeh zavodih pa so lahko nemoteno živeli in delovali pronacistični elementi, kakor nam to kaže primer na meščanski šoli. Večji del učiteljstva je izven šole deloval v

sokolski organizaciji, zato je bil v časih nasprotnih režimov v nemilosti predvsem pri cerkvenih krogih. Prava narodna zavest, ki naj bi je bilo deležno dijaštvo, se je razblinjala v dveh skrajnostih: projugoslovanski in ozko slovenski. Kljub vsemu pa sta dali prav obe omenjeni šoli poleg velikega števila udeležencev v NOB tudi večino članov Brežiške čete, ki predstavlja prvo vojaško formacijo (oktobra 1941) v narodnoosvobodilnem boju Spodnjega Posavja.

V obdobju okupacije (1941-45) je šolski poslopji zasedlo nemško vojaštvo, učiteljstvo slovenske narodnosti pa so izgnali skupno z ostalo brežiško inteligenco na hrvatsko ozemlje. Jeseni 1941 so izselili še ostalo prebivalstvo in na izpraznjenem ozemlju naselili Kočevarje, Besarabce, Tirolce, Dobrudžane in druge Nemce, ki naj bi v Brežicah in oklici utrdili južno mejo Hitlerjevega »Rajha«. Otroci naštetih naseljencev so bili novi učenci brežiške osnovne šole (Volksschule), meščanske šole (Hauptschule) in kasnejše nastale gimnazije (maja 1942). Imenovane šole niso imele stalnih prostorov, ampak so se potikale po raznih poslopih po mestu; nekaj oddelkov je imelo pouk v bivšem Narodnem domu, gimnazija v prezidanem frančiškanskem samostanu, drugi v barakah na starem pokopališču. Učni jezik je bil seveda samo nemški, prav tako učiteljstvo, ki je bilo premeščeno iz raznih krajev Avstrije. Čez noč nastale nemške šole so dobile z novim učno-vzgojnim kadrom posebno nalogo: v izseljenem pasu naj bi utrdile nemško nacionalnost. Poleg učnih zavodov za nemške priseljence so postale ponemčevalnice za maloštevilne slovenske otroke, ki iz različnih vzrokov niso bili izseljeni, po večerih pa so jih obiskovali v tako imenovanih jezikovnih tečajih njihovi starši, ki niso obvladali jezika okupatorja. V večini primerov se nemške nacistične želje niso uresničile. Zavest o pripadnosti slovenskemu narodu se je ohranjala v pasivnem odporu, v nemalo primerih pa so dijaki iz nemških učilnic odšli v partizane.

II

Z izgonom Nemcev z našega nacionalnega ozemlja so se tudi krajevne šolske razmere znova bistveno spremenile. Komaj naseljeno nemško prebivalstvo, učiteljstvo in oblast, vse se je združno z razpadlo vojsko vred pomikalo resničnemu nemškemu ozemlju v naročje. Mesto Brežice in okolico so zavzele enote NOV. Kmalu po vzpostavitvi ljudske oblasti so prosvetni delavci, ki so se vrnili iz krajev, kamor so bili pregnani, obnovili pouk v materinem jeziku. V opustošeni šolski zgradbi bivše meščanske šole se pouk ni mogel vršiti. Za otroke izseljencev, ki so se polagoma vračali na prazne in zanemarjene domove, so bili organizirani razni tečaji, v katerih so si učenci različnih starosti pridobivali osnovno znanje, ki jim ga je nudilo učiteljstvo osnovne šole. Omenjenega tečaja se je udeležilo preko 40 otrok.

Osvoboditev je v šolskih rečeh tudi drugače prinesla marsikaj novega. Iz potrebe in na željo prebivalstva je bila ustanovljena popolna srednja šola. Tako ustanovo si je privoščil že okupator in je zato preuredil prostore bivšega frančiškanskega samostana. Njegovo hotenje, da

bi tudi na tak način pomagal uresničiti svojo namero: v celoti ponemčiti pokrajino v trikotu med Krko, Savo in Sotlo, se mu ni posrečilo, saj je bilo kljub številnemu priseljenemu nemštvu na zavodu med vojno vpisanih največ Slovencev.

Na novo ustanovljena šolska institucija je prevzela prostore in inventar okupatorjeve zapuščine. Dijaštva je bilo dovolj, vendar je bilo nujno potrebno preveriti in uravnati znanje tiste mladine, ki je obiskovala okupatorjeve šole. V ta namen je takratni prosvetni referent okrajnega ljudskega odbora v Brežicah sklical sestanek nekaterih prosvetnih delavcev in jim zaupal organizacijo tečajev za obnavljanje in utrjevanje učne snovi nižjih gimnazijskih razredov. Pod vodstvom šolskega upravitelja Janka Knapiča je bil tečaj organiziran sprva v dveh skupinah, katerih učna snov je približno ustrezala prvima dvema razredoma gimnazije. Že po nekaj tednih pa je bilo dijakov — izseljencev oziroma povratnikov toliko, da je bilo potrebno razdeliti obiskovalce na 4 oddelke, v katerih je bil v kratkih potezah obdelan obseg učne snovi celotne nižje gimnazije. Izredna vnema, s katero se je zanemarjena mladina lotila učenja v svojem materinem jeziku, in skrčeni učni program, ki je obsegal samo glavne predmete, sta pripomogla, da so mogli požrtvovalni predavatelji: Costa Iva, Čuk Avgust, Mačkovšek Franja, Merc Viktor, Mikolič Ludovik, Petrovič Anka, Rustja Josip in Zorko Savica v treh mesecih v celoti predelati učno snov in izvesti nostrifikacijske izpite, ki so sledili predavanjem ob koncu septembra 1945. Komisiji je predsedovala prva delegatka ministrstva za prosveto LRS, tov. Grgič Hermina. Po uredbi SNOS iz julija 1945 je bil absolventom četrtega razreda priznan nižji tečajni izpit in s tem odprta pot v peti gimnazijski razred, ki je bil, kakor celotna slovenska gimnazija, tudi odprt dne 15. okt. 1945 s skomno slovesnostjo.

Ker ima gimnazija razsežen okoliš, je bilo že ob koncu prvega leta na zavodu 246 dijakov, potem pa vsako leto več, pa tudi vedno več oddelkov. V šolskem letu 1948/49 je štela gimnazija že 12 oddelkov v osmih razredih. V juniju tega leta je bila prva velika matura. Del absolventov odhaja na visokošolski študij v Ljubljano ali bližnji Zagreb, ostali pa v službe.

Vodstvo osnovne šole je že v jeseni leta 1945 prevzel tov. Knapič Janko. Šolski kolektiv je predstavljal nekaj učnih moči, ki so na zavodu službovale že pred vojno, a nekaj je bilo novih. Šolsko delo se je pričelo s poskusnimi razredi in šele v drugi polovici šolskega leta je bilo mogoče urediti stalne oddelke, ki jih je bilo 10, s petimi šolskimi leti (nekdanjimi razredi). Tedanjemu osnovnošolskemu okolišu se je leta 1946 priključilo naselje Krška vas, ki je dotlej pošiljalo otroke v Cerklje, Skopice ali na Čatež.

Na pobudo takratnega vodstva gimnazijskih tečajev je bil ustanovljen v Brežicah Dijaški dom. K temu ga je pripravila velika potreba, ki je nastala z ustanovitvijo popolne srednje šole, h kateri gravitira odslej šolska mladina tja do Kostanjevice, Sevnice, Bistrice ob Sotli in Velike Doline. Hkrati s pričetkom pouka na gimnaziji (15. X. 1945)

je bil odprt tudi dom. Sprva je nudil streho in ostalo oskrbo 33 gojencem, med letom pa se je število dvignilo na 48. Stavba, v kateri deluje internat, je stara (zidana leta 1814) in je pred tem služila gostilniški obrti in lesni trgovini, ko je bila še Sava glavna prometna žila za večja trgovska središča ob reki. Poleg hiše je zavod prevzel nad 1 ha obdelovalne zemlje, ki jo izkorišča ekonomat. Za predsednika prvega kuratorija je bil izvoljen Poljanšek Ignac, predsednik MLO Brežice, za upravnika pa tov. Knapič Janko. Agilni mladinci so ustanovili dijaško obdelovalno zadrugo (verjetno edino v LRS), v okviru katere so obdelovali zemljo, ki je pripadala domu. Kljub temu, da so kasneje manj ustrezajočo stavbo dijaškega doma z internatsko delovno brigado povečali in tako pridobili prostora za okoli 40 ležišč, vse skupaj še vedno ne zasluži, da nosi takšen naslov. V naslednjih letih so še večkrat preurejali prostore in tako ima zavod, ki ga vodi tov. Weit Franc, trenutno 80 ležišč, ki so bila 1956-57 v celoti izkoriščena. V poletnih mesecih najdejo v Dijaškem domu streho člani Počitniške zveze in mladinske kolonije iz krajev ožje domovine.

V šolskem letu 1945/46 je bila obnovljena Šola za učence v gospodarstvu raznih strok (vajenska šola). Le-ta ima že tradicijo, saj je bila ustanovljena še pred prvo svetovno vojno — tedaj z germanizatorsko vlogo. V stari Jugoslaviji sta bili ločeni obrtna in trgovska šola. Prva je delovala v osnovni šoli, druga v meščanski. Poučevali so učitelji obeh šol, vendar so imeli za to posebno kvalifikacijo. Med okupacijo šola ni delovala. S poukom je začela konec januarja 1946 v dveh razredih (za novince in starejše), a vodil jo je šolski upravitelj Knapič Janko. V sistemu šolstva je postala nižja strokovna šola. Poleg splošnih predmetov za občę izobraževanje obsega pouk tudi strokovne predmete, n. pr. spoznavanje lastnosti materiala, postopek dela, strokovno risanje itd.

Pod upravo osnovne šole je v marcu 1946 znova zaživel otroški vrtec. Otroški vrtec je v Brežicah deloval že pred prvo svetovno vojno, učni jezik je bil tedaj nemški. V predaprilski Jugoslaviji je bil osnovan leta 1940 v gradu. Obiskovalo ga je preko 50 otrok. Okupacijska oblast ga je ukinila, za otroke nemške narodnosti pa ustvarila nov otroški vrtec, ki je imel prostor v privatni hiši. Že kar v začetku se je vanj zatekalo okoli 30 otrok, nato pa je število kmalu naraslo na 60. Prostori, kjer vrtec deluje, niso primerni, a tudi vrt je premajhen in še senčen. Nadzorstvo nad delom je prva leta po osvoboditvi opravljala okrajna prosvetna oblast.

Kakor kažejo podatki, se je šolstvo v našem kraju že prvo leto po osvoboditvi skorajda v celoti normaliziralo. Zaslugo za to imajo skrbni in vestni prosvetni delavci in krajevna oblast, ki je z razumevanjem podpirala to delo. Veendar je ostalo marsikaj le začasno rešenega. Takim zadevam se je kasneje pridružila še cela kopica novih, ki so rasle hkrati z izrednim razvojem, kakršnega smo doživeli po povojnih letih. Z nujnostjo po vsebinski preosnovi šolstva so se povečale predvsem materialne potrebe.

Brežiška Glasbena šola, ki jo je na pobudo gimnazijskega ravnatelja Franceta Demšarja ustanovil krški Okrajni ljudski odbor, je pričela

z delovanjem 1. oktobra 1946. Že v pričetku šolskega leta 1946-47 se je v njo vpisalo nad 50 gojencev. Poleg ravnatelja (F. Demšarja) je bilo na zavodu še 5 učnih moči, med njimi tudi Rueh Branko, ki je po odhodu dotlejšnjega ravnatelja prevzel vodstvo šole. Najprej je šola gostovala v gimnazijskem poslopju, nato v gradu in kasneje v Prosvetnem domu. Ob preosnovanju ljudske oblasti 1954 pa je dobila v last zgradbo občine, ki bi ob primerni adaptaciji v celoti ustrezala sedanjim potrebam. Organizacija glasbene šole je popolna. Pouk je razdeljen v šest rednih razredov za glasbene instrumente in za pouk o glasbi. Absolvent more nadaljevati študij na srednji glasbeni šoli (v Ljubljani, Mariboru ali Zagrebu). Kot pripravo za redni pouk ima glasbena šola še poseben pripravljalni razred. Zavod ni namenjen samo glasbenemu izobraževanju osnovnošolske in gimnazijske mladine, ampak vse mladine, ki je sposobna za glasbeno udejstvovanje. V šolskem letu 1956/57 je imel zavod že 106 gojencev in 7 vzgojiteljev.

Na pobudo uprave nižje strokovne šole (Šole za učence v gospodarstvu) ter z materialno pomočjo krajevnega sindikalnega sveta je bil v letu 1947 ustanovljen Dom učencev v gospodarstvu ali Vajenski dom. Prostore je imel v sedanjem drugem poslopju brežiške občine. Ob ustanovitvi je štel okoli 40 vajencev, ki so imeli v internatu popolno oskrbo in tudi vzgojno vodstvo. K proračunskim izdatkom so deloma prispevali vajenci sami iz lastnih delovnih nagrad, deloma pa mojstri ali delodajalci. Začasno slab priliv vajencev v obrt je povzročil znažanje staleža in dom je bil leta 1953 ukinjen.

Bivša meščanska šola je ob umiku nemških okupatorskih čet pogorela. Po osvoboditvi jo je poseben odbor do leta 1948 za silo obnovil, da je bil čez zimo v njej del dijaškodomskega internata. Posluževali so se ga tisti gimnazijski dijaki, ki so bili iz oddaljenih krajev in so med letom hodili v šolo peš ali pa se vozili s kolesi. Iz materialnih vzrokov je mestni ljudski odbor prepustil poslopje Trgovinski zbornici. Le-ta je poslopje dokončno obnovila in priredila notranjost za šolo in internat za učence v trgovini. Jeseni 1950 se je vanjo preselila šola, v kateri se vzgaja bodoči trgovski kader s Koprškega in Primorske. Pouk traja 3 leta, letno po 5 mesecev. Ostali čas odpade na prakso v trgovini in na letni dopust. Po zaključku tretjega razreda opravljajo gojenci poseben teoretičen in praktičen izpit, s katerim si pridobe kvalifikacijo za trgovske uslužbence. Šolo in internat vodi ravnatelj, ki je diplomiran ekonomist, predavatelji pa so profesorji iz gimnazije. Zavod ima nad 100 gojencev.

V šolskem letu 1956-57, t. j. po 12 letih ustvarjanja naše nove socialistične domovine, ima osnovna šola 8 učilnic, v katerih je razvrščenih 13 oddelkov. Dva od teh sta sestavljena iz 3 razredov šolskih otrok hrvatske ali srbske narodnosti (otroci vojaških uslužbencev), ki imajo tudi pouk v svojem jeziku. Kljub redukciji šole na 4 osnovne razrede, je še vedno dokaj visoko število učencev: 232 dečkov in 221 deklic, skupaj 453 otrok. Zgradba je še prav taka, kakršna je bila pred petdesetimi leti, zato ne more več najbolje služiti svojemu namenu. Uspešna izvedba šolske reforme bo torej v največji odvisnosti od mate-

rialnih sprememb v šolstvu. Učnega kadra je na zavodu dovolj, od tega je polovica mladih. Prevladujejo ženske moči, vseh je 13. Zavod vodi šolska upraviteljica Bohinc Rozika. Učenci se vsestransko udeležujejo: imajo bogato založeno pionirsko knjižnico, lasten pevski zbor, igralsko skupino, šahovski in filatelistični krožek, vse to pa vodi pionirska organizacija. Posamezni obiskujejo tudi glasbeno in baletno šolo. Za neposredni stik šole in doma skrbi učiteljski zbor s prirejanjem roditeljskih sestankov po vaseh šolskega okoliša. Razredni učitelji obiskujejo otroke tudi na njihovih domovih. Štiri zimske mesece posluje na šoli mlečna kuhinja. Dnevno dobi toplo hrano 150 otrok.

Povojna leta so naredila iz Brežic pravo šolsko mesto. Vsak dan je v mestu več kot polovica prebivalstva šolskih otrok. Središče šolskega in vzgojnega delovanja je številčno vedno močnejša gimnazija. Danes ima zavod okoli 650 dijakov in 19 oddelkov. Gimnazijsko poslopje že takoj v začetku, ko so ustanovili v preurejenem samostanu šolski zavod, ni zadoščalo potrebam. Prostori so bili že prva leta po vojni pretesni, stiska pa je vsako leto večja. Iz izpraznjenih majhnih prostorov, v katerih so bile različne zbirke, so nastali novi zasilni razredi. Najbolj pereče je dejstvo, da se razredi zaradi dopoldanskega in popoldanskega pouka premalo zračijo (zvečer so v njih različni tečajji), da so pretesni in da iz kabinetov urejene zasilne sobe ne ustrezajo osnovnim zdravstvenim zahtevam, a z naraščanjem števila dijakov se higienski pogoji nujno slabšajo. Šola ima 25 predavateljev. Vodi jo ravnatelj zavoda, prof. Javornik Bogomir.

Mlade generacije popolne gimnazije v Brežicah sproščajo svojo delovno voljo in energijo v različnih organizacijah in v nekaterih dosegajo vidne uspehe. V letih mladinskih akcij so se pridruževale ostali mladini naše domovine bodisi v samostojnih formacijah ali pa s posameznimi četami. Najmogočnejši vzpon je mladina dosegla v telesno-vzgojnem delu. Bila so to leta, ko je samostojno gradila športne objekte (pred gimnazijo in druge) in vodila športno dejavnost. Na zavodu delujeta z večjim ali manjšim uspehom mladinska in pionirska organizacija. V okviru obeh sodijo kvaliteten pionirski pevski zbor, dramski, šahovski, prirodoslovni krožek in krožek ljudske tehnike.

Resno vzgojno prizadevanje terja osnovnih materialnih pogojev za dijake in profesorje, oziroma vzgojitelje. Vsega tega v Brežicah ni. Marsikje po svetu in tudi pri nas doživlja šolstvo zaradi spremenjenih družbenih razmer temeljite izpremembe. Novi odnosi med ljudmi ne morejo nastajati iz principov, ki jih je skovala preteklost. Prihodnost bo morala preoblikovati prav ta, bistveni značaj šolstva. Človek ustvarja in spreminja stvari in od človeka je odvisna prihodnost. Njegovo podobo pa oblikuje tudi šola. Zato naj šolstvo uživa v bodoče vso pozornost družbe in oblasti. Odločilen pogoj za delo šolskih ustanov tudi v Brežicah je poleg strokovno dobrega vzgojnega kadra primerna materialna osnova. Šele tedaj, ko bo v celoti pravilno rešen šolski problem v pravem šolskem središču Spodnjega Posavja, bo šola veljala toliko, kolikor od nje pričakuje današnji čas in kolikor od nje zahtevajo potrebe.

K A Z A L O

<i>Dr. Milko Kos: Brežice v srednjem veku</i>	7
<i>Šribar V. - Petru P.: Nevioudunum</i>	16
<i>Stanko Škaler: Posavje v uporu 1573</i>	29
<i>Dr. Fran Šijanec: Baročne freske v brežiškem gradu</i>	43
<i>Boris Lipužič: Geografski opis Brežic</i>	52
<i>Franjo Baš: Iz narodnostnih bojev v Brežiškem Posavju</i>	72
<i>Stanko Škaler: Uničenje Brežiške čete</i>	91
<i>Stanko Škaler: Nacistično preseljevanje prebivalstva v Posavju</i>	98
<i>Dr. Vlado Berglez: Bolnišnica v Brežicah</i>	112
<i>Stanko Škaler: Posavski muzej</i>	119
<i>J. Knapič - M. Poljanšek: Šolstvo v Brežicah v preteklosti in danes</i>	125

POSAVJE

I.

1957

Izdal

Svet za prosveto in kulturo
občine Brežice

Uredil

Stanko Skaler

Sodeloval

Jože Toporišič

Naklada

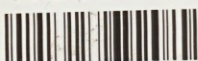
1000 izvodov

Tiskala

Celjska tiskarna v Celju

POSAVJE

10950/1

196101680

COBISS ©

KNJIZNICA M. JARCA
ŠTUDIJSKI ODDIJELEK